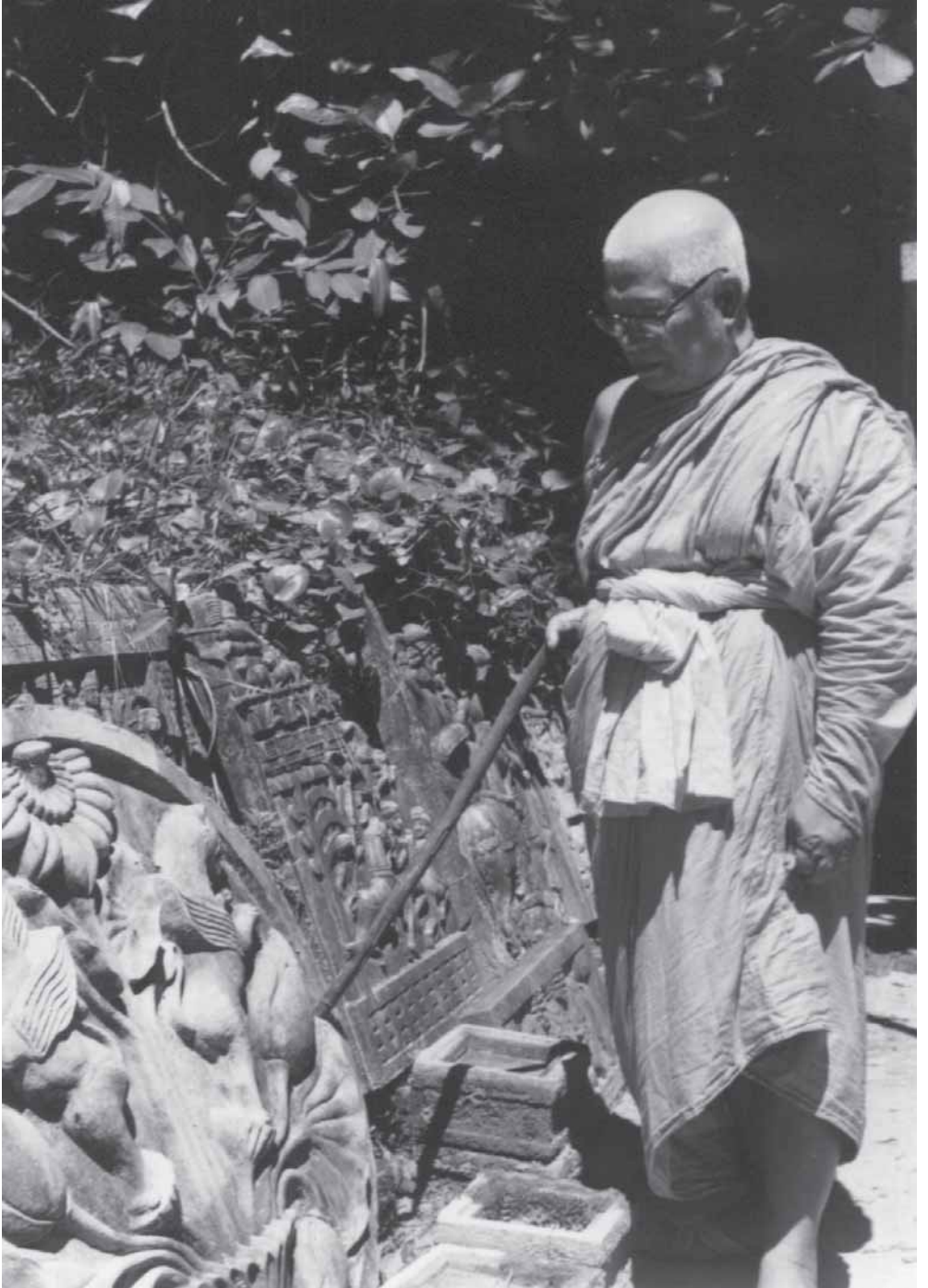

สารบัญ

สิ่งที่เป็นคู่ชีวิต	๑
ธรรมะเป็นของคู่กับชีวิต	๔๑
ทำอย่างไร ธรรมะจึงจะคู่ไปกับชีวิต	๗๑
หลักปฏิบัติเกี่ยวกับการถูกลงด้วยของเป็นคู่	๑๑๑
หลักปฏิบัติเกี่ยวกับการถูกลงด้วยของเป็นคู่ (ต่อ) ...	๑๕๓
ทิศเบื้องหลังและเบื้องขวา	๑๓๙

สิ่งที่เป็นคู่ชีวิต

จาก ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส “ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข”
หมวดที่ ๔ ชุดชุมนุมธรรมบรรยาย อันดับที่ ๓๙.ค บนแถบพื้นสีน้ำเงิน

ท่านที่เป็นภิกษุราชภักดิ์ ผู้ที่จะต้องลาสิกขาทั้งหลาย,

การบรรยายของเราในครั้งนี้ เป็นครั้งที่ ๑ หรือครั้งแรก
แห่งการบรรยายชุดหนึ่ง ที่เราจะเรียกว่า มหา--
วิทยาลัยต่อทางสุนัข ๑๐ ครั้ง.

มุ่งหมายพูดถึงการศึกษาส่วนที่ยังขาด

ฟังดูก็หยาบคายมาก แต่มันมีความจริงอย่างนั้น คือ
เป็นการประท้วงการศึกษาในโลกทั้งโลก ที่ไม่สมบูรณ์ ว่ามัน
ยังเหมือนกับหมาหางด้วน. เขาไม่พูดถึงที่มนุษย์ควรจะรู้ให้
สมบูรณ์ คือไม่ได้สอนกัน; สอนกันแต่หนังสือกับอาชีพ ส่วน
ที่จะเป็นมนุษย์กันอย่างไร ที่จะสร้างสันติภาพให้โลกนี้ได้ ไม่
ได้สอน.

นี่เราก็จะพูดกันในส่วนนี้ ส่วนที่มันยังขาดอยู่นี้ จึงเรียกว่าเป็นการต่อหางสุนัขที่มันยังด้วนอยู่. หรือจะให้เรามองไปอีกทางหนึ่งก็ว่า ต่อยอดพระเจดีย์นั้นมันอาจจะเกินไปอีกทางหนึ่งก็ได้ ต่อเพียงเพื่อให้สวยงาม; ต่อหางสุนัขนี้มันไม่ใช่เพียงเพื่อสวยงามอย่างเดียว แต่เพื่อความจำเป็นอย่างอื่น ที่มันจะเดินตรงเป็นต้น.

ทำไมเราจึงไปเรียกว่า มหาวิทยาลัย ? เพราะว่าเป็นการการศึกษาชั้นสูงสุดของมนุษย์ อย่างระดับสูงสุดของมนุษย์.

เรื่องที่ยังขาด เริ่มแต่เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ

ที่นี่มีความมุ่งหมายจะให้รู้เรื่องที่ยังขาดอยู่; แม้กระทั่งว่านั่งกลางดินมีผลอย่างไร ? เขาเรียนกันแต่บนตึกเรียนราคา-ล้าน มันก็โง่แก่การที่จะรู้ว่าถ้านั่งกันกลางดินจะมีผลอย่างไร ? ฉะนั้นเราก็มานั่งกันกลางดิน ซึ่งเป็นเจตนาของผม ว่าให้พวก-คุณต้องมานั่งกลางดิน.

ยิ่งกว่านั้นอีก ก็คือว่า เป็นที่ระลึกแก่พระพุทธเจ้า ผู้ประสูติ-ก็กลางดิน ตรัสรู้ก็เมื่อนั่งกลางดิน เมื่อสอนพระสาวกก็นั่งกลาง-ดิน เมื่อนิพพานก็นอนกลางดิน; นี่เป็นที่ระลึกแก่พระพุทธเจ้า. มันไม่เป็นที่ระลึกเปล่า, เป็นความรู้ให้เรารู้ว่า นั่งกลางดินนี้มัน-มีผลอะไรบ้างแก่จิตใจ; อย่างน้อยที่สุดก็มีผลให้รู้จักธรรมชาติ

ให้สัมผัสธรรมชาติ ซึ่งเป็นเจ้าของธรรมชาติ.

ธรรมชาติเป็นของธรรมชาติ, ธรรมชาติเป็นเจ้าของธรรมชาติ; เพราะว่าธรรมะนั้นคือเรื่องของธรรมชาติ, เรื่องของกฎของธรรมชาติ ซึ่งความหมายนี้ รวมทั้งพระเป็นเจ้าในศาสนาอื่น. ศาสนาพุทธมีกฎของธรรมชาตินี้เป็นพระเจ้า เหมือนกับที่ศาสนาอื่นเขามีพระเจ้า, แล้วก็ยังหมายถึงหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ที่สิ่งที่มีชีวิตจะต้องประพฤติปฏิบัติ; มิฉะนั้นจะตาย หรือจะไม่ได้สิ่งที่ควรจะได้ ความหมายสุดท้าย ก็คือ ผลที่เกิดมาจากการปฏิบัติถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ อีกนั่นเอง. ฉะนั้น เราขอที่จะทำอะไร ๆ ให้มันใกล้เคียงธรรมชาติ หรือเป็นการสัมผัสธรรมชาติอยู่เสมอ.

เรื่องแรกคือ พระธรรมเป็นสิ่งคู่ชีวิต

สำหรับการบรรยายครั้งแรก ชั่วโมงแรกนี้ ผมจะพูดโดยหัวข้อว่าสิ่งที่เป็นคู่ชีวิต; ชื่อของมันก็แปลก ๆ เห็นไหม? ไหน ๆ มันก็แปลกแล้ว ก็ให้แปลกไปเสียให้หมด, บรรยายครั้งที่ ๑ ด้วย คู่ชีวิต. บอกเลยก็ได้ว่าสิ่งซึ่งเป็นคู่ของชีวิตนั้น คือพระธรรม, คู่ชีวิตนั้นคือพระธรรม.

เราจะได้พูดกันถึงเรื่อง สิ่งที่เรียกว่า ชีวิต กันก่อน ในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัย ในโลกนี้นั้น เขาสอนเรื่องของชีวิตกันแต่-

ในทางวัตถุ ที่เรียกว่า bio-ชีวิต biology นี่มันเรื่องชีวิต ก็ชีวิต- แต่ในทางวัตถุเท่านั้น. ถ้าเป็นเรื่องทาง biology มันก็เป็นหมา- หางด้วนอีกตามเคย เพราะว่ามันบอกชีวิตแต่ในแง่ของวัตถุ หรือ bio.

ที่นี้เราจะมาต่อทางให้เป็นชีวิตที่สมบูรณ์ คือ ชีวิตในฝ่าย- นามธรรมที่เราใช้คำว่า spirituality คำนี้หมายถึงนามธรรม เป็นเรื่องจิต เป็นเรื่องวิญญาณ เป็นเรื่องสติปัญญา; ชีวิตนี้สำคัญ- กว่า ชีวิตที่เป็นฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณฝ่ายสติปัญญานี้มันสำคัญ- กว่า.

เรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ได้แก่ กาย-จิต-วิญญาณ

อยากจะให้รู้ไว้เสียเลยเป็นหลักว่า เรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ- มนุษย์ ที่เกี่ยวกับความสุข ความทุกข์ ของมนุษย์นี้ ทั้งหมด- ทั้งสิ้นมันพอจะแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ; คือทางกาย ๑, ทางจิต ๑, ทางวิญญาณ ๑.

จำเป็นที่จะต้องขอบอกกล่าวว่ามันเป็นคำที่ต้องตั้งขึ้นเอง- บ้าง เพราะว่าไม่มีคำนี้ใช้มาก่อน. เมื่อคุณเข้าใจความหมาย- หรือตัวจริง ของสิ่งเหล่านี้แล้วก็รู้ได้เองว่า ไม่ได้มีคำพูดที่พูด- กันอยู่ก่อน ต้องตั้งคำขึ้นใหม่ หรือว่าคุณจะไปตั้งเอาเองตาม- ชอบใจต่อไปก็ได้. แต่เดี๋ยวนี้เราจะใช้คำว่า เรื่องทางกาย เรื่อง-

ทางจิต เรื่องทางวิญญาณ; ถ้าเข้าใจ ๓ ความหมายนี้แล้ว มันจะง่ายมากในอนาคต สำหรับพวกคุณ ที่จะเข้าใจธรรมชาติอันกว้างขวาง

ระบบที่ ๑ เรื่องทางกาย ก็คือเกี่ยวกับวัตถุ: วัตถุภายนอก-กาย กระทบวัตถุภายในกาย กระทบร่างกาย. ร่างกายของคนนี้เราเรียกว่า เรื่องร่างกาย มันก็มีของมันระบบหนึ่งแหละ, ปัญหาของมันก็มีอยู่ระบบหนึ่งและไม่เหมือนส่วนอื่น.

ที่นี่ เรื่องที่ ๒ ระบบทางจิต ซึ่งมันเป็นของประจำกันมากับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต. สิ่งใดมีชีวิต มีร่างกาย; มีร่างกายแล้ว-มันก็ต้องมีชีวิตแหละ เพราะว่าร่างกายมันหมายถึงของสิ่งที่มีชีวิต; แล้วสิ่งที่มีชีวิตนี้ต้องมีจิตแหละ ไม่เช่นนั้นมันเป็นไปไม่ได้.

คนพวกอื่นเขาอาจจะสอนว่า อย่างต้นไม้ไม่มีจิต, บางพวกว่า ไม่มีชีวิต ด้วยซ้ำไป. ที่ถือกันโดยมากในหมู่นักธรรมว่า ต้นไม้ไม่มีจิต ไม่มีวิญญาณก็ตามใจเขา.

เท่าที่เราเรียนมา สังเกตศึกษามา สิ่งที่มีชีวิต แม้ต้นไม้ก็มีจิต มีวิญญาณ คือ มันรู้สึกได้, มันรู้สึกได้ต่ออันตราย หรือต่อความสุขความสบาย มันต่อสู้เพื่อรอดอยู่ได้ เพราะมันมีความรู้สึก.

เรื่องนี้ไม่เป็นไร ต่อไปในอนาคตเขาก็จะเปิดเผยให้เล่าให้เรียน ให้รู้กันได้โดยทางวิทยาศาสตร์. มีนักศึกษากลุ่มหนึ่งพยายามศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ แล้วก็เปิดเผยผลของการค้นคว้า

กระทั่งพิสูจน์ได้ว่าต้นไม้นี้มีความรู้สึก : รู้สึกกลัวตาย, รู้สึกไม่
อยากตาย, รู้สึกตื่นรนเพื่อจะให้อยู่รอด. เขาทำเครื่องวัดขึ้น
วัดความรู้สึกของต้นไม้ที่ยังเป็น ๆ นี้; วัดได้ว่ามันมีความรู้สึก
แสดงออกมาทางเข็มของเครื่องวัด รู้สึกกลัว รู้สึกหวั่นไหว.
นี่วิทยาศาสตร์ทางวัตถุก็จะพิสูจน์ได้ว่า ต้นไม้ไม่มีความรู้สึก.

หลักโบราณในศาสนา ก็ถือว่าต้นไม้ไม่มีความรู้สึก มีจิต มี
วิญญาณ, กระทั่งพูดเลยไปถึงว่า เทวดาสงสถิตอยู่. พระพุทธเจ้า-
ทรงบัญญัติวินัย เกี่ยวกับการทำลายต้นไม้: ทำลายชีวิตต้นไม้
มีอาบัติเท่ากับทำลายสัตว์ที่มีชีวิต อย่างนี้เป็นต้น; ย่อมรับ-
ความมีชีวิต หรือความมีจิต มีความรู้สึกนั่นเอง.

ทีนี้สิ่งที่เรียกว่า จิต นั้น มันแยกออกไปจากกายนี้; มัน
ต้องอาศัยกายนี้เป็นที่ตั้ง เป็นสำนักงาน แล้วมันก็ทำหน้าที่ของ-
จิต คือความรู้สึกคิดนึก.

คัมภีร์โบราณในพุทธศาสนาเรา แต่ไม่ใช่พุทธภาษิต เขา-
ว่า จิต หรือ วิญญาณ นี่ตั้งอยู่ที่ก้นหัวใจ เรียกว่า หทัยวัตถุ
คือหัวใจนั่นแหละ หัวใจสูบฉีดโลหิต. เขาว่าอย่างนั้น; มันขัด-
กับความรู้สึกมันนี่ ซึ่งความรู้สึกต่าง ๆ นี้ มันมีที่ตั้งอยู่ที่สมอง
ที่มันสมอง. นี้ผมก็เห็นด้วยกับฝ่ายที่ว่า มันตั้งอยู่ที่มันสมอง
นี่ผมสมอง จิต-ความรู้สึก ระบบประสาท นี้มันมีสำนักงานอยู่-
ที่มันสมอง; ไม่ได้อยู่ที่หัวใจ อย่างในพระคัมภีร์ เช่นคัมภีร์
วิสุทธิมรรค เป็นต้น,

พิสูจน์กันอย่างเดียวนี้ก็คงจะเห็นได้ง่าย ๆ; เช่นว่า ถ้าเรา-

ผ่าตัดเปลี่ยนหัวใจเสีย เป็นคนละหัวใจ; ความรู้สึกนึกคิดนี้มันก็ไม่เปลี่ยน เพราะมันอันเดิม. ที่นี้สมมติว่าผ่าตัดสมองเสีย เปลี่ยนสมองเสีย นี้จะเปลี่ยนหมด ความรู้สึกนึกคิดจะเปลี่ยนหมด.

ฉะนั้น ความรู้สึกนึกคิดนั้น มันมีสำนักงานอยู่ที่มันสมอง มันเป็นของประจำกันมากับสิ่งมีชีวิต จะต้องมีชีวิต; จึงถือว่าระบบนี้ จิตนี้มันเนื่องอยู่กับระบบประสาท ซึ่งเนื่องกันอยู่กับกาย. มันเป็นระบบหนึ่ง คือจะเป็นจิตดี หรือจิตไม่ดี, จิตสงบ หรือจิตฟุ้งซ่าน, จิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ, จิตรู้สึกเป็นสุข หรือเป็นทุกข์, อย่างนี้เป็นต้น นี้คือระบบจิต.

ที่นี้ระบบที่ ๓ เราจะเรียกว่า ระบบทางวิญญาณ เพราะเราไม่มีคำเก่าที่ใช้กันอยู่ก่อน เราผูกเอาเองว่า ทางวิญญาณ เพื่อให้ตรงกับที่พวกฝรั่ง เขามีคำว่า spirituality ขึ้นมา, spiritual นี้ เดี่ยวนี้ใช้กันมาก ถ้าความสุขทาง spiritual แล้วเขาไม่หมายถึงวัตถุเลย; เขาหมายถึงเรื่องทางสติปัญญาที่แสดงออกมาทางจิต ผมใช้คำว่า ทางวิญญาณ ไปก่อน.

เรามีจิตเข้มแข็ง สมบูรณ์ปรกติ แต่เราเป็นคนโง่ก็ได้; ฉะนั้น ส่วนนั้นส่วนที่จะมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดหรือไม่ละเอียดที่สุดโน่นนะ มันเป็นอีกระบบหนึ่ง เราเรียกว่า ระบบฝ่ายวิญญาณ.

ร่างกายอยู่ฝ่ายนี้ จิตนี้มันอยู่ตรงกลาง มันเนื่องอยู่กับกาย โดยอาศัยกายเป็นที่ตั้ง; แล้วจิตนี้มันเนื่องกันอยู่กับฝ่ายระบบ-

สุด ฝ่ายวิญญาณโน้น เพราะว่า จิตนี้มันเป็นที่ตั้งของระบบ-
สติปัญญา หรือวิญญาณ เช่นเดียวกับว่า กายเป็นที่ตั้งของจิต.

ฉะนั้นหลักตาคูสั๊กหน่อยว่า จิตมันอยู่ตรงกลาง ฝ่ายนี้มัน
เนื่องอยู่กับกาย อาศัยกายตั้งอยู่, แล้วฝ่ายนี้มันเนื่องอยู่กับ
วิญญาณ ที่ขอเรียกว่า วิญญาณ นั้น, มันเป็นที่ตั้งของระบบ
วิญญาณ มีอยู่เป็น ๓ ระบบอย่างนี้.

เดี๋ยวนี้ก็มีคำครบแล้ว ว่า physical นี่มันคือฝ่ายกาย
mental นั้นมันอยู่ตรงที่จิตนั่นเองแล้ว spiritual นั้นมันอยู่สุด-
ฝ่ายโน้น คือ ฝ่ายวิญญาณ หรือฝ่ายปัญญา. เราเกิดมีคำใช้-
ครบแล้วในโลก แต่ในภาษาไทยนี้ อันที่ ๓ นี้ ไม่รู้จะเรียกว่า-
อะไร ผมก็เรียก ทางวิญญาณ ไปก่อน.

ต้องรู้จักแก้ปัญหาที่เกิดแก่ชีวิตทั้ง ๓ ระบบ

นี่จึงพูดสำหรับจำง่าย ๆ ว่า ถ้าเรามีปัญหาทางร่างกาย
เช่นเจ็บไข้ทางร่างกาย ก็ไปหาหมอที่เชี่ยวชาญทางร่างกาย
บำบัดทาง physic นี้ถ้าว่าเราเจ็บไข้ทางจิต ก็ไปที่โรงพยาบาล-
โรคจิต ที่จะแก้โรคทางจิต แต่ถ้าเรา เป็นโรคทางวิญญาณ
แล้วก็ไม่มีโรงพยาบาลไหนในโลก ต้องไปโรงพยาบาลของ
พระพุทธเจ้า, คือระบบธรรมะ แก้ไขด้วยระบบธรรมะ แก้โรค-
ทางวิญญาณ.

นี่ ควรจะเข้าใจแจ่มชัดในระบบ ๓ ประการนี้ให้ดี, เพื่อที่เราจะสามารถจะรู้ว่า เดี่ยวนี้เรากำลังเป็นโรคชนิดไหน ? จะแก้ไขกันอย่างไรร ? ที่ไหน ? หรือแม้ข้อธรรมะก็เหมือนกันแหละ ก็จะมีแยกประเภทเป็นว่า จะแก้ปัญหาท่างกาย หรือแก้ปัญหาท่างจิต หรือแก้ปัญหาท่างวิญญาณ.

ในทางธรรมจะเรียกว่า ทิฏฐิ เสียมากกว่า, ทิฏฐิ นั้นนะคือ ทางวิญญาณ. กาย วาจา นี้อยู่ฝ่ายกาย, จิตอยู่ที่จิต, ปัญญา หรือทิฏฐิ อยู่ระบบที่ ๓. ในทางคัมภีร์นี้ใช้กันโดยมากกว่า ทางทิฏฐิ : ทิฏฐิถูก ทิฏฐิผิด นี่เรื่องทางวิญญาณ.

ฉะนั้น เรื่องที่มันเกี่ยวกับคนเรานี้ แบ่งได้เป็น ทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณอย่างนี้. เพราะฉะนั้น ชีวิต, ชีวิต นี้ก็เหมือนกันแหละ มันแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ, หรือ ๓ ความหมายอย่างนี้เอง. ชีวิตทางกาย ก็อย่างวิชา biology, ชีวิตทางจิตก็เรื่องทางจิตอย่างสมัยปัจจุบัน, แล้วเรื่องทางวิญญาณ ก็เป็นเรื่องของศาสนา เพราะว่าศาสนาทั้งหลาย มุ่งจะแก้ไขปัญหาท่างวิญญาณนะ เป็นส่วนใหญ่ทั้งนั้น.

ชีวิตจึงมีอยู่ ๓ ชนิด ชีวิตทางกาย มีปัญหาทางกาย แก้ไขกันไปตามทางกาย; ทางจิต ก็แก้ไขกันไปทางจิต ทางประสาท; ส่วนทางวิญญาณนั้นต้องแก้ไขไปตามทางวิญญาณ ซึ่งล้วนแต่มีศาสนาเป็นหลักกันทั้งนั้น หลาย ๆ ศาสนา, แล้วแต่ว่าใครจะถือศาสนาอะไร เขาก็ใช้ศาสนา นั้น ๆ เป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาท่างวิญญาณของตน ๆ.

เรามีร่างกาย ทางจิต ทางวิญญาณ แต่ถ้าจะให้เหลือเพียง ๒ มันก็ได้ คือทางรูป และทางนาม : ทางกายนี้เป็นทางกาย, ทางจิต กับทางวิญญาณนี้มันเป็นเรื่องทางฝ่ายวิญญาณด้วยกัน คือฝ่ายที่เป็นนามธรรมด้วยกัน. ในบาลีที่พบ ว่ามีโรคทางกาย และโรคทางจิต ใช้คำว่าอย่างนั้น; แต่จิตของท่านั้นหมายทั้งทางจิตและทางวิญญาณ.

ศึกษาวิวัฒนาการของชีวิตระบบทางกาย

เดี๋ยวนี้เราจะให้เข้าใจง่าย เราแยกเป็น ๓ เสียเลย : ทางกายอย่างหนึ่ง คือทาง biology, แล้วก็ทางวิญญาณนี้อีกทางหนึ่ง ซึ่งรวมทางจิตเข้าไว้ด้วย เพราะว่าวิญญาณต้องอาศัยจิตเป็นที่ตั้ง; แล้วทั้งหมดนั้นต้องอาศัยกายเป็นที่ตั้ง ระบบวิญญานตั้งอยู่บนจิต, จิตตั้งอยู่บนกาย; ฉะนั้นทั้งหมดมันมารวมอยู่ที่กลุ่มกายนี้.

ก็ถือโอกาสรู้เสียด้วยเลยว่า คำว่า กาย นั้น เขาแปลว่า หมู. ภาษาบาลีแท้ ๆ คำว่า กาย แปลว่า หมู; ไม่ได้แปลว่า เนื้อ หรือเนื้อหนัง หรืออะไรทำนองนั้น. คำว่า กาย แปลว่า หมู; เช่น พลกาย นี้ ก็ หมูพล คือ กองทัพ พลกาย; ฉะนั้น กาย แปลว่า หมู.

ที่นี้ร่างกายนี้ก็แปลว่า หมู เพราะว่ามันประกอบด้วยอะไร

มากมายเหลือเกิน กว่าจะเป็นร่างกายขึ้นมาได้. กาย เป็นที่อาศัยของจิต, จิต เป็นที่อาศัยของวิญญาณ อย่างที่ว่า.

ที่นี่ก็มาดูชีวิต ชีวิตทางฝ่ายร่างกาย ก็ไปเรียน biology ตั้งแต่ว่าโลกนี้มันไม่มีชีวิต มันก็พันล้านปีมาแล้ว ที่มันแยกออกมาจากดวงอาทิตย์, จนกว่ามันจะเริ่มมีสิ่งที่มีชีวิต แล้วเย็นลง ๆ มีน้ำ มีของเขียว ชีวิตเกิดขึ้น, นั่นแหละมันเริ่มมีชีวิตทางฝ่ายกาย.

ทางฝ่ายกาย วิวัฒนาการ มาเป็นสัตว์เซลล์เดียว ๒ เซลล์ ๓ เซลล์ อะไรเรื่อยมา, จนกระทั่งว่าเป็นสัตว์เดี่ยวคน เป็นสัตว์เดรัจฉานโดยสมบูรณ์ แล้วก็เพิ่งจะมีอย่างชนิดที่เรียกว่าเป็นคนหรือคล้ายคนนี่เมื่อสักล้านสองล้านปีมานี้กระมังเขาว่า, เขาว่านะ; ไม่ใช่ผมว่า. ผมก็ว่าตามที่เขาศึกษา มา แล้วเขาก็สอนกันไว้ แล้วจะเป็นคนชนิดที่พอจะเรียกว่าคน; ไม่ใช่ครึ่งคนครึ่งลิงนี่สักแสนหรือสองแสนปีมานี้ คน นี้ก็เจริญ ๆ ทางร่างกาย จนมีร่างกายอย่างคนนี่คนทางฝ่ายร่างกาย; ไปเรียน biology เกี่ยวกับเรื่องนั้น.

แล้วมันจึงเกิดมีชีวิตทางกาย ชีวิตทางวิญญาณ เมื่อสติปัญญาสมบูรณ์แก่คน นี่จึงมีชนิดที่มีสติปัญญา มีชีวิตทางวิญญาณเกิดขึ้น. คงจะพร้อม ๆ กับว่า เมื่อศาสนาที่เป็นหลักฐานเกิดขึ้นในโลก คนจึงมีความเป็นคนชนิดที่ทางฝ่ายวิญญาณ ฝ่ายสติปัญญา ขึ้นมา ซึ่งเขาถือกันว่าประมาณสักแปดพันปีมานี้ ที่มนุษย์มีมันสมองสมบูรณ์ พอที่จะรู้จักเรื่อง-

ทางจิต ทางวิญญาณ เป็นระบบศาสนาขึ้นมา.

แปดพันปีมานี้ ก็แก่กว่าพระพุทธศาสนาตั้งห้าพันปีครึ่ง; พุทธศาสนาเรานี่สองพันครึ่งของปี, สองพันห้าร้อยปีเกิด พระพุทธเจ้า นี่มันสูงสุดทางวิญญาณ. ฉะนั้นทางวิญญาณในระดับที่ยังไม่สูงสุด เขาก่อนหน้าขึ้นไปอีกสักห้าพันกว่าปี จึงถือว่า ชีวิตที่ประกอบไปด้วยความสมบูรณ์ทางวิญญาณ ทางสติปัญญา พอที่จะรู้เรื่องของวิญญาณนี้ สักแปดพันปีเท่านั้น.

ฉะนั้น ถ้าชีวิตทางกาย ก็ถอยหลังไปโน้น ไปเมื่อมันเกิด-ชีวิตที่จะเป็นชีวิตทางกาย ทางวัตถุ ทางกาย, แล้วชีวิตทางสติปัญญานี้ ก็มีเมื่อสักแปดพันปีมานี้. เราก็ได้ ๒ ชีวิตแล้ว เห็นไหม? ชีวิตในแง่มุมทางฝ่ายวัตถุ ฝ่ายกายนี้ เป็นมาอย่างไร? แล้วชีวิตในฝ่ายสติปัญญา ทิฏฐิ วิญญาณ นี่เป็นมาอย่างไร?

ชีวิตทางกาย ต้องการปัจจัย ๔ บรรเทาทุกข์

อ้อ, ดูชีวิตทางกาย มันเป็นเรื่องทางร่างกาย มันก็ต้อง-การเหตุปัจจัยอาหารทางร่างกาย, มันก็ต้องการปัจจัยส่งเสริม-ทางร่างกาย. เดียวนี้เราถือเป็นหลักว่า อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เครื่องบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ นี่ปัจจัยสำหรับทางกาย.

ชีวิตทางกายจะร้อนเป็นทุกข์ เรียกว่าร้อนก็แล้วกัน; เป็น-

ทุกข์เพราะมันขาดแคลนวัตถุดิบปัจจัยของร่างกาย นับตั้งแต่ไม่มีอาหารกิน ไม่มีเครื่องปกปิดร่างกายที่อยู่อาศัย ยาแก้โรค. ฉะนั้น ชีวิตทางกายร้อนขึ้นมา เป็นทุกข์ขึ้นมา เพราะว่าขาดแคลนปัจจัยทางฝ่ายร่างกาย.

ฉะนั้นชีวิตทางกายนั้นจะเย็นลงไปในความหมายหนึ่ง ก็เพราะสมบูรณ์ด้วยปัจจัยทางกาย; ตรงกันข้าม ไม่มีปัจจัย ๔ มันร้อน เป็นทุกข์, พอมีปัจจัย ๔ สมบูรณ์ ถูกต้อง มันก็เรียกว่าพอจะเย็นได้; แต่ว่าเย็นทางกาย ไม่ใช่เย็นทางใจ.

ปัจจัย ๔ มากเกินไปกลายเป็นเหยื่อกิเลส

ที่นี้ถ้าว่ามันเกินไป จนเกินความเป็นปัจจัย มันก็เป็นเรื่องเหยื่อของกิเลส : กินดีเกินไป, แต่งตัวนุ่งห่มอะไรเกินไป, มันก็เป็นเรื่องของกิเลส มันก็เกิดเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติขึ้นมา.

เรื่องกิน สมบูรณ์ดี ถูกต้องดี ก็พอจะเย็น; ถ้ามันเกินไป มันก็เป็นเรื่องร้อนอีกแหละ เพราะมันเป็นกิเลส เรื่องกามนี้ ก็เหมือนกัน; ถ้าควบคุมได้ มันอยู่ในระเบียบ ก็พอจะเย็นได้บ้าง ไม่กระสับกระส่าย. แต่ถ้าเรื่อง กามมันสมบูรณ์ขึ้นมา มันก็ร้อนอีกแหละ เรื่องเกียรติยศชื่อเสียงก็เหมือนกัน เมื่อยังต้องการมันก็ร้อน; เมื่อไม่ต้องการมันก็เย็น หรือได้ตามที่

ต้องการมันก็พอจะเย็น; แต่ถ้าเราไปหลง ไปบ้ามันก็ร้อนอีก-
แหละ.

ฉะนั้นคำว่า กิน กาม เกียรติ ๓ คำนี้ ถ้าไม่ถูกต้อง คือ
ไม่พอดีแล้วก็จะร้อน : มากไป น้อยไป อะไรมันก็ร้อน. ถ้าพอดี
และควบคุมได้ พอจะเย็นทางร่างกายได้บ้าง ชีวิตทางกาย
ด้านกาย ด้านโลก ด้านโลกียะ นี้.

ปัญหาทางกายเกี่ยวเนื่องกับทางจิตด้วย

ที่นี้อยากจะให้รู้เสียเลยนะว่า เรื่องทางกายนี้ หรือทางวัตถุ-
นี้ มันคาบเกี่ยวกับเรื่องทางจิต; ร้อนทางจิต มันก็แสดงออก-
ทางกาย, กายกับจิตมันไม่แยกออกจากกันได้ เพราะว่าจิตมี-
หน้าที่รู้สึก แม้เป็นเรื่องทางกาย. กายก็เป็นเหมือนประตู หรือ-
หนทาง ที่จะให้อะไร ๆ มันเข้าไปถึงจิตประตูเข้า, แล้วมันก็-
เป็นประตูออก สำหรับให้เรื่องทางจิตแสดงออกมาทางกาย
ออกมาภายนอก สู่โลก. ฉะนั้น ร่างกายของเรา ที่ประกอบ-
อยู่ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ มันเป็นประตูสำหรับอะไรเข้า-
ไปหาจิต, หรือสำหรับกิจของจิตแสดงออกมาข้างนอก; นี้ท่าน
เรียกว่าประตู. คุณได้ยินคำนี้กันบ้างแล้วเป็นแน่ ทวารทั้ง ๖
คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี่มันเป็นประตูอย่างนี้.

ที่เห็นชัด ๆ ก็ ๕ อย่างข้างต้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็น-

ประตูก่อกจิต; จิตรับอะไรเข้าไปทางนี้ แล้วส่งอะไรออกมาทางนี้. แต่ถ้าจะให้จิตมันเป็นประตู มันก็ลึกลงเข้าไปกว่านั้น จิตมันเป็นประตูคิดนึก รู้สึกรับอารมณ์ข้างนอกเข้าไปสู่ส่วนลึกของอะไรก็ไม่รู้ว่าอะไรจะเรียกว่าอะไร ในส่วนลึกของจิต ของสันดานจิตในส่วนลึก มีจิตในส่วนนอกนี้สำหรับผ่านเข้า-ออก.

ก็ไม่ต้องพิจารณาอะไรให้มาก ให้พิจารณาที่มันร้ายกาจยุ่งยาก อยู่ทุกวันนี้คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า กาย เป็นทวารส่งของข้างนอกเข้าไปหาจิต, ส่งเรื่องของจิตออกมาสู่ของข้างนอก.

อธิบายนรก-สวรรค์ ตามหลักของพระพุทธเจ้า

ที่นี้อาจจะให้อ่านเสียเลย ที่เกี่ยวกับทวารเหล่านี้ะ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นรกทางอายตนะฉันเห็นแล้ว, สวรรค์ทางอายตนะฉันเห็นแล้ว. เมื่อก่อนเขาพูดกันถึงเรื่องนรกอยู่ได้ดินอย่างภาพเขียนฝาผนัง นั่นมันคือนรกทางกาย. นรกทางวัตถุก็หมายถึงร่างกายถูกกระทำ อย่างนั้นเป็นนรกอยู่ได้ดินตามที่ว่า. แล้วสวรรค์ก็อยู่ข้างบน บนฟ้าข้างบนโน้น มีวิมาน มีผู้เสวยสวรรค์เป็นบุคคล มีนางฟ้าส่งเสริมความสุขเป็นร้อย ๆ ร้อย ๆ นั่นคือสวรรค์ข้างบน; แต่เป็นเรื่องทางกาย หรือทางวัตถุทั้งนั้น.

นรกกับสววรรค์ชนิดนั้น เขาพูดกันอยู่ก่อนพระพุทธเจ้า เขาสอนกันอยู่ก่อน. แต่คุณจับใจความให้ได้ มันเรื่องทางกายนี้ เจ็บปวดทางกายอยู่ใต้ดิน คือนรก, เอร์็ดอ้อยทางกายอยู่ ข้างบน นั่นแหละสววรรค์.

ทีนี้ พระพุทธเจ้าท่านมาตรัสเสียใหม่ว่า นรกที่อายตนะ- ฉันเห็นแล้วก็คือที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; นีนรก : เมื่อทำผิด- มันร้อนขึ้นมาจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันนรกที่ไม่ใช่วัตถุ ที่ไม่ใช่กาย มันเป็นนามธรรม, เป็นความรู้สึกเป็นทุกขร้อน อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. นีนรกฝ่ายวิญญูณ ฝ่ายโน้น, ฝ่ายกาย ฝ่ายนี้ ฝ่ายวิญญูณ.

ทีนี้สววรรค์ก็เหมือนกัน เมื่อถูกต้อง เขาก็จะเป็นสุขสนุก- สนาน อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็นั่นแหละคือสววรรค์ เป็น- สวรรค์ทางวิญญูณ; มันคู่กันอยู่อย่างนี้, มันคู่กันมาอย่างนี้.

ถ้าเอาวัตถุ เอาร่างกายเป็นหลัก นรกอยู่ใต้ดิน สวรรค์- อยู่บนฟ้า แล้วก็ไปตามเรื่องนั้น; แต่ถ้าเอาเรื่องนามธรรม ฝ่ายวิญญูณเป็นหลักแล้ว ทั้งนรกทั้งสวรรค์ มันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นที่นั่น. พูดอย่างนี้ขึ้นไปยัง ตัวจริง พูดอย่างโน้นมันอุปมา เหมือนกับว่าถูกฆ่า ถูกเผา ถูกต้ม ถูกอะไรอยู่ หรือว่าเสวยอารมณ์อันเป็นกามคุณอยู่ นั่น- ควรจะเป็นอุปมา แต่เขากลับเอามาเป็นตัวจริง.

ทีนี้ผมอธิบายตามพระบาลี เรื่องตัวจริง ว่าร้อนอยู่ที่ อายตนะทั้ง ๖ นี่เป็นนรก, สบายอย่างนี้เป็นสววรรค์; เขากลับ-

หาว่านี่อุปมา นี่มันกลับกันอยู่อย่างนี้. ใครใจ ใครฉลาด? คุณก็ไปคิดเอาเอง. แต่ผมยืนยันตามหลักของพระพุทธเจ้าว่า นี่คือความจริง: นรกที่อยู่ที่อยู่ตนะ ๖ นี่คือนรกจริง, สวรรค์ที่อยู่ที่อยู่ตนะ ๖ นี่คือสวรรค์จริง. ท่านจึงตรัสว่า ฉันทเห็นแล้ว ๆ; ก็ไม่ได้พูดตามที่เขาพูดกันอยู่ก่อนพระองค์. ที่เขาพูดกันอยู่ก่อนพระองค์นั้น เขาพูดกันว่าอย่างนั้น มันจะเป็นเรื่องคาดคะเน หรือเป็นเรื่องอะไรก็ตามใจเขา; เราจะไม่ได้ตั้ง ต้อง เราจะไม่ได้คัดค้าน.

นี่คุณช่วยจำไว้ข้อหนึ่งด้วยนะ แทรกให้ได้ยินว่า เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นไม่ตรงกับลัทธิของเรา พระพุทธเจ้าท่านว่า อย่าไปคัดค้าน, แล้วก็ไม่ต้องยอมรับ. เมื่อเราไม่เห็นด้วย เราก็ไม่ยอมรับ, แต่แล้วอย่าไปคัดค้าน, อย่าไปด่าเขา อย่าไปอะไรเขา; ก็บอกว่าคุณว่าจะอย่างนั้นก็ถูกของคุณ เราไม่อาจจะยอมรับ; แต่เราไม่คัดค้าน, แต่เรามีว่าอย่างนี้ ๆ เราก็พูดของเราไปก็แล้วกัน.

นี่ควรจะเป็นหลักกันทุกคน ถ้าลัทธิอื่นเขามาในแบบอื่น รูปอื่น เราไม่คัดค้าน, เราไม่ยอมรับ; แต่เราบอกว่าคุณพูดศาสนานี้เป็นอย่างนี้ ๆ. ก็ว่าไป ไม่ต้องทะเลาะกัน. ที่มันจะไปทำลายของเขา, ยกตัวของตัวขึ้นมา นี่มันจะได้ทะเลาะกัน, จะทำอันตรายนกัน เพราะหลักธรรมะนั้นเอง. พระพุทธเจ้าท่านจึงไม่พูด ถึงเรื่องอะไร ๆ ที่เขาพูดกันอยู่ก่อนในหลาย ๆ เรื่อง รวมทั้งเรื่องนรก สวรรค์ นี้ด้วย; แต่ท่านพูดขึ้นมาใหม่ว่า ฉันทเห็นแล้วคืออย่างนี้ ๆ.

ฉะนั้น เรามีนรก สวรรค์ ทั้งที่เป็นการกล่าวกันอยู่ตาม-

ทางวัตถุ ทางกาย มาสอนในประเทศไทยตั้งแต่ก่อนพุทธศาสนาเข้ามา; ฝ่ายพุทธศาสนาเข้ามา เขาก็ไม่ได้เอาคำของพระ--พุทธเจ้าข้อนี้มาสอน. ประชาชนก็ยิ่งถือตามก่อน ๆ โน้น : นรก-ใต้ดิน สวรรค์บนฟ้า; นรก สวรรค์ อย่างที่พระพุทเจ้าท่านตรัสนี้ ไม่ค่อยมีใครสนใจ. พอเอามาพูดเข้า เขาเห็นเป็นเรื่องอุปมา-ไปเสียอีก; มันกลับกันเสียอย่างนี้.

เปรียบเทียบเรื่องทางกาย, จิต, วิญญาณ

เรื่องวัตถุ หรือ กาย กับเรื่อง จิต หรือ วิญญาณ มันจะมีความหมายคนละทางอย่างนี้; เช่นเรื่องนรกสวรรค์ทางฝ่ายกาย นรกสวรรค์ทางฝ่ายวิญญาณ เป็นต้น. เราจำเรื่องที่จะเป็นเครื่อง-เปรียบเทียบได้ง่าย คำสอนในอังคุตตรนิกาย ที่พระพุทเจ้าท่านตรัสว่า การร้องเพลงคือการร้องไห้, การเดินรำคืออาการบ้า, การหัวเราะเป็นเรื่องของเด็กนอนเบา; คือ ท่านไม่ยอมรับคุณค่าของมัน อย่างที่คนทั่วไปยอมรับ.

เช่นเขาร้องเพลง ๆ เดียวนี้เต็มไปทั้งกรุงเทพฯ : นิยม-เพลง ร้องเพลง เทปเพลงจะขายมากกว่าเทปอะไรหมด. นี่ท่านตรัสว่า ร้องเพลงนี้มันคือร้องไห้; คนโง่ร้องไห้ทางวิญญาณ มีอาการเหมือนกับคนร้องไห้ : หู ตา คาง คอ คนร้องเพลง-เหมือนคนร้องไห้ ท่านจึงว่า ร้องเพลงมันคือร้องไห้ของคนโง่.

ที่นี้เต็นรำก็เหมือนกัน ทั่วโลกเขานิยมเต็นรำ นั้นอาการ
ของคนบ้า, มันเหมือนกับอาการของคนบ้า.

ที่นี้เมื่อ หัวเราะ, ชอบหัวเราะกันนัก, อะไรก็ชอบยั่วให้
หัวเราะ. หนังสือประเภทช่วยให้หัวเราะขายดีที่สุดเลย; นี่มัน
เด็กอ่อนนอนเบาะนะ เป็นเรื่องขนาดของเด็กอ่อนนอนเบาะ.

ฉะนั้นเราก็ดูที่ว่า ร้องเพลง เต็นรำ หัวเราะสรรวเสเฮฮา;
เป็นเรื่องฝ่ายกาย; แต่ถ้าเรื่องฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณ แล้วมันก็
คือเรื่องร้องให้ เรื่องบ้า เรื่องเด็กไม่เดียงสา.

นี้คุณพอจะเข้าใจได้บ้างว่า เรื่องกาย เรื่องจิต เรื่อง
วิญญาณ มันอยู่กันคนละระบบ; ถ้าเราเอามาปนกัน เราจะ
พูดกันไม่รู้เรื่อง; เช่นเรื่องนรกสวรรค์นี้ เขาอย่างทุกอย่างทาง
กาย กับฝ่ายทางวิญญาณ มาปนกันแล้วก็พูดกันไม่รู้เรื่อง. เป็น
อันว่า เรื่องชีวิตทางกายนี้ ขอให้มันเป็นระบบกายไปเสียให้หมด.

ชีวิตทางวิญญาณและจิต ต่างจากระบบทางกาย

ที่นี้มาทางวิญญาณ ระบบจิต ระบบวิญญาณ มันก็มีอะไร
ที่ตรงกันข้าม. คำว่าวิญญาณ ๆ นี้ เป็นคำประหลาดที่สุด ซึ่ง
ผมก็ยอมรับว่าจนปัญญา ที่จะหาหลักเกณฑ์ที่แน่นอน.
ตามธรรมดาที่หมายถึงวิญญาณทางตา วิญญาณทางหู

ทางจุมก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจนี้ เครื่องทำให้สัมผัสสิ่งข้างนอกได้; เขาเรียกว่าวิญญาณ ให้รู้แจ้งประจักษ์ต่อสิ่งภายนอกได้ เขาเรียกว่าวิญญาณ. เมื่อมีอะไรมากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เกิดวิญญาณขึ้นมา.

ที่นี้เขามีคำว่าวิญญาณอย่างอื่นมาก่อนนั่น วิญญาณปฏิสนธิ วิญญาณจตุตถไปเกิดใหม่ นั่นก็มีนะ, วิญญาณในความหมายอย่างนั้นก็มี.

แล้ววิญญาณในความหมายที่ลึกที่สุด สูงที่สุด ท่านถึงถึงพระนิพพาน; เรียกพระนิพพานว่า วิญญาณ เพราะว่า เป็นสิ่งที่เราอาจจะรู้สึกได้ทางวิญญาณด้วยวิญญาณ; เรียกพระนิพพานว่าวิญญาณ ว่าวิญญาณ นั้น อนิทฺตฺสนํ คือ แสดงรูปร่างให้เห็นไม่ได้ ไม่แสดงตัวเป็นรูปร่าง, อนนฺตํ ไม่มีที่สุด.

เรื่องอื่นมีที่สุด; เรื่องพระนิพพาน เรื่องอสังขตะเท่านั้นที่จะไม่มีที่สุด. สฟุทฺโตปภํ มีทางเข้ามาหาโดยรอบด้าน; เหมือนกับแสงไฟ มีดวงไฟแล้วก็มีแสงไฟสว่างรอบตัว นี้ก็เรียกว่า สฟุทฺโตปภํ ได้เหมือนกัน, มันมีรัศมีรอบด้านออกไป. แต่ในนี้ท่านพูดกลับกัน ว่ามันมีทางที่จะเข้ามาหา, เข้ามาถึง, เข้ามาบรรลुพระนิพพาน, เข้ามาได้รอบด้าน วิญญานํ อนิทฺตฺสนํ อนนฺตํ สฟุทฺโตปภํ มันก็จะถึงได้ต่อเมื่อดับกิเลส ดับอะไรหมดแล้ว ถึงจะเข้าไปถึงพระนิพพานที่เรียกว่า วิญญานํ นี้.

เอาละ, เอาให้จับใจความสำคัญไว้แต่เพียงว่า วิญญาน-

เป็นเรื่องละเอียด, เป็นเรื่องสติปัญญาชั้นสูงสุด. ชีวิตแบบ
วิญญาน ก็เลี้ยงฝ้ายที่มันเป็นเรื่องจิต เรื่องวิญญาน อัน
ละเอียด อันลึกซึ้งที่สุด.

ชีวิตทางวิญญานจะร้อนเพราะกิเลสเกิด

เมื่อชีวิตร่างกายมันร้อน เพราะความขาดแคลนปัจจัย
เป็นต้น; ชีวิตทางวิญญานไม่ต้องร้อนเพราะเหตุอย่างนั้น;
แต่ร้อนเพราะมันเกิดกิเลสขึ้นมา, ถ้าเกิดกิเลสขึ้นมา ระบบ-
วิญญานร้อนเป็นไฟเลย.

รู้จักกิเลสกันไว้พอเป็นหลักว่า สิ่งสกปรกเศร้าหมองแก่
จิตใจ ทำให้จิตใจร้อน เรียกว่ากิเลส; มันก็อาศัยตา หู จมูก
ลิ้น กาย ทวารนี้แหละ ที่จะทำให้เกิดกิเลสแก่จิตใจ.

ยกตัวอย่างแต่ทางตาก็พอ เมื่อตาเห็นรูป เกิดจักขุ-
วิญญาน มีผัสสะระหว่าง ตา กับ รูป; ในขณะที่ผัสสะนี้
คนนั้นมันเป็นคนโง่ ปราศจากความรู้อันถูกต้อง มันให้เกิด-
เวทนาสำหรับจะหลง: เวทนาสุข ก็หลงรัก, เวทนาทุกข์ ก็หลง-
เกลียด, เวทนาไม่สุขไม่ทุกข์ ก็หลงในทางสงสัยกังวล. นี้ก็เรียก-
ว่า เวทนาแห่งความโง่ของคนโง่ มันก็ให้เกิดความอยาก;
นั่นแหละคือกิเลส.

น่ารักก็อยากจะได้จะเอา หลงไหลไปทางน่ารัก, นำโกรธ

น่าเกลียด ก็หลงไหลไปทางน่าโกรธ น่าเกลียด, ไม่รู้อะไรก็หลงไหลไปด้วยความสงสัย; นั่นคือ กิเลสคือความโลภ เมื่อน่ารัก, กิเลสคือความโกรธ เมื่อมันไม่น่ารัก, หรือไม่ได้อย่างที่ตัวรัก, แล้วเมื่อมันไม่รู้ว่าจะไร มันก็สงสัย เป็นโมหะ-โง่.

รู้จักลักษณะของกิเลสเพื่อควบคุมไม่ให้เกิดขึ้น

จำหลักของกิเลสว่า ถ้ากิเลสใด, อย่างไร, เมื่อไร, ที่ไหน, มันเป็นเหตุให้เราคว่ำเอามากอดรัด, เข้าไปหา, เข้าไปยึดเอามากอดรัด; กิเลสประเภทนี้เรียกว่าโลภะ คือ ความอยาก; แล้วกิเลสประเภทใดเกิดขึ้นแล้ว ทำให้เราอยากจะผลักออกไป ตีให้ตาย ฆ่าให้ตาย ทำลายเสีย กิเลสประเภทนี้คือ โทสะ หรือโกรธะ; แล้วกิเลสประเภทใดทำให้เราวนเวียนหลงไหลอยู่รอบ ๆ ไม่รู้จะทำอย่างไร นี่เราเรียกว่า โมหะ. กิเลสมี ๓ อย่างนี้เท่านั้น.

คุณจะตัดสินใจได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องถามใคร, โดย ดูที่ตัวกิเลส ความรู้สึกของกิเลส. ถ้ามันเข้าผสม เข้าหา เข้ายึดถือ เข้ากอดรัด ละก็เป็นพวกโลภะ; แต่พวกแยกออกจากกัน ทำลายกันเสีย ก็เป็นโทสะ โกรธะ; ถ้ามันวนอยู่ด้วยความโง่ ก็เรียกว่า โมหะ.

นี่จำไว้เป็นหลัก ผมอุตส่าห์สังเกตศึกษา แล้วเอามาพูดให้ฟังนี้ มันเป็นเรื่องที่จำเป็นที่สุด จึงเอามาพูดให้ฟัง แต่ว่าอาจ

จะไม่มีใครสนใจก็ได้ มันก็เลยไม่รู้รู่อยู่นั้นแหละ. นี่เรารู้จักกิเลส-
กันอย่างไร.

ถ้าว่าเกิดกิเลสได้ที่หนึ่ง มันจะเกิดความเคยชินแห่งกิเลส-
ที่หนึ่งเหมือนกัน; ฉะนั้น เราเกิดกิเลสก็ครั้งในหนึ่งวัน มันจะ-
เกิดความเคยชินเพื่อกิเลสเท่านั้นครั้งเหมือนกัน. ความเคยชิน-
นั้นเหมือนกับเก็บไว้ คือ สะสมกิเลส เรียกว่า อนุสัย; เมื่อ
ทำลงไปจริง ๆ เรียกว่าตัวกิเลส เช่น โภคะ เช่น โภคะ เช่น หลง.
แล้วมันสะสมความเป็นอย่างนั้น, ความเคยชินที่จะเป็นอย่างนั้น
ไว้ในสันดาน นี่คืออนุสัย.

กิเลสประเภทอนุสัย คือ เคยชินที่จะเกิดกิเลส, มีอนุสัยมาก
ก็เกิดกิเลสง่าย. ฉะนั้นเราจึงเกิดกิเลสง่าย รักก็รักง่าย โภคะก็-
โภคะง่าย เกลียดก็เกลียดง่าย กลัวก็กลัวง่าย เพราะมัน-
สะสมอนุสัยแห่งกิเลสไว้มากเกินไป; นี่คือกิเลส. ระบบกิเลส-
เป็นอย่างไร.

ฉะนั้นถ้าเราบังคับไม่ให้เกิดกิเลส ความเคยชินก็ลดลงไป-
หนึ่ง : มันมาให้เกิดกิเลส ควรจะเกิดกิเลส แล้วเราบังคับได้
ไม่เกิดกิเลส; มันก็ลด ลดระบบความเคยชินนั้นลงไปหนึ่ง ๆ ๆ
เสมอไป. ถ้ามันลดหมด ความเคยชินทั้งหมด ที่หลังมันไม่เกิด-
กิเลสได้ ก็บรรลุมรรคผล เป็นอันว่า นี่คือระบบกิเลส.

ชีวิตทางจิต ทางวิญญาณ มันร้อนเพราะว่ามีกิเลสเกิดขึ้น;
เช่นเดียวกับระบบทางกายมันร้อน เพราะมันขาดแคลนปัจจัย
๔; มันคนละชนิด ต้องการกันคนละอย่าง ปัญหาคนละอย่าง.

ปราศจากกิเลสทางวิญญาณ ต้องสะอาด สว่าง สงบ

ชีวิตทางวิญญาณเมื่อมันเย็น ก็คือ เมื่อปราศจากกิเลส, เมื่อว่างจากกิเลส ก็เย็น. ชีวิตฝ่ายวิญญาณ เมื่อมีกิเลสก็ร้อน; พอปราศจากกิเลสก็เย็น. ความปราศจากกิเลส นี้ เราจะเรียกให้จำง่าย ๆ ไพเราะสักหน่อยว่า ความสะอาด ความสว่าง ความสงบ แห่งจิต. นั่นคือความปราศจากกิเลสแล้วเย็นเข้ามา-แล้วก็เย็น. ชีวิตฝ่ายวิญญาณก็จะเย็น เพราะความสะอาด สว่างสงบ, คือว่างจากกิเลส.

ระบบวิญญาณร้อน เมื่อเป็นอย่างไร ? เย็นเมื่อเป็นอย่างไร ? ก็เปรียบเทียบกันดู ระบบกายร้อนเมื่อเป็นอย่างไร, เย็นเมื่อเป็นอย่างไร, เราก็เข้าใจชีวิตดีขึ้นทั้ง ๒ ความหมาย.

สรุปว่าชีวิตนี้มีเป็น ๓ ระบบได้ ตามหลักทั่วไป คือทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ; ดังนั้นปัญหาของชีวิตมันก็มีได้ทั้ง ๓ ทาง : กายอยู่ข้างนอก, แล้วก็จิตนี้ ด้านนี้ติดอยู่กับกาย คือระบบประสาท, ด้านโน้นติดอยู่กับวิญญาณ หรือสติปัญญา เป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ.

จัดชีวิตทั้ง ๓ ระบบให้ถูกต้อง จะเข้าถึงชีวิตนิรันดร

ชีวิต ๓ ระบบรวมกัน จะเรียกว่า คนคนหนึ่งก็ได้, มีชีวิตอยู่ ๓ ระบบในคนคนหนึ่ง; จะต้องจัดให้ถูกต้องทั้ง ๓ ระบบ. ถ้าถูกต้อง ๓ ระบบนี้ ก็เป็นชีวิตที่ถูกต้องแล้ว; มันจะเข้าถึงชีวิตอีกชนิดหนึ่ง เค้าชื่อว่าอะไร? เราจะเรียกว่า ชีวิตนิรันดร คือนิพพาน ในความหมายที่ว่ามีอยู่เป็นนิรันดร. สภาพอันนั้นคอยรออยู่เป็นนิรันดร ใครทำถูก ทำถึง ก็เข้าถึง; เรียกว่าเข้าถึงนิรันดร เข้าถึงความ เป็นชีวิตที่ไม่มีความทุกข์อีกต่อไป. นี่ชีวิตนิรันดร.

เมื่อ ชีวิตทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ จัดการกันดีแล้ว; ชีวิตนี้จะเข้าไปถึงชีวิตนิรันดรคือนิพพานที่เป็นนิรันดร.

นิพพานในความหมายที่เป็นนิรันดรก็มีอยู่ ธรรมดาเราจะให้นิพพานอยู่ที่นี้ อยู่ที่ความเยือกเย็น ว่างจากกิเลส; แต่ถ้าว่าความว่างกิเลส นั้นมัน เย็นตลอดกาล เป็นนิรันดร, เป็นคุณสมบัตินิรันดรของมัน ก็เรียกว่า นิพพาน เป็นนิรันดร; อาจจะได้ เข้าถึงได้ เมื่อชีวิตในมนุษย์นี้ทำกันถูกต้อง ทั้งทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ ก็เข้าถึงชีวิตนิรันดร.

รู้ๆ ไปได้ด้วยว่า มันยังมี ชีวิตนิรันดร นั้น คือ นิพพานนิรันดร.

นิพพานที่มนุษย์เกี่ยวข้องอยู่ นี้ มีหลายความหมาย หลายระดับ ขอให้เย็นก็แล้วกัน. จำคำนิพพานว่า แปลว่า เย็น.

ขออภัย จะได้ไม่เียงตามคนหลาย ๆ มาก ๆ ที่เดียว.

ความหมายของคำว่านิพพาน

นิพพาน นี้แปลว่า เย็น, ภาษาธรรมดา ภาษามนุษย์ แปลว่าเย็น. เมื่อไรเย็นก็เป็นนิพพาน : เย็นน้อยก็เป็นนิพพานน้อย, เย็นระยะสั้นก็เป็นนิพพานระยะสั้น. ถ้าเย็นของวัตถุ ก็เป็นนิพพานของวัตถุ ถ้าเย็น ของสัตว์เดรัจฉาน ก็เป็นนิพพานของสัตว์เดรัจฉาน ถ้าเย็นของคน ก็เป็นนิพพานของคน; ไม่ใช่อันเดียวกัน แต่ความหมายเดียวกัน คือเย็น, เย็นอก เย็นใจนี่ของคน.

ถ่านไฟแดง ๆ พอเย็นลงดำ นี้ก็เรียกว่า ถ่านไฟมันนิพพาน. ภาษาพูดครั้งกระโน้น แกง กับ อาหาร ร้อน กินไม่ได้ ต้องรอให้มันนิพพาน, แล้วพอจะกินได้จึงเรียกกันมากขึ้น ว่ามันนิพพานแล้ว นี้. ภาษาในครวัชใช้คำว่านิพพานอย่างนี้.

ที่นี้ สัตว์เดรัจฉาน มันมีฤทธิ์มีเดช มีอันตราย จับมาจากป่านั้น คือมันร้อน. ที่นี้เขามาฝึก ๆ ๆ จนเชื่องเหมือนกับแมว สัตว์เดรัจฉานตัวนั้นนิพพาน : หมดร้อน หมดอันตราย; ไม่ใช่ไม่ใช่ของคน, นิพพานของสัตว์เดรัจฉาน.

ที่นี้ คนเขาจะร้อนด้วยอะไรก็ตาม : ร้อนด้วยความต้องการ ความหิว ความเียง ความอะไรก็ตาม มันร้อน ก็ต้องการความ-

เย็น; อะไรมาทำให้เขาเย็นได้บ้าง เขาก็จะเรียกว่านิพพาน คือเย็น, เย็นขึ้นมาทันที. จะเป็นคนชาวบ้านโง่เขลาอย่างไร เขาก็มีคำว่าร้อนว่าเย็นนี้ใช้อยู่แล้ว เมื่อไรเย็นเขาก็ว่านิพพาน.

ฉะนั้นตามประวัติของพระนิพพาน สืบสวนดูแล้วมีอยู่ถึง-
สัก ๓ ยุค ๓ ระดับ หรือ ๓ ยุค :-

ยุคหนึ่ง คนเข้าใจว่า สมบูรณ์ทางกามารมณ์เป็นนิพพาน; เพราะมันหิวกามารมณ์เหมือนใจจะขาด มันร้อน; พอได้-
กามารมณ์มาสนองความอยากมันก็สบายใจ เหมือนกับว่าเย็น คือหลอก; มันก็เย็นหลอก. แต่เย็นเพราะได้กามารมณ์นี้ ก็ถือ-
กันว่าเป็นนิพพาน, บัญญัติว่าเป็นนิพพานกันมายุคหนึ่งแล้ว
ในครั้งโบราณก่อนพุทธกาล นิพพานที่กามารมณ์สมบูรณ์ ยุค-
หนึ่ง พวกหนึ่ง ระดับหนึ่ง.

ที่นี้ ต่อมามีคนพบว่า โห้ะ ไม่ใช่ไฉย, ไม่ใช่; นั่นมันร้อน
เย็นบ้า. จิตสงบเป็นสมาธิ, พวกฤๅษีหมู่หนึ่งเขาพบว่า
จิตหยุดเย็นเป็นสมาธินี้นิพพาน ก็ทำสมาธิกันใหญ่. สมาธิก็-
เกิดขึ้นหลายแบบ แล้วแบบที่นิยมกันมากที่สุด ก็คือพรหมวิหาร
เป็นสมาธิด้วย แล้วก็จะไปเกิดในพรหมโลกด้วย คือเย็นกันให้-
นานหน่อย, เย็นอย่างมีตัวตน ให้มันนาน ๆ หน่อย ก็ไปอยู่-
พรหมโลก.

พอถึงยุคนี้ก็เอาจิตที่เป็นสมาธิ คือทางจิต เรื่องทางจิต;
ละจากเรื่องทางกาย มาสู่เรื่องทางจิต, เอาความเป็นสมาธิแห่ง-
จิตเป็นนิพพาน จนเกิดฉานเกิดสมาบัติขึ้นหลาย ๆ ระดับจน-

สูงสุด นี่เป็นนิพพาน. นี่ถึงพระพุทเจ้าเกิด.

นิพพานตามแบบของพระพุทเจ้า

พระพุทเจ้าเกิดขึ้น เป็นพระสิทธิ์ตะ ก็ไปเที่ยวศึกษา-ระบบเหล่านี้หมด. ระบบสุดท้ายของเรื่องเย็นเป็นสมาธิที่เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ; ท่านก็ไปศึกษาทดลองกับ-อาจารย์คนสุดท้าย คืออุทกดาบสรามบุตร ท่านว่าไม่ใช่, ไม่ใช่-เย็นแท้, ยังไม่ยอมรับว่าเป็นนิพพาน ท่านก็ออกมาหาของท่าน-เอง จนพบว่า ระบบลีนกิเลสโน้น นี่มันเป็นเรื่องทางวิญญาณ-เห็นใหม่? เรื่องทางวิญญาณโดยสมบุรณ์ ลีนกิเลสเย็นเป็น-นิพพาน, นิพพานจริง.

ระบบกาย เย็นด้วยกามารมณ์ นี่ไม่ไหว. ระบบจิต เย็น-ด้วยสมาธินี้ก็ยังไม่ใช่สูงสุด. พอมาถึง ระบบวิญญาณ มีสติ-ปัญญาถึงที่สุด ตัดกิเลสหมด. นี่เป็นนิพพานแท้สูงสุด. นิพพาน ๓ ยุค ก็ขึ้นอยู่กับกาย กับ จิต กับ วิญญาณ เหมือนกัน.

นี่นิพพาน รู้จักนิพพาน กันไว้ในความหมายว่า เย็น ถอดแล้ว จะไม่ผิดพลาด, แล้วก็จะไม่โง่งหลง ว่าจะต้องรอกันอีกแสน-ชาติ อสงไขยชาติ, อย่างที่เขาพูดกัน, ที่คนก่อน ๆ เขาพูดกัน ต้องสร้างบารมีหมื่นชาติ แสนชาติ อสงไขยชาติ จึงจะนิพพาน. เราไม่พูดอย่างนั้น.

บารมีของเราที่ตรงนี้ ถ้าเราบังคับไม่ให้เกิดเกิดขึ้นได้ ที่หนึ่ง อนุสัยก็ลดลงไปที่หนึ่ง นี่เราสร้างกันที่หนึ่ง ร้อยครั้ง พันครั้ง หมื่นครั้ง เราก็เย็นลง ๆ, แล้วเราเย็นได้ที่นี้. เมื่อใดจิตเย็น ด้วยความว่างจากกิเลส ก็เรียกว่าเป็นนิพพาน ที่นั่น เมื่อนั้น เท่านั้น, สั่นก็ได้, เล็กก็ได้, เอาความเย็นแห่งจิตเป็นนิพพาน. ถ้ามันไม่เย็นจริง ก็ไม่ใช่นิพพานจริง, นิพพานชั่วคราว; ถ้าเย็นจริงสูงสุด เต็มขาด ก็เป็นนิพพานจริง.

ฉะนั้น เมื่อใดจิตว่างจากกิเลส สิ่งเกิดดูให้ตี ศึกษาดูให้ตี-ว่า นั่นแหละคือ พระนิพพานตัวอย่าง, นิพพานน้อย ๆ มาให้ดู-เป็นตัวอย่าง ในระยะสั้น ๆ; แล้วก็พยายามที่จะบังคับกิเลส ไม่ให้เกิดเรื่อย เป็นการสร้างบารมี. ความว่างจากกิเลส, ระยะเวลาที่ว่างกิเลส ก็ยาวออก ๆ; นิพพานของเราก็ยาวออก ๆ จนกว่าจะสมบูรณ์, หรือว่านิพพานของเราอย่างน้อยอยู่ เพราะ-ละกิเลสได้น้อย ก็ให้มันมากขึ้น; นิพพานก็ใหญ่ขึ้น ๆ และ-สมบูรณ์.

ฉะนั้น หวังนิพพานที่นี้ และเดี๋ยวนี้ จะถูกต้องตามหลัก-ของพระพุทธเจ้า. ที่ไหนมีเย็น เพราะว่างจากกิเลส ที่นั่นเป็น-นิพพาน. ว่างจากกิเลสก็คือออกไปหลงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ นั้น, อธิบายไปหลงอารมณ์ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; อธิบายไปกำหนดยินดี อธิบายไปยึดมั่นที่นั่น; แล้วกิเลสก็-ไม่เกิด, ไม่เกิดอุปาทาน. ใช้คำระบุดูว่า ไม่เกิดอุปาทาน คือ ไม่เกิดกิเลส; เมื่อไม่เกิดกิเลสอย่างนี้ ไม่มีอุปาทานอย่างนี้,

ตนก็รู้สึกเย็นอยู่ในใจ ก็คือรู้สึกเอง. ฉะนั้น ก็เลยเรียกว่า-
ทิวฐฐัมมนิพพาน.

ชีวิตทางวิญญาน ต้องการอาหารคือทิวฐฐธรรม

ทิวฐฐธรรม แปลว่า รู้สึกด้วยตนเอง คือเรารู้สึกด้วยจิตใจ-
ของเราเอง อย่างที่เขาเรียกว่า experience นี้คือ *สัมทิวฐฐิโก* -
รู้สึกอยู่ในใจด้วยตนเอง. นั่นแหละเป็น ทิวฐฐธรรม เย็นที่รู้สึก-
อยู่ด้วยตนเอง อย่างนี้เรียกว่า ทิวฐฐัมมนิพพาน. ขอให้สนใจ
ให้สะสมรวบรวมไว้ ทีละเล็กทีละน้อยก็ตามใจ ให้มันมาก
ขึ้น ๆ จะมีทิวฐฐัมมนิพพาน, นิพพานที่รู้สึกเองนี้มากขึ้น ๆ
จนกว่าจะสมบูรณ์.

ชีวิตทางวิญญาน มันต้องการอาหารนี้ คือธรรมะที่ทำให้
เย็น, ให้เป็นนิพพาน อย่างนี้ เรียกว่าชีวิตฝ่ายวิญญาน.

ชีวิตฝ่ายกาย ทำให้ถูกต้อง ชีวิตฝ่ายจิต ทำให้ถูกต้อง
ชีวิตฝ่ายวิญญาน ทำให้ถูกต้อง แล้วก็จะเข้าถึงชีวิตนิรันดร
คือนิพพานนิรันดร.

อ้าว, คุณควรจะตอบได้แล้วกระมัง ทุกคนที่นั่งฟังอยู่นี้ ถ้า
ไม่หลับใน. อะไรเป็นคู่ชีวิต ? เพราะว่าการบรรยายครั้งแรกนี้
จะพูดถึงเรื่องสิ่งที่เป็นคู่ชีวิตเท่าที่บรรยายมาแล้วนี้ พอจะจับได้-

หรือยังว่า อะไรมันเป็นชีวิต ?

ธรรมะเป็นชีวิต, จำธรรมะ ๔ ความหมายไว้ปฏิบัติ

ชีวิต เมีย ผัวนั่นชีวิต; ถ้าอย่างนั้นก็ได้ มันก็เป็นฝ่ายว่างกาย. ชีวิตฝ่ายว่างกาย มันจะมีเมียมีผัวอะไรเป็นชีวิต. แต่ถ้ามันเป็น ชีวิตฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณ มันก็ไม่ใช่; มันมีอะไรละ ? มันก็คือสิ่งที่เราเรียกกันว่า ธรรมะ ธรรมะนั้นแหละ.

เมื่อวานก็บอกแล้ว ธรรมะ ๔ ความหมาย อันนี้ผลประโยชน์มาก; ถ้าจำไว้ได้ก็จะช่วยให้เข้าใจธรรมะง่าย ธรรมะคือ ธรรมชาติ, ธรรมะ คือ กฎของธรรมชาติ, ธรรมะ คือ หน้าทีตามกฎของธรรมชาติ, ธรรมะ คือ ผลที่เกิดจากหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ.

ว่างกาย ชีวิตจิตใจ นี่มันเป็นธรรมชาตินะ. ดูให้ดี ๆ มันเป็นตัวธรรมชาติ เป็นตัวชีวิตเอง. ธรรมชาติ ว่างกายเรา นี้ประกอบด้วยร่างกายนี้ ก็คือ ตัวธรรมชาติ, ดิน น้ำ ลม ไฟ คือตัวธรรมชาติ แล้วก็ จิตที่มันเกิดปรุงขึ้นเป็น จิตในว่างกายนี้ ก็ยังเป็นธรรมชาติ. กายก็ธรรมชาติ, จิตก็ธรรมชาติ; ฉะนั้น ตัวชีวิต ก็คือตัวธรรมชาติ นั่นเอง. นี่มันจะยิ่งกว่าชีวิตกระมัง เพราะมันเป็นชีวิตเสียเอง.

เฝ้า, ที่นี้ กฏของธรรมชาติ : ร่างกายเป็นธรรมชาติ, กฏของธรรมชาติ ก็คือที่มันควบคุมร่างกายนี้อยู่. ร่างกายที่เป็นธรรมชาติ ถูกควบคุมโดยกฏของธรรมชาติ; ดังนั้นร่างกายนี้ จึงเป็นไปตามกฏของธรรมชาติ : มีเกิด มีแก่ มีเจ็บ มีตาย มี-อย่างนั้นอย่างนี้ ก็เรื่อยไป ตามที่มันจะต้องเป็นไปตามกฏ. แล้วมันยังมีกฏที่ร้ายกาจที่ว่า ทำอย่างนี้เป็นทุกซ์นะ, ทำอย่าง-นี้ไม่เป็นทุกซ์; นี่กฏที่ร้ายกาจ กฏธรรมชาติที่ควบคุมชีวิตนี้อยู่.

ฉะนั้น กฏธรรมชาติ นั้นแหละมัน ควบคุมชีวิตอยู่ จะเรียกว่ามันเป็นคู่ชีวิต หรือมันจะเป็นนายของชีวิตก็ตามใจ; แต่มันคู่กันอยู่กับชีวิต เพราะว่าชีวิตนั้นคือธรรมชาติ กฏของธรรมชาติมันก็อยู่กับธรรมชาติ.

ที่นี้ ธรรมะในความหมายที่ถัดไป หน้าที่ตามกฏของ-ธรรมชาติ. สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ทั้งต้นไม้ ทั้งสัตว์เดรัจฉาน ทั้งมนุษย์นี้ มันจะต้องมีหน้าที่ตามกฏของธรรมชาติ; ไม่อย่างนั้น มันจะต้องตาย หรือมันไม่ได้ชนิดที่ดีที่สุดที่มันควรจะได้.

เรามีหน้าที่ตามกฏของธรรมชาติด้วยกัน : ชีวิตทั้งหลาย-ต้องหาอาหารกิน ต้องต่อสู้อันตราย จะต้องทำทุกอย่าง เพื่อให้-ชีวิตรอดอยู่ได้. นี่คือน้ำที่ตามกฏของธรรมชาติ คู่กันกับชีวิตอย่างยิ่ง; ถ้าหน้าที่นี้มันไม่มี มันออกไปเสียแล้ว ชีวิตนี้-จะต้องตาย. คุณลองไม่กินอาหารดูซิ มันก็จะแย่นะ; เพียงแต่-ไม่อาบน้ำ แล้วก็จะแสบกเท่าไร, จะไม่บริหารร่างกายเท่านั้น

มันก็จะแย. หน้าก็ตามกฎของธรรมชาตินี่คือคู่ชีวิต.

ที่พระพุทธเจ้าท่านเอามาสั่งสอนเป็นพระศาสนาขึ้นมา นั่นคือ หน้าก็ตามกฎของธรรมชาติ; ศีล กัฏฐิ สมภาณ กัฏฐิ ปัญญา กัฏฐิ เป็นระบบหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ที่จะต้องรู้ และจะต้องทำ. เราเรียกว่าพระธรรม พระศาสนา ศีล สมภาณ ปัญญา นี่หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ. นี่คือธรรมะที่จะต้องอยู่กับเรา เป็นคู่ชีวิตกับเรา คือพระธรรม, พระธรรมนั้นแหละเป็นคู่ชีวิต.

ใครมีแฟน ก็ไปบอกแฟนเขาว่า คุณไม่ใช่คู่ชีวิตดอก พระธรรมนั้นแหละ, พระธรรมเป็นคู่ชีวิต ของเธอด้วย พระธรรมเป็นคู่ชีวิตของฉันด้วย. เราแต่ละคนมีพระธรรมเป็นคู่ชีวิตด้วยกัน; ฉะนั้นอย่างไรให้มันมากนัก เดี่ยวน้ำตาจะร่วง. ถ้าว่าเธอคนเป็นคู่ชีวิตกันแล้ว มันจะต้องน้ำตาร่วง; เพราะมันเป็นไปไม่ได้ มันเป็นไปได้ฉิวเฟินเกินไป เพราะร่างกายนี้มันหลอกลวงเกินไป.

มีธรรมะเป็นคู่ชีวิต ต้องเป็นสันติภูมิลีกเสมอ

ฉะนั้นเรามีธรรมะเป็นคู่ชีวิต แล้วก็ได้ผลออกมาเป็นมรรคผล นิพพาน. ศีล สมภาณ ปัญญา นี่เป็นพระธรรมคู่ชีวิต ปฏิบัติแล้วได้ผลคือ มรรค ผล นิพพาน. นี่ผลของการที่มีคู่ชีวิต

ชนิดนี้.

ควรจะมีมองเห็นขนาดพอเป็นสันติภูมิได้; ไม่ต้องเชื่อผม. คุณเชื่อตัวเองที่พูดมานี้ ว่ามันจริงหรือไม่จริง? ธรรมะต้องเป็นสันติภูมิเสมอ; ถ้าเชื่อคนอื่นแล้วใช้ไม่ได้, ไปเชื่อครูบา--อาจารย์ไหนก็ไม่ถูก, ต้องเห็นเองและเชื่อเอง; พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ฉันพูดก็อย่าเพื่อเชื่อ, ไปมองดูด้วย ยถาภูตัสสัมปัญญานาของตนเอง เห็นก่อนแล้วจึงเชื่อ. ข้อสุดท้ายของ กาลามสูตรมีอยู่ว่า มา สมณ โน ครุติ-อย่ารับเชื่อเพราะคนนี้เป็นครูของข้าพเจ้า, พระสมณะนี้เป็นครูของข้าพเจ้า, เป็นครูของเรา. ฉะนั้นเรามีสิทธิที่จะไม่เชื่อภายนอก: ไม่เชื่อคน ไม่เชื่ออะไร; แต่เราฟังได้ เราไปเอามาทดสอบปฏิบัติดูได้ พอเห็นว่าชัดอย่างนี้แล้วก็เชื่อ. แล้วบางอย่างก็มองเห็น มันมองเห็นได้; อะไรจะเป็นคูชีวิตโดยแท้จริงของเรานี้เดี๋ยวนี้เราก็พอจะมองเห็นได้.

ข้อที่มองเห็นได้ อย่างนี้ คือ สันติภูมิ ทำแล้วมันมีอยู่จริง พอที่จะเป็นเอหิภัสสิโก-ไปเรียกเพื่อนมาดู ๆ. นี่มันมีอยู่อย่างนี้ ๆ นี่จึงเป็นธรรมะจริง ถ้าไม่สันติภูมิ ไม่มีอยู่จนเรียกใครมาดูได้ แล้วยังไม่ใช้ธรรมะที่แท้จริง; ยังเป็นธรรมะตัวหนังสือ, เป็นธรรมะคำพูด, เป็นธรรมะอะไรก็ไม่รู้, ยังไม่มีความเป็นธรรมะโดยสมบูรณ์.

ฉะนั้นถ้าเรามีเย็นเมื่อไร, ด้วยเหตุใด, วิธีใด, เราเรียกเพื่อนมาดูได้ ว่าเย็น ๆ อยู่อย่างนี้; มาดู ๆ นี้ธรรมะจริง. แม้ไม่รู้พระไตรปิฎก ไม่รู้อะไรมาก ๆ, ไม่เป็นอาจารย์ธรรมะอะไรก็เถอะ แต่ถ้าเขาทำโดยที่จิตเย็นว่างจากกิเลสได้นี่คือนิพพาน; มาดู ๆ ๆ.

นี่ ธรรมะที่ทำให้เกิดขึ้นนี้ เป็นสิ่งสูงสุด คือตัวพุทธศาสนา, เป็นคู่ของชีวิต. ถ้าชีวิตไม่มีอันนี้ ชีวิตนั้นจะร้อน ชีวิตนั้นจะเป็นอันตราย จะเป็นยักษ์เป็นมาร เป็นข้าศึกศัตรูขึ้นมาเสียเอง. ถ้ามีธรรมะเข้ามาให้ ชีวิตนี้จะเย็น จะเป็นมิตร จะให้ความสงบสุข ขอให้รู้จักธรรมะเองเถอะ ถึงผมไม่บอกคุณก็รู้ได้เอง ว่าธรรมะนั้นคือคู่ชีวิต ไม่ใช่แฟน นี่แน่นอน.

เรื่องที่จะพูดวันนี้มันก็มีเท่านี้ ว่าคู่ชีวิต, สิ่งที่เป็นคู่ชีวิตคือธรรมะในโลกนี้ ในมหาวิทยาลัยไหน ก็ยังไม่ได้สอน. การศึกษาระบบนั้นยังเป็นหมาหางด้วน จึงเปิดมหาวิทยาลัยต่อหางหมากันที่นี้; ให้รู้สิ่งที่ยังไม่รู้ออกไป ๆ จนกว่ามันจะสมบูรณ์.

นี่เราเปิดมหาวิทยาลัยกันสัก ๑๐ ชั่วโมง ต่อหางหมาวันนี้เรื่องคู่ชีวิต หรือสิ่งซึ่งเป็นคู่ชีวิต คือธรรมะ, ในฐานะที่เป็นหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงจะต้องเคารพ จะต้องเชื่อฟัง จะต้องรับเอา.

ถ้าเราเห็นอย่างนี้ เราจะรักผู้อื่นด้วย เราจะยอมรับหลักที่ว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้ง-

หมดทั้งสิ้น เพราะมันเป็นชีวิตอย่างเดียวกับเรา; มีปัญหาอย่างเดียวกันกับเรา : ร้อนเพราะทำผิด, เย็นเพราะทำถูก, เย็นจริงก็เป็นนิพพานได้เด็ดขาด, แล้วเราก็มีคนที่มีธรรมะเป็นคู่ชีวิต. ฉะนั้น ถ้าคุณจะมีแฟน หรือมีแฟนอยู่แล้วก็ตาม ทำให้เขามีธรรมะเถิด; ไม่อย่างนั้นจะต้องกัดกันเป็นแน่นอน; มันเป็นคู่กันไม่ได้ดอก มันก็ต้องกัดกันเป็นแน่นอน.

เออละ การบรรยายนี้มันก็พอสมควรแก่เวลา ๑ ชั่วโมงแล้ว ขอปิดประชุม.

สิ่งที่เป็นคูชีวิต | ๓๙

อนุกรม

ธรรมะ เป็นของคู่กับชีวิต

จาก ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส ชุต
“ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑”
หมวดที่ ๔ ชุตชุมนุมธรรมบรรยาย อันดับที่ ๓๖ บนแถบพื้นสีน้ำเงิน

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๓
แสดงในกลุ่มศึกษา พุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสรจุฬาฯ
๘ ธันวาคม ๒๕๐๔

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย

ในข้อแรกที่สุดนี้ อยากจะพูดถึงข้อความเบ็ดเตล็ดที่
เนื่องกัน ข้อนี้คือข้อที่ว่า ศิลปะเกี่ยวกับการฟัง, หรือ
ที่ในพุทธศาสนาเรียกว่าฟังด้วยดี เรียกว่า *สุสุสูส์*
แปลว่าฟังอยู่ด้วยดี ทั้งนี้ก็เพราะว่าการฟังด้วยดีกับฟังไม่ดีนั้น
ผิดกันมาก.

ที่ว่า ฟังด้วยดี นั้นก็คือ ขอให้ฟังด้วยความสนใจถึงขนาด
ที่ว่าธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่คุณมากับชีวิต; ฟังในแง่ที่ว่าธรรมะเป็น
สิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต, ไม่ใช่ฟังในแง่ว่ามันเป็นการศึกษาเพื่อ
ระดับสติปัญญา, หรือเป็นการศึกษาอดิเรก, หรือเป็นการ
ศึกษาให้รอบรู้เพื่อความเป็นนักปราชญ์. ความเป็นนักปราชญ์
ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต สิ่งทีจำเป็นแก่ชีวิตหมายถึงข้อ
ที่จะต้องเอาตัวรอดไปได้ด้วยดีซึ่งจะได้กล่าวต่อไป.

การฟังด้วยดีนี้ มีความหมายกว้างมาก ฟังอย่างเพื่อ
จำได้ หรือว่าฟังเพื่อแตกฉาน เพื่อความเป็นปราชญ์ ฯลฯ เหล่า
นั้นยังไม่เรียกว่าฟังด้วยดี ถ้าฟังด้วยความสนใจว่า นี่เป็นสิ่งที่
จำเป็นแกชีวิตยิ่งกว่าวิชาแขนงอื่น นั้นจึงจะเรียกว่าฟังด้วยดี
เพราะความจริงเป็นอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่งฟังด้วยดีหมายถึง
คำที่จนเป็นธรรมเนียมที่พระเทศน์ ท่านก็ต้องเตือนผู้ฟังว่า ให้ตั้ง
โสตประสาทเหมือนภาชนะทอง คือภาชนะโลหะใช้ใส่น้ำมันได้
ถ้าเป็นภาชนะอื่นน้ำมันซึมหนีไปหมด โดยเฉพาะน้ำมันที่บาง
หรือใสที่สุดเพราะมีการเจียวมาก อย่างที่เรียกว่าน้ำมันพญา
ราชสีห์เจียวได้ร้อยครั้ง นั่นเป็นอุปมาเปรียบกับพระธรรม.
พระธรรมเป็นของละเอียด จนซึมผ่านภาชนะดิน กล่าวคือหูหรือ
การฟังที่ไม่ดี. แต่ว่าถ้าตั้งใจฟังด้วยดีเหมือนกับว่าเป็นภาชนะ
โลหะแล้ว ย่อมจะสำเร็จประโยชน์; นี้ก็แง่หนึ่ง.

แล้วอีกแง่หนึ่ง ก็ขอให้ฟังถึงขนาดที่จะทราบโดยหลัก
ใหญ่ ๆ ว่า สิ่งทีกล่าวถึงนั้น คืออะไร ? หรือว่าสิ่งนั้นมาจาก
อะไร ? และเพื่ออะไรต่อไป ? และจะสำเร็จตามนั้นได้โดยวิธี
ใด ? คำว่าคืออะไร ? จากอะไร ? เพื่ออะไร ? โดยวิธีใด ? นี่ถือ
ว่าเป็น logics ของพุทธศาสนา เพราะเป็นหลักของเรื่องอริยสัจ
นั้นเอง. เพราะฉะนั้น ถ้าจะฟังเรื่องอะไรให้ดี ก็ต้องฟังจนได้ความ
ว่าสิ่งนั้นมันคืออะไร ? และมาจากอะไร ? และเพื่อประโยชน์
อะไร ? และโดยวิธีใด ? เมื่อฟังในฐานะ เป็นสิ่งจำเป็นแกชีวิต
และเหมือนกับว่าตั้งโสตประสาทเป็นภาชนะทอง และฟังจนรู้

ว่า คืออะไร จากอะไรเพื่ออะไร โดยวิธีใดแล้ว ก็ถือว่าฟังด้วยดี คือ สุตสุตส์ แล้วก็มีการกล่าวต่อไปว่า ลภเต ปญญัง ฟังด้วยดี ย่อมได้ความรอบรู้.

สิ่งที่ว่าจำเป็นแก่ชีวิต ที่จริงควรจะนึกถึงคำว่า คู่กับชีวิต. ถ้าพูดถึงคู่ชีวิตคนก็มักจะนึกว่าหมายถึงบุคคลที่เป็นเพศตรงกันข้าม เป็นคู่ ๆ ซึ่งเขาก็เรียกว่าคู่ชีวิตเหมือนกัน เพราะว่าจะต้องทำอะไรร่วมกันจนตาย. แต่ว่าธรรมะนั้นนั้นเป็นคู่ชีวิตยิ่งไปกว่านั้นคือทั้งเพศหญิง เพศชาย จะต้องมีธรรมะเป็นของคู่ชีวิต ถ้าเราปราศจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะในฐานะเป็นของคู่กันกับชีวิตแล้วจะเป็นชีวิตที่ระหกระเหิน จะเต็มไปด้วยความสับสนกระวนกระวายไม่ราบรื่น ทั้ง ๆ ที่คนทั่วไปเขาอาจจะคิดว่าราบรื่นหรือสนุกสนาน ฉะนั้น คำว่า “ราบรื่น” ทางธรรมะนี้มีความหมายละเอียดสุขุมลงไปอีกมากทีเดียว ขอให้ตั้งใจฟังต่อไป :

ชีวิตที่ราบรื่นนั้น มีได้แต่บุคคลผู้เป็นบัณฑิต นึกกล่าวตามหลักของภาษาบาลี. เราควรจะสังเกตว่า สมัยปัจจุบันนี้คนที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเขาก็เรียกว่า บัณฑิต, บัณฑิตในแขนงนั้น แขนงนี้ แล้วเป็นชั้น ๆ ขึ้นไปเรียกว่า-บัณฑิต, เพราะว่าสอบไล่ได้ตามหลักสูตรนั้น ๆ ตามระเบียบที่วางไว้. แต่ว่าคำว่า “บัณฑิต” ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้หมายความว่าความแค่นั้น คือมันเพียงเกือบจะคล้ายกัน. คำว่าบัณฑิตในพระพุทธศาสนาอย่าหมายว่าผู้ดำเนินประโยชน์กิจไปด้วยปัญญา หรือดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา จนกระทั่งเอาตัวรอด-

ได้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง. บัณฑิต คำนี้ถ้าในประเทศอินเดีย-ในสมัยโบราณ ก็หมายถึงฆราวาสที่สำเร็จการเรียน การศึกษา-เหมือนกัน เช่น ไปศึกษาจบหลักสูตรที่วางไว้แล้ว ก็เรียกว่าเป็น-บัณฑิต แม้ในพระพุทธศาสนาเราก็เกิดชนบทรอบเนียบประเพณี-ขึ้นในประเทศไทยนี้ว่า คนที่ไปบวชตามสมควรจนมีความ-รอบรู้ในการที่จะดำเนินชีวิตแล้ว ก็เรียกว่า “บัณฑิต”; แต่คำว่า-บัณฑิตนั้นออกเสียงเป็นบัณฑิต แล้วต่อมามันเหลือแต่จิต, เรียกคนบวชสึกมาว่าจิตนั่นจิตนี้. ต่อมาคนเหล่านั้นไม่มี-ความรู้สุมกับที่ได้บวชแล้ว คำว่าจิตก็กลายเป็นคำล้อเลียนไป-หมายถึงคนที่บวชแล้วกลับออกมาอย่างโง่เง่างุ่มง่าม; แต่ถึง-อย่างนั้นก็ต้องทราบไว้ว่า คำว่าบัณฑิตนั้น มีความหมาย-ตรงที่ว่าคนนั้นเป็นผู้ที่สามารถ ดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา ด้วย-ความรอบรู้แต่ต้นจนปลาย.

ที่ว่าดำเนินประโยชน์กิจ ก็หมายความว่า กิจที่จะต้องทำ-คือตามที่มีนเกี่ยวข้องกันกับชีวิต. “ประโยชน์” นี้ แปลว่า เกี่ยว-ข้องหรือผูกพัน, “กิจ” แปลว่าหน้าที่. สิ่งที่เราเกี่ยวข้องผูกพัน-กันได้นั้นเรียกว่าประโยชน์; เพราะฉะนั้นจึงหมายความว่า ได้-กว้างขวางหมด คือหมดเลย, จะเป็นการเรียนก็ดี เป็นการ-กระทำซึ่งหลังจากการเรียนซึ่งเป็นการประกอบอาชีพก็ดี แล้ว-การบริโภคผลของสิ่งที่กระทำได้ดี เรียกว่าเป็นดำเนินประโยชน์-กิจ หรือดำเนินชีวิตด้วยกันทั้งนั้น. เราจะต้องดำเนินไปด้วย-ปัญญาทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจที่ก่อนว่า การเรียนก็

ต้องเป็นอย่างบัณฑิต การทำางานต่อไปเกี่ยวแก่การำนั้น ก็ต้องเป็นอย่างบัณฑิต และในที่สุดการบริโภคะผลของการทำำที่กระทำได้ ก็ต้องกระทำอย่างบัณฑิต.

ส่วนการเป็นบัณฑิต โดยที่ว่าเรียนจบหลักสูตรแล้วก็เป็นบัณฑิตนั้น ยังเป็นเพียงว่าเป็นบัณฑิตหนึ่งในสาม หรือไม่มากไปกว่าหนึ่งในสามของความเป็นบัณฑิต; เพราะว่ำในชีวิตนี้ เราจะต้องมีการศึกษาเล่าเรียน และมีการกระทำางานอาศัยความรู้ที่ได้เรียนมานั้น; แล้วจึงต้องมีการบริโภคะผลของการงานซึ่งจะต้องระมัดระวังเท่ากันกับเรียนและการทำำเหมือนกัน. คนประมาทอาจจะคิดว่ำ ในตอนที่เป็นการบริโภคะผลของการกระทำนั้น คงจะเป็นได้ง่าย ๆ ไม่มีปัญหาอะไร ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องศึกษาหรือระมัดระวังอะไร. มันยากลำบากอยู่ตรงที่จะต้องเรียนให้มีความรู้มาก ๆ แล้วจึงไปกระทำ; อย่างนี้เป็นกรเข้าใจผิด. อยากรจะขอให้ถือว่ากรเรียนในวัยเรียนก็ดี, การกระทำในวัยที่ประกอบกรงานก็ดี, และการบริโภคะผลของการงานตลอดเวลากจรทั่งถึงเบื่องปลายสุดท้ายของชีวิตก็ดี ต้องทำในลักษณะที่เป็นบัณฑิตทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้นอย่าได้ประมาท หรืออย่าเพ่อเข้าใจว่ำพอเรียนจบหลักสูตรถึงชั้นมหาวิทยาลัยแล้วก็เป็นบัณฑิต นั้นเป็นบัณฑิตอย่างภาษาโลก ๆ ไม่ใช่เป็นบัณฑิตอย่างภาษารธรรมะ และโดยเฉพาะในพระพุทธานุสาสนา, แต่ถึงอย่างนั้นความหมายก็เหมือนกัน คือว่ำเป็นผู้ดำเนินสิ่งที่กระทำ หรือว่ำดำเนินชีวิตนั้น

ไปด้วยปัญญาแล้วก็เรียกว่าบัณฑิต หมายความว่าเมื่อเราเรียนจบในหลักสูตร เราก็สามารถ; แปลว่าสามารถดำเนินชีวิตในชั้นการเรียนนั้นสำเร็จมาจนถึงขั้นที่เป็นบัณฑิต. เราออกจากสถานศึกษาไป ในฐานะที่มีปริญญาบัณฑิตติดตัวไปนี้ มันก็หนึ่งในสามเท่านั้น. ฉะนั้นมันต้องไปมีการกระทำอย่างบัณฑิตตลอดต้นจนปลาย คงต้นคงวาจึงจะเป็นบัณฑิตในการกระทำ, แล้วในที่สุดยังต้องเป็นบัณฑิตในการบริโภคผลของการกระทำ.

นี่คือข้อที่อยากจะปรารภเป็นข้อเบ็ดเตล็ดตอนแรก ว่า “ฟังด้วยดี” และความหมายของคำว่าบัณฑิตนั้นเป็นอย่างไร ท่านก็จะเข้าใจได้ทันทีว่า ได้ฟังเรื่องธรรมะในฐานะที่เป็นเหมือนกับชีวิตนี้ด้วยดี และให้สำเร็จประโยชน์ในการที่จะเป็นบัณฑิตข้างหน้า ทั้งในการเรียน การกระทำ และการบริโภคผลของการกระทำ.

เราได้กล่าวแล้วว่า ในวันนี้โดยเฉพาะ จะได้กล่าวถึงในส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า “ธรรมะนี้เป็นชีวิต ของชีวิตทุกชีวิต”

ครูบาอาจารย์บางคนแม้จะเป็นครูบาอาจารย์แล้ว ก็อาจคิดว่าธรรมะไม่จำเป็น. นี่ก็เพราะว่าเข้าใจคำว่าบัณฑิต แต่ในแง่ของการเรียนเท่านั้นเอง. เพราะฉะนั้นการที่เราจัดการอบรมธรรมะ ศึกษาธรรมะขึ้น บางคนก็จะดูถูกว่าไปทำสิ่งที่ไม่จำเป็น ผู้ใดที่เห็นว่าธรรมะไม่จำเป็น ผู้นั้นกำลังดูถูกตัวเอง, ถ้าครูบาอาจารย์คนใด เห็นว่าการอบรมธรรมะในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยไม่เป็นสิ่งจำเป็น นี่ก็หมายความว่าครูบาอาจารย์คน-

นั่น กำลังดูถูกตัวเองอย่างยิ่ง : คือว่ากำลังดูถูกความเป็นมนุษย์
 ของตัวเอง โดยไม่สนใจว่ามันพิเศษที่มากน้อย, มันจะทำอะไร
 ได้บ้าง. ไปดูกฎธรรมะเข้าเท่านั้นจะกลายเป็นการดูถูกตัวเอง,
 ไปดูกฎธรรมะว่าไม่จำเป็นแก่คน ในฐานะเป็นของคู่ชีวิตจน
 ตลอดชีวิตอย่างนี้ เรียกว่าเป็นคนโง่ เป็นคนพาล และเป็นคน
 เขลา ซึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่าคนประมาท, แล้วยังไปดูถูก
 คนอื่นที่เขาสนใจธรรมะว่าเป็นคนที่ไม่ทำสิ่งที่ไม่จำเป็น ครีครະ
 โง่งางมมาย. การกระทำอย่างนั้นมันเป็นการดูถูกตัวผู้กล่าวเอง
 นั้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าไม่รู้ว่ธรรมะนั้นเป็นคู่ชีวิตของชีวิต
 ทุกชีวิตในทำนองนั้น; เพราะฉะนั้นให้เห็นในข้อที่ว่าธรรมะเป็น
 คู่ชีวิตของสิ่งที่มีชีวิต.

เราจะต้องนึกถึงข้อที่ว่า ชีวิตเป็นชีวิตมาได้ของคน ๆ
 หนึ่งก็ตาม หรือของโลก ของธรรมชาติทั้งหมดก็ตาม มันเป็น
 มาได้ด้วยอำนาจของธรรมะ แม้ที่สุดแต่คำที่กล่าวว่ The
 survival Of the fittest ที่ถือกันเป็นหลักทั่วไปในการที่ชีวิต
 จะวิวัฒนาการมาได้ก็ล้าน ๆ ปีมานี้ ก็เข้าใจว่ the fittest
 ที่เหมาะที่สุดนั้นมันเป็นมาตามหลักของธรรมะ, คือความ
 ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ
 นั้นมันหมายความว่าได้ถึงทุกสิ่ง แม้แต่ตัวธรรมชาติเอง, และ
 แม้แต่ตัวกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น ๆ, แม้แต่ความรู้ที่เราู้เกี่ยวกับ
 ธรรมชาติและกฎของธรรมชาตินั้น ๆ, และแม้แต่การปฏิบัติ
 ตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ, และแม้ผลเกิดจากการที่ได้ปฏิบัตินั้น ๆ,

ทั้งหมดนั้นเราเรียกว่า “ธรรมะ” ทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น ด้วยความเหมาะสม ที่ทำให้ชีวิตวิวัฒนาการมาได้. อันไหนไม่เหมาะสม อันนั้นสูญหายไปจากโลกแล้ว, อันไหนอยู่มาได้ด้วยความเหมาะสม อันนั้นก็คืออยู่มาได้ด้วยอำนาจของธรรมะ, แม้ว่า จะเป็นธรรมะที่ไม่เจตนา คือ สัตว์เหล่านั้นไม่รู้สึกรู้สีกตัว ไม่มีความรู้ว่าเป็นธรรมะแล้วเขาก็รอดมาได้, อย่างนี้ก็เรียกว่าด้วยอำนาจของธรรมะนั้นเอง ทั้ง ๆ ที่เขาไม่รู้สึกรู้สีกตัว.

เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ แม้แต่ที่มันตายไปมันก็ตายไปตามกฎของการที่ดำเนินไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสมแก่ธรรมะ ซึ่งเป็นกฎของธรรมะด้วยเหมือนกัน. ที่รอดมานี้มันก็รอดมาเพราะความเหมาะสมที่ดำเนินมาถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมะด้วยเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะหมุนไปทางไหนก็จะพบแต่ธรรมะซึ่งเป็นของกำกับกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต ในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ; ผิดกฎนี้ก็สูญหายไป; ถูกกับกฎนี้ก็ยังเหลืออยู่; หมายความว่าที่เหลืออยู่มาถึงทุกวันนี้ก็ด้วยอำนาจของธรรมะ. จึงกล่าวได้ว่า ธรรมะนั้นมันมันคู่กันมากับชีวิตนับตั้งต้นตั้งแต่เริ่มมีสิ่งที่มีชีวิตขึ้นในโลกหรือในจักรวาลนี้ นับตั้งแต่ชีวิตเซลล์เดียวหรืออะไรก็สุดแท้ที่เรียกว่าชีวิต เพราะว่าชีวิตนั้นก็คือ สิ่งที่ปรุงแต่งไหลเวียนมาตามอำนาจของเหตุของปัจจัยไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

ตัววัตถุนั้นก็คือธรรมะในส่วนรูปธรรม, ความรู้สึกคิดนึกที่เกิดขึ้นในสิ่งที่มีชีวิต ก็เป็นธรรมะในส่วนนามธรรม; แล้วกฎที่

บังคับให้มีการปรุงแต่งและการเปลี่ยนแปลงนั้นก็คือธรรมะในส่วนที่เป็นกฎธรรมชาติ หรือเป็นสัจธรรมประเภทหนึ่ง. ดังนั้นจะเห็นว่าไม่มีอะไรที่จะไม่ใช่ธรรมะ และไม่ได้ดำเนินตามกฎเกณฑ์ของธรรมะจนทำให้กล่าวได้ว่า ธรรมะเป็นสิ่งที่คู่กันอยู่กับชีวิต. นี้หมายถึงคนหนึ่ง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตายนี้ ในส่วนที่เป็นธรรมชาติแท้ ๆ ไม่เกี่ยวกับการประพจน์ธรรมะในหลักของศาสนานั้น ก็เรียกได้ว่าชีวิตนั้นดำเนินตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติหรือกฎของธรรมะ ชนิดเดียวกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น.

แต่ที่ตีไปกว่านั้นก็คือว่า ธรรมะในฐานะที่เป็นกฎความจริงธรรมชาติส่วนที่จะเป็นความรู้ สูงขึ้นไปกว่าที่จะรู้ตามสัญชาตญาณนั้น โดยเรียกว่าพระธรรม; ก็คือธรรมะนั้นเอง. ถ้าได้เข้ามาเป็นคู่กันกับชีวิตหรือเป็นคู่ของชีวิตแล้ว ก็จะเป็นชีวิตที่ดำเนินไปในทางสูง จะสมกับความหมายของคำว่า "ชีวิต" คือความเป็นอยู่อย่างน่าดูหรืองดงาม. ถ้าผิดไปจากนั้นแล้วมันก็จะเหมือนกับตายแล้ว, ตายแล้วทั้ง ๆ ที่ยังเดินได้ ยังพูดได้ หรือยังหายใจอยู่. ลองปราศจากคุณสมบัติในทางธรรมะ สัตว์นั้นหรือคนนั้นก็เหมือนกับการตายแล้วทั้ง ๆ ที่หายใจได้ เดินได้ พูดได้ กินได้; เราจึงได้คำว่า "ชีวิต" ในความหมายของนามธรรมขึ้นมาอีกคำหนึ่ง คู่กันกับชีวิตในความหมายของวัตถุ, หรือรูปธรรม, หรือทาง physics; หรือจะกล่าวโดยฝ่ายรูปธรรม คือ physics หรือจะกล่าวโดยฝ่ายนามธรรม คือ spirit ก็ตามนี้ มันก็ต้องอาศัย-

ธรรมะเป็นของคู่กันมากับชีวิตทั้งนั้น.

ทำไมต้องมีธรรมะนี้ เป็นของคู่กัน ? ก็เพราะว่ามันเหมือนกับสิ่งอุปถัมภ์ คำจูน ควบคุม; เพราะว่าถ้าจะกล่าวโดยอุปมาแล้ว ชีวิตไม่ว่าชนิดไหนหมด เป็นเหมือนกับการเดินทาง, คือวิวัฒนาการนี้ เป็นเหมือนกับการเดินทาง; เพราะว่าวิวัฒนาการทั้งหลาย ย่อมมีอยู่เรื่อย ไปสู่จุดจุดหมายหนึ่ง และอยู่ในลักษณะที่สูงขึ้นหรือดีขึ้น หรือน่าดูขึ้น; แล้วก็ไปสู่จุดสูงสุด ที่เรียกว่า “สิ่งที่ดีที่สุด ที่ชีวิตทั้งหลายควรจะเข้าถึง”. สิ่งนั้นคืออะไร ? เอาไว้วินิจฉัยกันคราวหลัง.

ในที่นี้ขอให้มองเห็นก่อนในข้อที่ว่า สิ่งที่เรียกว่าชีวิตแล้ว ก็ต้องมีลักษณะเหมือนกับการเดินทาง คือเดินใกล้จุดหมาย เข้าไปทุกที ทั้งของปัจเจกชนคือเป็นคน ๆ ไปก็เป็นการเดินทาง ทั้งของส่วนรวมคือ ของสังคมโลก ทั้งโลก หรือยิ่งกว่าทั้งโลก คือทุกโลก อะไรทำนองนี้, และทั้งของมนุษย์ ทั้งของสัตว์เดรัจฉานทั้งของเทวดาหรือสัตว์นรกก็ตาม, มีลักษณะเหมือนกับการเดินทางทั้งนั้น ไม่หยุดนิ่ง เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย.

สำหรับชีวิตของคน ๆ หนึ่งโดยเฉพาะนั้นเป็นการเดินทางตั้งแต่เกิดมาจากท้องแม่จนกระทั่งตาย แต่ว่าได้เดินผิดหรือเดินถูก หรือจะถึงจุดหมายหรือไม่นั้น มันอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก. แต่ในตัวชีวิต จะต้องเป็นการเดินทางเสมอ ทั้งเดินถูกหรือเดินผิด; นี้ใคร ๆ ก็พอจะมองเห็นได้.

ถ้าพูดถึงสังคมของโลกทั้งโลก รวมเป็นสิ่ง ๆ เดียวหรือเป็นชีวิตเดียว เป็นโลก มันก็เป็นการเดินทาง; มันจะเดินไปสู่การแตกดับวินาศ หรือมันจะเดินไปสู่สันติภาพอันถาวร ก็สุดแต่แต่ที่ว่าคนในโลกนั้น คือ ชีวิตทุกชีวิตนั้น มันประกอบอยู่ด้วยอะไร? คือประกอบอยู่ด้วยธรรมะ หรือไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะนั้นเอง.

พูดสั้น ๆ ก็เพียงเท่านี้ พอจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นได้ว่า ชีวิตนี้เป็นการเดินทางไม่ว่าจะมองกันในแง่ไหน : ในแง่คน ๆ หนึ่ง หรือว่าในแง่สังคมทั้งโลกและทุกโลก. เราจะเห็นได้ว่า การเดินทางกว่าที่จะเป็นมาได้จนกระทั่งมีพวกเราในโลกอยู่กันในยุคนี้ อย่างในลักษณะอย่างนั้น มันก็ต้องเดินทางมาในลักษณะที่เหมาะสม คือ มีธรรมะที่เหมาะสมแก่การที่จะมาเป็นอยู่อย่างนี้, ที่กำลังเป็นอยู่อย่างนี้, จะเรียกว่าโง่หรือฉลาด ทุกข์หรือสุขก็สุดแล้วแต่เราจะเรียก. แต่ว่าการที่จะมาเป็นอยู่อย่างนี้ มันต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ ที่สัตว์เหล่านั้นถือเอาเป็นคูชีวิตของเขาด้วยความฉลาดที่ฉลาดมากฉลาดน้อย หรือโง่มากโง่น้อยก็ตาม; ทั้งโลกได้เป็นมาในลักษณะเช่นนี้.

ความเข้าใจผิดความเข้าใจถูกของคนรวมกันทั้งโลก มันก็เป็นธรรมะ คือเป็นธรรมะที่ผิดหรือธรรมะที่ถูก. ถ้าทำไม่ดีมันก็เป็นไปในทางของธรรมะที่ผิด มันก็เป็นพิษเป็นอันตราย เป็นความวินาศของโลก; เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า “ธรรม” ในลักษณะอย่างนี้ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายกว้างเต็มตามความหมายของคำ ๆ นี้. ส่วนธรรมะที่เป็นฝ่ายดี ที่คุ้มครองมนุษย์-

นั่น เราจะเติมคำเข้าอีกพยางค์หนึ่งคือคำว่า “พระ” เป็น “พระ--
ธรรม” เพื่อไม่ให้ปนเปกัน. แต่ถ้าภาษาบาลีแล้วเป็นคำๆ เดียว
กันตลอด เป็นตัวธรรมะตัวเดียวเท่านั้นไม่มีมากกว่านั้น. แล้ว
ธรรมะนั้น ถ้ามีปัญญามองเห็นกันอย่างลึกซึ้งแล้ว มันก็มีสิ่ง
เดียวเท่านั้นคือสิ่งทั้งปวง. ถึงแม้เราจะเห็นธรรมะในรูปของ
พระธรรม ที่คนเอาไปปฏิบัติแล้วพ้นทุกข์ มันก็ต้องเห็นที่ สิ่ง
ทั้งปวง ต้องดูที่ สิ่งทั้งปวง สัมกับคำว่า “ธรรม” นี้ หมายความว่า
“สิ่ง” เท่านั้นเอง.

“ธรรมทั้งปวง” ก็คือ “สิ่งทั้งปวง” ไม่ยกเว้นอะไรหมดเลย
เหมือนกับบาลีว่า สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา - ธรรมทั้งหลายทั้งปวง-
เป็นอนัตตา หรือว่า สัพเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา - ธรรมทั้ง-
หลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น อย่างนี้. คำว่า “ธรรม” ใน
ที่นี้หมายถึง “สิ่ง” เท่านั้น คือสิ่งทั้งปวง ไม่ยกเว้นอะไรหมด;
เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่าธรรมะไว้ในลักษณะอย่างนี้ก่อน
จะเข้าใจต่อไปได้ง่ายขึ้น. แล้วในสิ่งทั้งปวงนั้น มันมีส่วนที่เป็น
กฎเกณฑ์ ธรรมะในส่วนที่เป็นกฎเกณฑ์.

ธรรมะในส่วนที่เป็นกฎเกณฑ์นี้ มันมีกฎเกณฑ์ฝ่ายถูกกับ
กฎเกณฑ์ฝ่ายผิด; เราจะให้กฎเกณฑ์ฝ่ายถูกเป็นธรรมะอย่าง
เดียว แล้วจะกีดกันให้กฎเกณฑ์ฝ่ายผิดไม่เป็นธรรมะนั้นไม่ได้.
เราจะไปว่าเอาเองไม่ได้ ตามธรรมชาติมันเป็นอย่างนั้น แม้จะ
ไปเรียกกการกระทำฝ่ายผิดนั้นว่า “อธรรม” ที่แปลว่าไม่ใช่ธรรมะ
แต่แล้วมันก็เป็นธรรมะ คือ ธรรมะฝ่ายที่เป็นอธรรม. คำๆ นี้ใน-

ภาษาบาลีมีความหมายอย่างนี้เพราะฉะนั้นรู้ทุกสิ่ง; แต่ว่าคุณธรรมตามสามัญ จะรู้ทุกสิ่งไปไม่ได้ จึงจำเป็นต้องรู้เฉพาะ ๆ เท่าที่จำเป็น คือเท่าที่จะเอามาเป็นคู่ชีวิตของตนเท่านั้น. ถ้าจะถามว่าสักเท่าไร ? ก็จะต้องบอกว่า “กำมือเดียว” พระพุทธเจ้าท่านมักจะทรงชี้ให้สาวกทั้งหลายทราบในข้อนี้.

คือครั้งหนึ่งในขณะที่เดินทางไปในป่าแห่งหนึ่ง ท่านทรงกำไปไม้ชิ้นมากำมือหนึ่ง แล้วทรงถามว่าไปไม้ในกำมือนี้เปรียบดูกับไปไม้ทั้งป่านี้มันมากน้อยกว่ากันเท่าไร ? พระสาวกเห็นได้ชัดด้วยตนเองว่า มันมากกว่ากัน อย่างที่จะเทียบกันไม่ได้; หรือว่าไปไม้เท่าที่อยู่ในกำมือของพระพุทธเจ้านั้น มันน้อยเกินไปกว่าที่จะไปเทียบกันกับไปไม้ทั้งป่าได้.

ความรู้สึกอันนี้ทำให้สาวกทั้งหลายทราบว่า ธรรมะทั้งหลายที่จะต้องเรียนต้องปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นั้น มันกำมือเดียวเท่านั้น; คือไม่ต้องรู้ไปถึงทั้งหมดทุกอย่าง ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นเอง; แต่มารู้เพียงกำมือเดียว คือในแง่ที่เป็นกฎและเป็นกฎที่ปฏิบัติแล้วจะทำให้ไม่มีทุกข์ ฉะนั้นจึงกล่าวที่เราู้เพียงกำมือเดียวก็พอ. แต่ว่าถ้าเราไม่ฉลาดพอ ก็คงจะไปคว้าเอาส่วนเพียงกำมือเดียวนั้นผิดเรื่อยไป ไม่ได้กำมือเดียวชนิดที่จะสำเร็จประโยชน์ไปได้เลย; เพราะฉะนั้นจึงต้องศึกษา ต้องเล่าเรียนหรือต้องคิดต้องนึกมาก ในการที่จะคว้าเอามาสักกำมือหนึ่ง ท่านที่จำเป็นแก่ชีวิตเพื่อเป็นคู่ชีวิตของ ชีวิต.

ต่อไปเราจะได้พิจารณาจนถึงข้อที่ว่า ชีวิตที่เป็นเหมือน-

การเดินทางนั้นมันต้องการธรรมะอย่างไร ? หรือทำไม ?

ในการเดินทางของชีวิต เราจะต้องแบ่งออกเหมือนกับที่ได้แบ่งแล้วว่าเป็นการเรียน, เป็นการกระทำตามที่เรียน, และบริโศคผลของการกระทำนั้น ๆ; แบ่งอย่างนั้นมันเป็น ๓. ที่นี้เราแบ่ง ๒ อย่างจะดีกว่า : คือว่าเป็นการแสวงหา และการบริโศค เท่านั้นก็พอแล้ว. ชีวิตในส่วนที่เป็นการแสวงหา ก็หมายถึงการเรียนและการกระทำรวมกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ประสงค์แล้วก็มีส่วนที่บริโศค. ถ้าจะเปรียบให้ง่ายไปกว่านี้อีกก็เหมือนกับว่า เราจะใช้รถยนต์อย่างนี้ เราจะต้องทำจนกระทั่งมีรถยนต์ขึ้นมาให้ได้เสียก่อน นี่เรียกว่าการแสวงหาโดยวิธีใดก็ตาม; แล้วเราจึงจะขับรถยนต์ไปตามความประสงค์ของเรา. ที่นี้การแสวงหารถยนต์นั้น มันต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ; แม้แต่การขับรถยนต์มันก็ต้องประกอบไปด้วยธรรมะ จึงจะเป็นการสำเร็จประโยชน์.

หรือให้ชัดกว่านี้ ที่คนทั่วไปจะเข้าใจก็ว่า ถ้าจะกินปลา มันต้องมีการหาปลา; ได้ปลามาแล้วจึงจะมีการกินปลา. การหาปลานั้นอยู่ในพวกการแสวงหา; การกินปลาอยู่ในพวกการบริโศค. การหาปลานั้นมันจะต้องหาโดยไม่ถูกเงี่ยงหรือไม่ถูกพิษอะไรของปลาอันเกิดจากการหาปลา. ถ้าหาไม่เป็น ก็ถูกเงี่ยงของปลาตำเอาออกเอา เป็นพิษถึงตายก็มี. ครั้นได้ปลามาแล้ว ก็จะต้องรู้จักกินปลานั้นอีก; ถ้ากินปลานั้นไม่เป็น มันก็จะถูกก้างปลาและจะต้องตาย เพราะการกินปลา. ฉะนั้นมัน

ต้องเป็นทั้งการแสวงหาและการบริโภคเสมอไปทั้งนั้น; มิฉะนั้นแล้วชีวิตนี้จะประสบเข้ากับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา แม้ตั้งแต่ในขณะกำลังแสวงหา และแม้ในขณะที่บริโภคผลของการแสวงหา.

นิสิตทั้งหลายที่ศึกษาจนจบหลักสูตรของการศึกษานี้ อาจจะทะนงมากไปถึงว่ารู้อะไรหมด. ที่จริงยังไม่ค่อยรู้อะไร เป็นแต่เพียงเรียนวิธีจับปลาหรือหาปลาเท่านั้น ยังไม่เคยจับปลาด้วยซ้ำ; เพราะว่าสิ่งที่เรียนนั้นมันเป็นแต่เพียงความรู้เพื่อการแสวงหาเท่านั้น. เพราะฉะนั้นผู้ที่เพียงแต่สำเร็จการศึกษานี้ อย่าเอาไปคิดว่าตัวเองรู้ทุกสิ่งที่จะออกไปดำเนินชีวิตของตนเอง เป็นบัณฑิตได้ตลอดรอดฝั่ง. อยากจะบอกว่าเป็นเพียงได้ศึกษาเพียงเรื่องการจับปลาเท่านั้น และยังไม่เคยไปจับปลาลักที่ ถ้าไปจับปลาแล้วจะถูกเงี่ยงปลา หรือจะถูกอะไรบางอย่างที่เป็นอันตราย; แล้วยังมีอีกชั้นหนึ่งว่า เมื่อได้ปลามาแล้ว ยังจะต้องบริโภคผล คือปลานั้นแหละ โดยไม่ถูกก้างอีกด้วย. โลกนี้มันเหมือนกับปลาที่มีก้าง การที่เราจะไปเกี่ยวข้องกับโลกนี้ เหมือนกับไปเกี่ยวข้องกับปลาที่มีก้าง ในการจับก็ต้องไม่ถูกเงี่ยง ไม่ถูกของแหลมมีคมของมัน แล้วการบริโภคก็ต้องไม่ถูกก้างของมัน.

เปรียบกับเรื่องการเมืองนิสิตทั้งหลายต้องไม่นึกว่าเราเป็นผู้จบการศึกษา รอบรู้ในการที่จะจับรถยนต์ คือชีวิตนี้ไปถึงที่หมายปลายทาง. ที่จริงมันก็เปล่า มันก็เพียงแต่เรียนเรื่องจะหารถยนต์มาได้อย่างไรเท่านั้น, หรืออย่างมากก็เพียงว่าหา-

รถยนต์ได้แล้ว แต่ยังไม่รู้ว่าจะขับไปลงคลอง หรือไปชนเสาไฟฟ้า หรืออะไรอีก. เพราะฉะนั้นต้องมีการศึกษาอบรม ในส่วนที่จะไม่ขับรถยนต์ชีวิตนี้ไปลงคลองหรือไปชนเสาไฟฟ้า. รถยนต์ชนิดไหนแพงเท่าไร ดีวิเศษอย่างไรก็ตาม ถ้าขับไปลงคลองหรือชนเสาไฟฟ้าแล้ว มันก็เหมือนกันหมด. เพราะฉะนั้นการที่เรียนมากได้เปรียบคนอื่นหาอะไรได้สูงกว่าคนอื่น เหมือนกับได้รถยนต์คันสวย คันแพงที่สุดในโลกก็ตาม; แต่ถ้าขับไปชนเสาไฟฟ้าหรือลงคลองแล้ว มันก็ไม่ดี หรือวิเศษไปกว่าคนที่เขามีรถหรือเกวียน หรือเลื่อนที่ใช้ควายลากด้วยซ้ำไป.

นี่แหละมันจะต้องนึกถึงข้อที่ว่า ชีวิตนี้มันมีความหมายหลายชั้น ชั้นที่เราจะทำการแสวงหา และชั้นที่เราจะทำการบริโภคผล ของสิ่งที่ชีวิตนี้ต้องการ เพราะฉะนั้นท่านคิดว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้ ท่านจะเอาไปใส่เข้าที่ตรงไหน ? จะไปใช้ที่ตรงไหน ?

ทีกล้ำพูดว่าวิชาธรรมะไม่จำเป็น นักศึกษาในมหาวิทยาลัยไม่จำเป็นที่จะต้องศึกษาธรรมะ ไม่มีประโยชน์อะไร ครีกระ มงายเปล้า ๆ; เพราะว่าความรู้เท่าที่ได้รับจากมหาวิทยาลัยหรือจากใครในทั้งโลกสมัยใหม่เรา นี้ พอแล้วที่จะดำเนินชีวิตไปให้ถึงจุดหมายปลายทางได้; อย่างนี้ก็คือความบ้าหลังที่สุด แม้จะเป็นคำกล่าวของ ครูบาอาจารย์ ถ้ากล่าวอย่างนี้ หรือแม้จะเป็นโปรเฟสเซอร์ของโลก มันก็จะเป็นคำกล่าวที่บ้าหลังที่สุด เพราะเขาไม่รู้ว่าชีวิตนั้นมีอะไรบ้าง. มอง-

ในแง่ว่าเรียนและหาเงินได้แล้ว ก็ใช้กันอย่างสนุกสนาน แล้วก็น่าเข้าใจไป เท่านั้นพอแล้ว; อย่างนี้มันไม่ถูก คือมันง่ายเหมือนกับว่าสัตว์เดรัจฉานก็ทำเป็น. นี้พูดกันอย่างนี้ที่เดียวเป็นการตัดบทเลย. แต่ถ้าจะกล่าวว่าในการที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ นับตั้งแต่ขั้นต้น คือมีการศึกษาเล่าเรียนแล้วก็มีประกอบการทำงาน แล้วก็มีบริโภคผลของการทำงาน; ทุกขั้นทุกตอนจะต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ในขั้นที่เป็นการศึกษาเล่าเรียน จะเป็นนับแต่ขั้นเตรียม ขั้นประถมขึ้นมาจนถึงชั้นมหาวิทยาลัยก็ตาม.

ถ้าการศึกษาหรือนักศึกษาผู้นั้น ไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะแล้ว จะไม่ได้รับผลเต็มตามความหมายของคำว่าการศึกษา. ถูกแล้วเขาอาจจะเล่าเรียนได้ สอบไล่ได้เป็นปริญญา มีปริญญาเป็นบัณฑิตออกไปจากมหาวิทยาลัยได้; แต่ก็มีลักษณะที่ไม่รู้สิ่งทั้งปวง ตามที่ควรจะรู้. เพราะฉะนั้นจึงมีการกระทำที่ไม่น่าดูในหมู่บัณฑิตที่มีปริญญาเหล่านั้น จึงดำเนินชีวิตไปไม่สำเร็จได้ ถึงขนาดฆ่าตัวตายก็มี ถึงขนาดที่ทำการที่น่าบัดสีอย่างอื่นก็มี ทั้ง ๆ ที่ได้ปริญญา มีปริญญาเป็นบัณฑิตไปแล้ว.

ถ้าหากว่ามีธรรมะ โดยที่ได้รับการอบรมมาดี จากครอบครัวของบุคคลที่มีธรรมะ เขาก็จะมีจิตใจที่เหมาะสมที่จะเป็นนักเรียน คือว่าจะเรียนเก่งกว่านี้จะจำเก่งกว่านี้จะคิดเก่งกว่านี้จะตัดสินใจสิ่งต่าง ๆ เก่งกว่านี้ และทำไปด้วยความสงบเย็นที่สุด. อย่าไปคิดว่าเราจะไปพบความสงบเย็นเอาในบั้นปลายของชีวิต หรือต่อเมื่อถึงบั้นปลายของชีวิต, เราจะต้องคิดว่า เรา

จะต้องพบความสงบเย็นตั้งแต่เป็นเด็กไปทีเดียว ในระดับหนึ่ง ๆ ในสัดส่วนอันหนึ่งทีเดียว. เด็ก ๆ ที่มีจิตใจเร่าร้อนไม่ประกอบด้วยธรรมะนั้น มันก็ทุกข์เหมือนกัน ไม่ใช่ไม่เป็นทุกข์; ฉะนั้นมันไม่ควรที่จะเป็นทุกข์ มันควรจะได้รับการอบรมอย่าให้มี ความทุกข์ แม้ในวัยเด็ก ในวัยศึกษาเล่าเรียนนั้น.

ถ้าใครกลุ่มอยู่ด้วยความรู้สึกที่กิเลสตัณหา คือความเห็นแก่ตัวจัดนั้น มันร้อนทั้งนั้น. เมื่อเล่าเรียนอยู่มันก็มีความเร่าร้อน ฉะนั้นนักเรียนก็มีการกินยาตาย มีการฆ่าตัวตาย มีวิกลจริต มีโรคเส้นประสาท มีวัณโรค มีอะไรต่าง ๆ ทำลายชีวิตนักเรียน; เพราะว่าไม่ได้รับการช่วยเหลือที่ถูกต้อง คือให้ธรรมะเข้าไป ควบคุมหรือประกอบอยู่ด้วย. ขอให้เป็นผู้มีจิตใจสงบเย็นแล้ว จึงเล่าเรียนเถิด เพราะว่าจิตใจที่สงบเย็นประกอบอยู่ด้วยธรรมะนี้ จะทำให้เรียนดี คิดดี จำดี ตัดสินใจดี.

อย่าได้เข้าใจผิดเหมือนกับที่เข้าใจกันอยู่อย่างมวงายว่า ถ้าประกอบอยู่ด้วยธรรมะหรือเคร่งศาสนาแล้ว จะโง่งม่งาม ไม่ทันเพื่อน, จะเรียนทางโลกไม่สำเร็จ หรือเรียนไม่ได้, อย่างนี้เป็นคำกล่าวที่ผิดอย่างยิ่ง และดูธรรมะอย่างยิ่ง คือ ปรับเอาธรรมะอย่างผิดอย่างยิ่ง ไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง. ที่เขากล่าวกันว่า เป็นนักศาสนาเกินไปแล้วงุ่มง่ามทำอะไรไม่ได้ นั่น มันไม่ใช่ศาสนาของพระพุทธเจ้า, หรือไม่ใช่ธรรมะของพระพุทธเจ้า. มัน เป็นธรรมะชนิดที่เปลี่ยนรูป แปรรูป, เป็นไม่ใช่ธรรมะหรือไม่ใช่ศาสนาของพระพุทธเจ้าไปแล้ว, นี่เราต้องรับรู้ไว้ด้วยว่ามันมีอยู่

เหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น จะต้องเลือกเก็บเอาสิ่งที่กำมือเดียวนั้นมาให้
 ฤๅกฎธรรมะของพระพุทธเจ้า แล้วอบรมลูกหลานให้ดี ก็จะมี
 ธรรมะได้ตั้งแต่แรกคลอด กระทั่งนั่งได้ เดิน ได้วิ่งได้ เข้าโรงเรียน
 ได้ทีเดียว; เพราะว่าธรรมะทั้งหมดนั้น มันเป็นหลักเกณฑ์อัน
 เดียวกันทั้งนั้น คือความไม่เห็นแก่ตัว นั่นแหละเป็นตัวธรรมะ.
 แต่ว่าคำว่า “ไม่เห็นแก่ตัว” คำเดียวเท่านั้น มีหลายระดับหลาย
 ชั้น จนกระทั่งถึงขั้นที่กระทำบุคคลให้เป็นพระอรหันต์ขั้นที่สุด
 มันก็เรื่องความไม่เห็นแก่ตัว.

ความไม่เห็นแก่ตัวที่ต่ำ ๆ ลงมา ๆ สำหรับเด็ก ๆ อาจจะมี
 ได้ ที่ไม่ถึงขั้นเป็นพระอรหันต์นั้นมันก็มีอยู่ระดับหนึ่ง คือไม่
 รู้สึกยึดถือ ไม่ยึดมั่น ถือมั่นในตัวกู ของกู จัดเกินไปนั่นเอง. ให้
 บรรเทาความเห็นแก่ตัวลงเสียตามสมควร ก็จะมีจิตใจสงบ,
 และสอนให้เป็นผู้ด้วยสติปัญญา ซึ่งมันตรงกันข้ามกันอยู่กับการ
 เห็นแก่ตัว. ตามหลักธรรมะที่ว่า ถ้ามีความเห็นแก่ตัวแล้ว
 สติปัญญานั้นจะกระเด็นหายไปหมด; ถ้ามีสติปัญญาเข้ามา
 แล้ว การเห็นแก่ตัวก็กระเด็นหายไปหมด. เพราะฉะนั้นปัญญา
 ที่เห็นแก่ตัวนั้นไม่ใช่ปัญญา.

สติปัญญาที่แท้จริงต้องปราศจากความเห็นแก่ตัว ต้อง
 ตรงกันข้ามกับความเห็นแก่ตัว; เพราะฉะนั้นเราต้องสอนเขาให้
 ฤๅกฎวิธี ที่ว่าถ้ามีสติปัญญาแล้วก็จะสามารถดำเนินตัวนั้นไปใน
 ทางที่ถูก. ถ้ามีสติปัญญาที่เป็นธรรมะแล้ว เขาอาจจะเป็นผู้ที่-

ดำเนินตัวไปในทางที่ถูก; ถ้าเขามีความเห็นแก่ตัวตามสัญชาตญาณล้วน ๆ แล้วเขาจะดำเนินตัวไปในทางที่ผิด. เพราะฉะนั้นเราจึงมีการแบ่งตัวนี้เป็นตัวที่ชั่วหรือตัวที่ดีด้วยเหมือนกัน. ถ้าเขาจะมีความเห็นแก่ตัวอยู่บ้าง ก็ต้องเห็นแก่ตัวที่ดีอย่าไปเห็นแก่ตัวที่ชั่ว.

คำพูดที่ว่า “เห็นแก่ตัว” ตามธรรมดา นั้น มันเป็นการเห็นแก่ตัวที่ชั่วทั้งนั้นมันไม่เห็นแก่ตัวที่ดี; ฉะนั้นความเห็นแก่ตัวที่ดีนั้นต้องเห็นด้วยสติปัญญาจริง ๆ ไม่ใช่เห็นด้วยความเห็นแก่ตัวที่เรียกกันอย่างไรว่า selfishness นั้น เข้มข้นกว่า egoism. egoism นั้นหมายถึงความรู้สึกว่ามีตัว แล้วก็เห็นแก่ตัว รักตัวเป็นพื้นฐาน นั้นมันยังไม่เท่าไรแต่ถ้าเข้มข้นถึงขนาดที่เรียกว่า selfishness นี้ละก็เป็นการเห็นแก่ตัวด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา, อันนี้ต้องขจัดออกไป. เขาก็จะเหลือแต่ความเห็นแก่ตัวที่เป็นไปตามทางของสติปัญญา เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วเขาก็จะเรียนดี ด้วยการศึกษาที่จำเริญ คัดเลือก คัดเลือกใจเก่ง รู้สิ่งทั้งปวงดี สอปลัดตกก็ไม่ต้องร้องไห้ หรือไม่ต้องไปกินยาตายอย่างนี้เป็นต้น; แล้วก็เรียนด้วยจิตใจที่ว่าง ว่างจากความเห็นแก่ตัว แล้วจึงเรียนดี.

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าธรรมะนี้ จำเป็นแม้แต่ในขั้นที่เป็นการศึกษาเล่าเรียนในขั้นต้น; ขอให้เป็นสิ่งที่คุณักมากับชีวิตตั้งแต่แรกคลอด อย่างนี้ก็จะมีการเรียนดีแล้วจะได้รับความรู้จากสถานศึกษานั้นดี มากกว่าที่ได้รับกันอยู่. เราไม่ได้รับการอบรม-

กันมาตามหลักนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงได้รับความรู้จากสถาบันการศึกษาที่น้อยกว่าที่ควรจะได้รับ; แต่ว่าเราก็พอใจเสียแล้ว เพราะว่าเพียงแต่สอบไล่ได้ไปประกอบอาชีพได้เราก็พอใจเสียแล้ว นี่คือการมอง ความหลง หรืออวิชชาอันหนึ่งซึ่งมีอยู่โดยที่เราไม่รู้ตัวสักตัว.

เมื่อเราผ่านการเรียนไปแล้ว เราจะต้องมีการกระทำที่ประกอบอาชีพ นี้ก็ยิ่งจะต้องมีธรรมะสูงขึ้นมากอีกระดับหนึ่งที่จะควบคุมตน, ควบคุมชีวิตของตนนี้ ให้เป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า จะซบถยถยตไม่ลงคลอง, หรือว่าหาปลาโดยไม่ได้รับอันตรายจากปลา นี่ เพราะว่าโลกนี้เหมือนกับปลาที่มีเงี่ยง มีก้าง; นี้ยังต้องอาศัยธรรมะอย่างยิ่งในการที่จะไป ที่จะเกี่ยวข้องเข้ากับโลกที่เป็นเหมือนกับปลาที่มีก้างนี้.

สิ่งที่เรียกว่า “โลก” นี้ เขามุ่งหมายอยู่ตรงที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; คือสิ่งที่จะกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางผิวหนังทั่วกายนี้; สิ่งเหล่านี้คือความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “โลก”. เราจะต้องกระทบกับสิ่งเหล่านี้ในการประกอบกิจการงาน, แล้วสิ่งเหล่านี้จะมีอิทธิพลเหนือเราอย่างไรนั้น เราลองคิดดู. สิ่งเหล่านี้จะสูงไปในทางไหน ทางใดทางหนึ่ง แล้วแต่เราจะมึนธรรมะ หรือไม่มีธรรมะ คือจะโง่งหรือจะฉลาดต่อสิ่งเหล่านั้นนั่นเอง. เพราะฉะนั้นการประกอบกิจการงานของเราที่เป็นอาชีพไม่ว่าชนิดไหนหมดนี้ จำเป็นจะต้องมีธรรมะในขั้นนี้ เป็นคู่กันอยู่ด้วยตลอดเวลาทีเดียว.

ล้าพังความรู้ในหลักวิชาล้วน ๆ นั้น ไม่พอแน่ ๆ; เหมือนอย่างเราอาจจะกล่าวได้ว่า สิ่งที่เรียกว่าพุทธิศึกษานั้น ไม่พอที่จะเอาตัวรอดได้ จะต้องมีการศึกษาเข้ามาเคียงคู่กันด้วย. สิ่งที่เรียกว่าพุทธิศึกษา จึงจะช่วยให้เขาเอาตัวรอดได้ เพราะว่าถ้าไม่มีจริยศึกษาแล้ว พุทธิศึกษาก็จะเกิดเป็นยาพิษขึ้นมาทันที, จะเป็นยาพิษที่ล้างผลาญผู้เป็นเจ้าของความรู้นั้นขึ้นมาทันที. อย่าเข้าใจว่าความรู้ ๆ แล้วมันจะไม่ใช่พิษ ถึงแม้ในฝ่ายศาสนานี้ก็เหมือนกัน ปรียัติธรรมหรือพระปริยัตินี้เป็นพิษล้างผลาญผู้ที่แตกฉานในปริยัตินั้นเมื่อไรก็ได้.

เพราะฉะนั้นจะต้องมีธรรมะอีกประเภทหนึ่ง คือเป็นธรรมะที่แท้ เป็นธรรมะส่วนปฏิบัติ มันจึงคุ้มครองผู้นั้นไว้ได้. ฆราวาสก็เหมือนกัน ล้าพังของพุทธิศึกษาแล้วถ้าไปลงคลอง มันก็ลงอย่างยิงทีเดียว ถ้าจะไปชนเสาไฟฟ้า มันก็ชนอย่างยิงทีเดียว และวินาศอย่างยิงด้วย. เพราะความฉลาดในแง่ของพุทธิศึกษาอย่างเดียวนั้นไม่พอ มันจึงต้องมีความฉลาด หรือมีสติปัญญาตามแบบของพระพุทธเจ้ากำกับตลอดเวลา คือทั้งในเวลาแสวงหา ทั้งในเวลาบริโภคผลที่แสวงหาได้มานั้น.

ในวันนี้ก็มีเวลาเพียงเท่าที่จะชี้ให้เห็นว่า ธรรมะนี้มันจำเป็นอย่างไร ทุกคนควรที่จะสนใจหามาให้ได้; เพราะว่าชีวิตมีลักษณะเป็นการเดินทาง. ที่นี่ จะเดินไปยังที่ไหน? จุดหมายปลายทางนั้นก็เป็นเรื่องที่จะต้องวินิจฉัยกันเป็นเรื่องยืดเยื้อยาวมาก. แต่ถ้ามถ่วงสั้น ๆ แล้ว มันก็ต้องกล่าวว่า จุดหมายปลายทาง-

คือสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ปรารถนา หรือที่มนุษย์ควรปรารถนา และเข้าถึงให้ได้. ถ้ากล่าวอุปมาตามลัทธิศาสนาของพวกที่ถือพระเป็นเจ้า ก็ต้องกล่าวว่า จุดหมายปลายทางนั้น คือเข้าเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านั้นแหละ อย่าไปดูถูกเขา แม้ว่าเขาจะใช้คำว่าพระเป็นเจ้าเพราะคำ ๆ นี้ก็มีความหมายได้หลายอย่าง มากอย่าง เช่นเดียวกับคำว่า “ธรรม” ด้วยเหมือนกัน; และอาจจะกล่าวได้ว่า แม้สิ่งที่เรียกว่าพระเป็นเจ้านั้น ก็รวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” เพราะคำว่าธรรมะหมายถึงทุกสิ่งดังที่กล่าวมาแล้ว แต่มันเป็นธรรมะอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมะชนิดที่เป็นจุดหมายปลายทาง; จะไปเรียกธรรมะนั้นว่า “พระเป็นเจ้า” หรือเรียกอะไรก็ได้.

การเข้าเป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้านี้ มีความหมายสำคัญอยู่ตรงที่ว่า เมื่อเข้ามาถึงภาวะอันนี้แล้ว มันเป็นความเต็มเปี่ยมของชีวิต และของความเป็นมนุษย์คือเป็นอยู่อย่างสดชื่น หรือควรที่จะเรียกว่าชีวิต; หมายความว่าไม่ใช่ความตายหมายความว่าถึงความ เป็นอยู่ และความเป็นอยู่นั้นจะต้องสดชื่น สงบเย็น คือไม่เป็นทุกข์. พวกที่ถือพระเป็นเจ้านี้ เขาจะมองกันในแง่นี้หรือไม่ก็ตาม แต่คำกล่าวนี้ไม่ผิด. การเข้าเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านั้น หมายถึงการเข้าเป็นอันเดียวกับสิ่งสูงสุด คือธรรมะประเภทที่เป็นธรรม ที่เป็น “บรมธรรม”.

คำว่า “บรมธรรม” นี้ มีเรียกกันมาแต่โบราณกาล ปรมะ หรือ บรม นี้แปลว่าอย่างยิ่งหรือสูงสุด. “บรมธรรม” ก็คือธรรม-

ที่สูงที่สุด ในพระพุทธานุศาสน์หมายถึงนิพพาน : คือมีคำกล่าวว่
นิพพานัน ปรมัตถนิพพาน - พระพุทธานุเจ้าท่านกล่าวว่
นิพพานัน ปรมัตถนิพพานัน ปรมัตถนิพพานัน ปรมัตถนิพพานัน
เป็นบรมธรรม. สำหรับพุทธานุบริษัทเรา ก็หมายถึงบรมธรรม คือ
นิพพาน; หรือถ้าพวกถือพระเป็นเจ้า บรมธรรมก็คือพระเป็นเจ้า;
แต่แม้จะเรียกว่านิพพานหรือเรียกว่าพระเป็นเจ้า มันก็ไม่มี
ความหมายอะไร เพราะยังไม่รู้ว่าอะไร. เพราะฉะนั้นเราต้องถือ
เอาความหมายหรือคุณค่าอันแท้จริงของสิ่งนั้น ซึ่งจะตรงเป็น
อันเดียวกันก็ได้ : คือชีวิตที่เต็มเปี่ยมอยู่ด้วยความสุขที่นี้และ
เดี๋ยวนี้ ไม่ใช่หลังจากตายแล้ว.

การที่มีความมุ่งหมายปลายทางเป็นความเป็นอันเดียวกัน
กับพระเป็นเจ้านี้มีผลคืออยู่ว่า จะได้ใช้เป็นคำสากล สากลแก่
คนทุกคนโลก ทุกคนทุกเหล่า ทุกศาสนาทุกอะไรก็ได้, คือ
เข้าถึงสิ่งสูงสุดที่ชีวิตจะเข้าถึงได้ หรือว่าเข้าถึงความเต็มเปี่ยม
ของสิ่งทีเรียกว่าชีวิตนั่นเอง. คนที่ถือพระเป็นเจ้าอย่างม่งมาย
ก็จำเป็นทีจะต้องม่งมายไปก่อนเพราะยังไม่รู้ความหมายของ
คำว่าพระเป็นเจ้า. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเขามีการถือลัทธิ
อย่างนั้นแล้ว เขาก็จะต้องประพฤติปฏิบัติไปตามทางของธรรมะ
เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเมื่อเขาปฏิบัติไป ๆ ก็จะต้องเข้าใจ และ
ถึงเข้าถึงสักวันหนึ่ง. นี้แหละเรากล่าวสำหรับพวกที่ถือพระเป็นเจ้า
และลัทธิศาสนาอย่างเคร่งครัดและม่งมาย.

ทีนี้สำหรับบุคคลที่เป็นนักปราชญ์ เช่นนักปรัชญาเรียกว่า
ไม่ม่งมายกันละ ยกตัวอย่างเช่นโสเครติส ใครจะหาว่าคอนอย่าง

โสเครตีสเป็นคนงมงายนั้น คงจะไม่มี แต่ถึงอย่างนั้นคนอย่าง-
โสเครตีส ก็ยังกล่าวว่า “ความรักระหว่างเพศ เพศหญิง เพศ
ชายนี้ มีความมุ่งหมายอันแท้จริงอยู่ที่การเข้าถึงความเป็น
อันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า”. คนอื่นเขาก็พูดถึงความรักระหว่าง-
เพศ ว่ากันไปเพื่ออย่างโน้นอย่างนั้น อย่างนี้, หลายคนต่าง-
ออกความเห็น; แต่พอมาถึงโสเครตีส เขามีคำนิยามของเขา-
ออกมาว่า ความรักคือสิ่งที่มีความมุ่งหมายเพื่อการเข้าถึงความ-
เป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า หมายความว่ามนุษย์เรามีความ-
สัมพันธ์ระหว่างเพศ มีลูก มีหลาน มีเหลน สืบต่อกันไปนี้ ก็
เพื่อว่าในที่สุดท้ายปลายทางนั้น ลูก หลาน เหลน นั้นจะเข้าถึง-
พระเป็นเจ้า. ถ้าหากว่าไม่อาจจะเข้าถึงพระเป็นเจ้าในชั้นบิดา
หรือ ปู่ ย่า ตา ยาย นี้แล้ว. เขาก็ไม่มีทางดีกว่านี้ หรือสูงไป
กว่านี้.

สำหรับความหมายของคำว่า ความรักระหว่างเพศ นี้จะ-
เห็นได้ว่า ความมุ่งหมายที่จะเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับ
พระเจ้านี้ เขารู้กันมานานแล้ว และเขามุ่งหมายกันมานานแล้ว
และมีจุดหมายที่สูงหรือที่บริสุทธิ์ ที่เราจะเอาไปใช้ได้กับทุกสิ่ง-
ที่มนุษย์หลงใหลบูชากันนัก; แม้แต่เรื่องความรักระหว่างเพศ
ก็จะได้ไม่ตกลงไปเป็นฝ่ายลามกอนาจาร หรือโง่งม หรือทนทุกข์
ชนิดที่ว่ากินปลาเข้าไปทั้งก้าง แม้แต่จะหาปลาก็ยังถูกเงี่ยงของ-
ปลาอย่างนี้เป็นต้น.

การเข้าเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านี้ จึงหมายถึงความ-

เต็มเปี่ยมของชีวิต. อย่างที่พระอรหันต์นี้เราถือว่าเป็นคนที่เต็ม The man perfected. เขาชอบแปลคำว่าพระอรหันต์กันว่า อย่างนี้ : ความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์และความเต็มเปี่ยมของชีวิต, เป็นชีวิตจริงและชีวิตเต็มมันนั่นแหละ คือจุดหมายปลายทาง. ผู้ใดเข้าถึงความเป็นอย่างนั้นแล้วละก็ เรียกว่าเข้าถึงชีวิตนิรันดร ชีวิตที่ไม่มีความตาย หรือเป็นพระเป็นเจ้า. นี่เป็นความมุ่งหมายของชีวิตสำหรับพุทธบริษัทเรา ซึ่งจะอาศัยธรรมะเป็นเครื่องมือ และยังคงกล้าท้าทายว่า แม้แต่คนพวกอื่นก็ไม่ได้แปลกไปจากนี้.

เพราะฉะนั้น จึงให้ถือไว้เป็นหลักขั้นหนึ่งก่อนว่า ธรรมะนี้เป็นสิ่งที่จะต้องถือถือว่าเป็นคู่ชีวิตของชีวิตและทุกชีวิต เพื่อให้ชีวิตนี้เป็นชีวิตที่แท้จริงที่เต็มเปี่ยมและสมบูรณ์; เพราะฉะนั้นชีวิตคือการเป็นอยู่ทุกชั้นทุกตอนนับตั้งแต่คลอดออกมาจากท้องมารดา และศึกษาเล่าเรียน แล้วประกอบภาระงาน แล้วบริโภคผลกรงานนั้น ถ้าจะเป็นไปเพื่อวิวัฒนาการที่น่าชื่นอกชื่นใจแล้ว ต้องอาศัยธรรมะทุกชั้นทุกตอน.

นี่คือการบรรยายครั้งแรก ซึ่งเป็นเหมือนกับการนำการบรรยายครั้งหลัง ๆ มาขอเสนอความรู้ความคิด เพื่อการพิจารณาพิจารณาในแง่ที่ว่า ธรรมะนี้เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิตอย่างนี้.

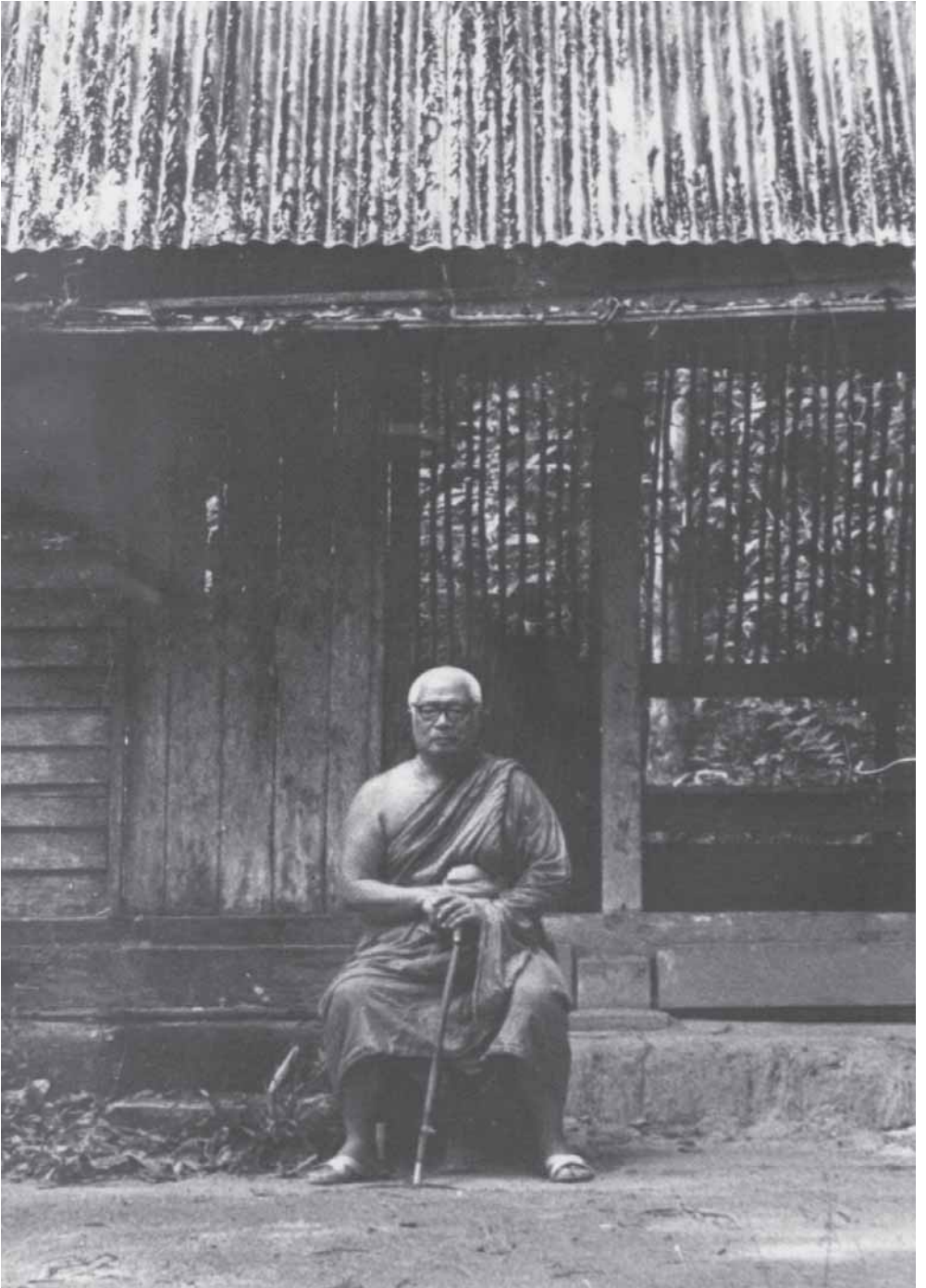
ขอยุติการบรรยายในวันนี้เพียงเท่านี้.

รวมะเป็นของคู่กับชีวิต ๖๙

Phom

ทำอย่างไร ธรรมะจะคู่ไปกับชีวิต

จาก ธรรมโมฆะณีของพุทธทาส ชุต
“ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑”
หมวดที่ ๔ ชุตชุมนุมธรรมบรรยาย อันดับที่ ๓๖ บนแถบพื้นสีน้ำเงิน

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๔
แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสร จุฬาฯ
๑๒ ธันวาคม ๒๕๐๔

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ได้กล่าวถึงใจความสำคัญที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมะนั้นนั้นเป็นของคู่กันมากับชีวิต และจำเป็นที่จะต้องคู่กันต่อไป เสมอไป สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตจึงจะไม่ระส่ำระสาย ไม่เป็นทุกข์; นี่เป็นข้อความที่ท่านผู้ฟังทั้งหลายจะต้องกำหนดไว้เป็นหลัก โดยมองให้เห็นความจริงข้อนี้เป็นพื้นฐานเสียก่อน จึงจะเข้าใจคำบรรยายต่อไปได้. การมีชีวิตเป็นมนุษย์นี้ ต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะเสมอไป ทั้งในการแสวงหาสิ่งประสงค์และการบริโภคสิ่งนั้น ซึ่งได้เปรียบให้ฟังแล้วว่า เหมือนกับการจับปลา ก็ต้องทำให้ไม่ถูกเงี่ยงปลาตำ, และการบริโภคปลาก็ต้องไม่ถูกก้างปลา, เราจะต้องมีชีวิตอยู่ในโลกในลักษณะเช่นนี้เสมอไป. เมื่อเราเรียนหรือเมื่อประกอบอาชีพนั้น เปรียบเหมือนกับเมื่อเราจับปลา เราต้อง-

ไม่มีความผิดพลาดในส่วนนั้น กล่าวคือต้องไม่ถูกเงี่ยงปลาตำ; ครั้นเราประสบความสำเร็จในอาชีพจะบริโภคผลของอาชีพ เราก็ต้องบริโภคในลักษณะที่ไม่หลงไหล ไม่ประกอบไปด้วยโทษ เหมือนกับบริโภคปลาแล้วไม่ถูกก้างปลา เป็นอันว่าเป็นความปลอดภัย ซึ่งในบาลีเรียกว่าเขมะ หรือเกษม คือ เป็นเขมะหรือเป็นเกษมอยู่ตลอดชีวิต. นี่เป็นใจความสำคัญที่สื่อให้เห็นว่า ธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่จะต้องทำแกการที่จะมีชีวิตอยู่อย่างยิ่ง จนถึงกับเรียกว่าเป็นของคู่ชีวิตยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ซึ่งคนถือกันว่าเป็นของคู่ชีวิต. ในบรรดาสิ่งที่เป็นของคู่ชีวิตกันแล้วไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า ธรรมะ.

อย่างไรก็ดีท่านทั้งหลายอย่าได้คิดไปว่า อาตมาเป็นคนเดินตลาดเพื่อขายสินค้าของพระพุทธเจ้า เพราะว่าไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องทำอย่างนั้น เพื่อพระพุทธเจ้าก็ดี เพื่ออาตมาเองก็ดี; แต่ว่ากระทำเพราะมีความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ตาดำ ๆ ด้วยกัน. คำว่า “ตาดำ ๆ ด้วยกัน” ในที่นี้ หมายถึงว่า คนเรามีปัญหาอย่างเดียวกัน, มีความทุกข์อย่างเดียวกัน, มีสิ่งที่จะต้องทำเฉพาะหน้า คือการดับทุกข์อย่างเดียวกัน; เพราะฉะนั้นจึงนำสิ่งเหล่านี้มากล่าว หรือนำธรรมะมาเผยแผ่ด้วยความสำนึกในประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ฉะนั้นขอให้เข้าใจสิ่ง ที่เรียกว่าธรรมะ ที่จะได้ศึกษากันต่อไปนี้ ในลักษณะเช่นนี้.

ในการบรรยายครั้งที่ ๒ นี้ จะได้ชี้ให้เห็นในข้อที่ว่า เราจะให้ธรรมะให้คู่ไปกับชีวิตของเราได้นั้นด้วยการทำอย่างไร ?

เพราะในครั้งที่หนึ่งได้บอกแต่เพียงว่า ธรรมะตั้งอยู่ในลักษณะ
เป็นของคฤหัสถ์เท่านั้น มันยังไม่สำเร็จประโยชน์. จะต้องบอกให้
เห็นชัดว่า ด้วยการทำอย่างไร ธรรมะจึงจะมาเป็นคฤหัสถ์ของ
สิ่งที่มีชีวิตได้. ฉะนั้น เราจะต้องทำความเข้าใจกันถึงสิ่งที่เรียก
ว่า ธรรมะ นั้น ให้ละเอียดสักหน่อย ให้เข้าใจได้จริง ๆ; เพราะ
คำว่า “ธรรม” นี้ มีลักษณะและความหมายต่าง ๆ กัน มากมาย
หลายชนิด. โปรดอย่าได้สะเพร่าหรือประมาทถึงกับคิดว่าพอได้
ยินว่า “ธรรมะ” แล้วจะเข้าใจหรือเข้าใจได้หมด. จะยกตัวอย่าง
ให้เห็นง่าย ๆ เช่นถ้าถามว่า ธรรมะ หรือพระธรรมคืออะไร? คน
ก็มักจะตอบกันตามแบบฉบับว่า คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า.
แบบฉบับมันมีอยู่อย่างนี้จริง แต่ก็ต้องรู้ว่าการตอบเพียงอย่าง
นั้นไม่มีประโยชน์อะไร, ยังไม่สำเร็จประโยชน์อะไร; เพราะอย่าง
น้อยก็ยังไม่ได้อธิบายว่าพระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างไร และต้องทำ
อย่างไรเป็นต้น. นี่บอกแต่เพียงว่า เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
คล้าย ๆ แบบกำปั้นทุบดิน มันจะต้องบอกว่าสอนอย่างไร ?
ทำอย่างไร ?

คำว่า “ธรรม” นั้น มันมีความหมายไปไกลกว่านั้นมาก
จึงอยากจะทำให้ทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า คำว่า “ธรรมะ” นี้แปลว่า
“สิ่ง”; เพราะไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ ธรรมะ มันเป็นธรรมะไปหมด.
“ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ” นี้ขอให้อ่านคำนี้ด้วย; คือว่าจะเป็น
รูปธรรม เป็นวัตถุ เป็นสสาร ทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะอย่าง
ไหนก็เรียกว่า “ธรรม”; นี้ได้แก่ฝ่ายที่เป็นรูปธรรม คือ ธรรมะที่-

เป็นวัตถุ; ถ้าฝ่ายจิตใจซึ่งไม่มีรูป ไม่ปรากฏรูปร่าง เรียกว่า “นามธรรม” : ธรรมะส่วนที่เป็นนาม เราเรียกกันโดยชื่อ เพราะไม่มีรูป ให้จับ ให้ต้อม นี่ก็ได้แก่พวกจิตใจ. ที่นี้เราลองคิดดูต่อไปว่า มันยังมีอะไรอีก นอกจากรูปธรรม นามธรรม แล้ว; เราจะต้องมองให้เห็นอีกว่า เมื่อนามธรรม คือจิตใจไปกระทบสัมผัสกันเข้ากับส่วนที่เป็น รูปธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้นนี้ มันเกิดสิ่งใหม่ขึ้นมาอีก, จะเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ขึ้นมาอีก ประเภทหนึ่ง ต่างหากออกไปจากจิตใจล้วน ๆ, เป็นความรู้สึกที่เป็นเวทนา เป็นสุข เป็นทุกข์ ชอบใจ ไม่ชอบใจ กระทั่งเกิดความคิดนึกต่าง ๆ สิ่งที่เกิดใหม่นี้ก็เรียกว่า “ธรรมะ” เหมือนกัน.

เมื่อคนเรากระทบกันกับสิ่งต่าง ๆ ในลักษณะอย่างนั้น ในลักษณะอย่างนี้มีผลเป็นความเจ็บปวดบ้าง เป็นความสนุกสนานบ้าง ก็ย่อมจะเกิดสิ่งอื่นสิ่งใหม่ขึ้นมาอีก : สิ่งนั้นก็คือความรู้หรือสติปัญญา เกิดขึ้นทุกคราวที่มีการกระทบกับสิ่งทั้งหลาย ที่เรียกว่าทำผิดเป็นกรรม ทำถูกก็เป็นกรรม. เราทำผิดพลาดบางทีได้ความรู้มากกว่าทำถูกเสียอีก; เพราะการทำผิดนั้นต้องได้รับผลเป็นความเจ็บปวด มันสอนมากกว่าการทำถูก; การทำถูกมักจะทำให้แต่ความสนุกสนาน. เป็นอันว่าเมื่อกระทบเข้ากับสิ่งใด มีความรู้สึกในทำนองที่เป็นเวทนา หรือเป็นความคิดความนึกแล้ว ต่อมาก็จะเกิดความรู้ หรือสติปัญญา ความรู้หรือสติปัญญาที่เกิดขึ้นในสิ่งทั้งปวงนั้นก็เรียกว่า “ธรรมะ” อีก

เหมือนกัน.

ถ้าเรา เอาธรรมะนั้นมาศึกษาก็เรียกว่า ปรียติธรรม ก็เป็นธรรมะอีกเหมือนกัน. ถ้าเราเอาธรรมะนั้นมาปฏิบัติ ก็เรียกว่า ปฏิบัติธรรม ก็คือ ธรรมะอีกเหมือนกัน. ได้เกิดผลมาจากการปฏิบัติเป็นมรรค ผล นิพพาน ก็เรียกว่า ปฏิเวธธรรม นั่นก็คือธรรมะอีกเหมือนกัน. ถ้าส่วน ปรียติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ส่วนใดที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยตรง ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อันเหลือเฟืออย่างอื่น แต่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยตรงแล้ว เราก็เรียกธรรมะทั้งหมดนั้นว่า “ญเอยธรรม” แปลว่า ธรรมะที่ควรรู้; ซึ่งพระพุทธรเจ้าท่านได้ตรัสรู้ และท่านได้นำมาสอนและพวกเราได้นำมาศึกษาและปฏิบัติ เหล่านี้เรียกว่า “ญเอยธรรม”. ญเอย แปลว่า ควรรู้ หรือต้องรู้ หรือจำเป็นจะต้องรู้. ถ้าเป็นส่วนที่ไม่ลึกซึ่งนักเราก็เรียกว่าธรรมะเฉย ๆ, ถ้าเป็นส่วนที่ลึกซึ่งเราก็เรียกว่า ปรมัตถธรรม หรืออภิธรรม หรือ อะไรก็สุดแท้ เติมคำไปข้างหน้าให้มันลึกซึ่งลงไป ก็คือธรรมะนั้นนั่นเอง. นอกนี้ยังมีแบ่งเป็นชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง แล้วแต่จะแบ่ง, หรือพวกหนึ่งก็เป็นเพื่อเอาชนะในโลกนี้ เพียงแต่ว่าอยู่ในโลกนี้ได้เป็นผาสุก เพราะเป็นธรรมะชั้นโลก ๆ, และในชั้นสูงขึ้นไปก็เป็นปรมัตถธรรม ก็คือสามารถที่จะทำผู้ปฏิบัติให้มีจิตใจอยู่เหนือโลก จนสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ครอบงำจิตใจเขาไม่ได้ นี่ก็เรียกเป็นโลกุตตรธรรมไป. คำเหล่านี้ล้วนแต่ถึงถึงคำสั้น ๆ ว่า “ธรรมะ” ทั้งนั้น.

ฉะนั้น จึงเป็นธรรมะทุกสิ่ง ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นธรรมะ; จะเป็นฝ่ายชั่ว ฝ่ายผิดฝ่ายดำ ฝ่ายให้เกิดทุกข์ ก็เรียกว่าธรรมะ คือ เป็นธรรมะฝ่ายอกุศล. ที่เป็นฝ่ายดี ฝ่ายถูก ฝ่ายขาว ฝ่ายให้เกิดสุข ก็เรียกว่าธรรมะ เป็นฝ่ายกุศล. ที่สูงขึ้นไป คือ ฝ่ายที่อยู่เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข เหนือทุกข์ มีความว่างเป็นลักษณะ ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม นี้ก็เป็นธรรมะ. นี่แหละธรรมะ มันมีอยู่อย่างนี้ขอวิงวอนท่านนักศึกษาทั้งหลาย ให้จดจำไว้เป็นหลักเป็นพื้นฐาน สำหรับเข้าใจข้อธรรมะต่าง ๆ ต่อไป. เพราะว่าในพระบาลีนั้น ใช้คำว่า ธรรมะ คำเดียวกันนี้ในลักษณะต่าง ๆ กัน: ในประโยค ๆ หนึ่ง ใช้ธรรมะในความหมายที่ถึงถึงสิ่ง ๆ หนึ่ง, แต่ในประโยคอื่นอาจจะถึงถึงสิ่ง ๆ อื่น. ถ้าไม่เข้าใจผิดไปว่าถึงถึงสิ่ง ๆ เดียวกันแล้ว ก็เข้าใจไม่ได้ สับสนหมด เลยพาลไม่ชอบธรรมะ หาวัวเป็นคำกล่าวที่ผิดไปเลย.

นี่จึงขอชี้แจงในเบื้องต้น ขอให้เข้าใจไว้อย่างนี้ว่า : คำว่า ธรรมะนั้นหมายถึงทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไรเลย นับแต่ฝุ่นละเอียดยังไม่มีค่าอะไรเม็ดหนึ่ง จนถึงสิ่งที่มีค่าสูงสุดคือนิพพาน ก็รวมอยู่ในคำว่า ธรรมะทั้งนั้น. ฉะนั้น ที่เราจะให้ธรรมะเป็นคู่ชีวิตนี้ เราหมายถึงธรรมะชนิดไหน ? ถ้าท่านจะระมัดระวังไปตามลำดับ ๆ ท่านย่อมจะพบได้ด้วยตนเองว่า ธรรมะ อย่างน้อย ก็เป็นธรรมะประเภท บุญยธรรม คือธรรมะที่ควรรู้ เพราะว่ารู้แล้วสามารถจะปฏิบัติให้มีจิตใจที่เป็นอิสระ อยู่เหนือความครอบงำของ-

อารมณ์ต่าง ๆ ได้ เราจะได้มีจิตใจที่เป็นปกติเหมือนกับว่าอยู่กับธรรมะ นี่เป็นใจความสั้น ๆ.

ยังมีข้อที่อยากจะแนะหรือชี้อีกส่วนหนึ่งว่า การที่เราจะชอบธรรมะได้นั้น เราจะต้องมีความเห็นชัดกระจ่างในคุณค่าของธรรมะจริง ๆ โดยเรามองเห็นชัดว่าเราเกิดมานี้เพื่อความไม่ทุกข์ หรือว่าเราต้องเป็นผู้ที่เกิดมาเพื่อความไม่ทุกข์. ถ้าเรายังหลงผิดจนกลายเป็นว่า เราเกิดมาเพื่อทุกข์หรือสุขไม่ว่า ขอแต่ให้เราได้ทำอะไรตามใจเราหรือตามที่เราเคยชินอยากจะทำก็แล้วกัน. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วไม่ได้ เพราะแสดงว่าเราไม่ได้ยึดหลักว่า เราเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ แต่ยึดหลักว่าเราจะเกิดมาเพื่อทำอะไรตามที่เรอยากจะทำ. ฉะนั้น เราจะเห็นคนที่เขาไม่สนใจกับธรรมะนั้น เขาจะไปทำอะไรตามที่เขาอยากจะทำ ตามความเคยชินบ้าง ตามความเชื่อถือยึดถือมงายปรัมปราบ้าง หรือว่าตามกิเลสตัณหาของเขาบ้าง ซึ่งนำมาให้ได้ก็แต่เพียงความสนุกสนาน ความเพลิดเพลินทางวัตถุ หรือทางเนื้อหนังเท่านั้นเอง ซึ่งในนั้นมีความทุกข์อยู่ แต่เขาก็ไม่สนใจ แถมยังมีคำพูดว่า “ถ้าจะกินปลา ก็ไม่ต้องกลัวก้าง”. ก็แปลว่า เขาสมัครที่จะถูกก้างพร้อมกันไปกับการกินปลา. นี่แปลว่าเขาไม่ได้มีความแน่นอนว่าจะเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ แต่เขาจะเกิดมาเพื่อหัวทกกันชีวิตไป ตามความต้องการ. ฉะนั้น เราจะต้องแยกกันดูให้ดีว่าความสนุกกับความทุกข์ หรือความทุกข์นั้นมันเป็นอย่างไรกันแน่, เพราะว่าคำเหล่านี้ในภาษาไทย หรือภาษาอื่นก็ตาม ล้วนแต่มีความ

หมายกำกวม และสับสนด้วยกันทั้งนั้น; และยิ่งกว่านั้นก็คือ มันไม่ตรงกันกับภาษาของธรรมะในพระพุทธรศาสนาเลย. และถึงแม้ในพระพุทธรศาสนาเองก็เหมือนกัน บางทีคำว่า ความสุข นี้ถึงไปถึงความสุขตามที่สามัญชนเขาู้และต้องการกันอยู่, แต่ในบางคราวคำว่า ความสุข นี้ถึงไปถึงความสุขตามทางของธรรมะที่แท้จริง ซึ่งเป็นความสุขเกิดจาก มรรค ผล นิพพาน ก็มี. นี้แปลว่า แม้ในพระคัมภีร์ทางพระพุทธรศาสนา ก็ยังใช้คำว่าความสุขนี้ต่างกันอยู่เป็น ๒ ความหมาย เราจะต้องรับทราบหรือเข้าใจไว้.

ที่นี้มาถึงคำอีกหนึ่งคือคำว่า “สนุก” ซึ่งที่แท้ก็มักจะถูกยึดถือถือว่าเป็นความสุขของคนธรรมดาสามัญ ชั้นที่มีความรู้สึกตัว ๆ โดยเฉพาะอย่างเด็ก ๆ ก็จะเล็งเอาความสนุกนั้นเป็นความสุขเสมอไป ผู้ใหญ่มองดูแล้วจะรู้สึกสงสาร สมเพช หรือน่าขบขันเหมือนว่าเด็กคนหนึ่งเขาจะถือว่า ถ้าได้กินเนื้อสะเต๊ะให้อิ่ม แล้วไปขี่ประตู่แกว่งเล่นอืดแอิดไปมา นี้เป็นสุขอย่างยิ่ง ถ้าให้ผู้ใหญ่ไปสุขอย่างนั้นดูบ้าง จะรู้สึกอย่างไร นี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าความสนุกนั้นถูกถือเอาเป็นความสุข อยู่ด้วยส่วนหนึ่งเหมือนกัน เพราะว่าผู้ใหญ่อีกมีการสนุกไปอีกแบบหนึ่งตามประสาของผู้ใหญ่ และกับบัญญัติเอาความสนุกสนานทางวัตถุ ทางเนื้อหนังเหล่านั้นเป็นความสุขไป. ถ้าความสุขอย่างนี้จัดเป็นความสุขละก็ ต้องรู้ที่เดียวว่า ไม่ใช่ความสุขตามความมุ่งหมายของพระพุทธรศาสนา; เพราะว่าเป็นความสุข-

ชนิดที่เหมือนกับปลาที่กินเหยื่อที่มีเบ็ดอยู่ข้างใน เมื่อกินก็อร่อย แต่แล้วก็ติดอยู่ที่ตุ้มอำนาจของเจ้าของเบ็ด แล้วแต่เจ้าของเบ็ดจะลากพาไปทางไหน ซึ่งหมายถึงหมดอิสรภาพ นี่แหละเป็นความสุขในลักษณะอย่างนั้น มีอยู่อีกแบบหนึ่งต่างหาก; ที่จริงแล้วมันคือความทุกข์.

ฉะนั้น จึงเกิดมีสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์อันซ่อนเร้น หรือความทุกข์อันปิดบังคือไม่ประจักษ์, เรืองมันก็คือ มีความทุกข์ที่เป็น ๒ ประเภท คือ ความทุกข์โดยประจักษ์, และความทุกข์ที่ไม่ประจักษ์.

ความทุกข์โดยประจักษ์ คือ ที่ต้องนั่งลงร้องไห้โฮ ๆ ด้วยความเจ็บปวดโวยวายไป นี่เป็นความทุกข์โดยประจักษ์ ทุกข์อย่างนี้คนกลัวยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ; แต่ก็ยังไม่มีใครฉลาดพอที่จะหลีกเลี่ยงมันได้.

ความทุกข์ที่ไม่ประจักษ์ นั้นย่อมซ่อนอยู่หลังฉากของความสนุก หรือความสุขตามแบบของคนธรรมดาสามัญเสมอ, อย่างที่ต้องทนยากลำบาก เพื่อได้ความสนุกสนาน แม้จะมีความหมดเปลืองมาก ลำบากมาก เสียเวลามาก แลกด้วยอะไรก็มากจึงจะได้มาซึ่งความสนุก; แต่ความทุกข์นั้นถูกกลบเกลื่อนไว้ด้วยความสนุก ถ้าคิดอย่างคิดบัญญัติกันแล้ว ก็เป็นเรื่องขาดทุนยับยั้ง แต่เราก็ตึงหูขานั่นและเสียสละเพื่อสิ่งนั้นกันอยู่เป็นประจำวัน และเกลียดหรือเบียดต่อสิ่งที่เป็ความสุขอย่างแท้จริง.

นี่ต้องถือว่าเป็นลักษณะธรรมดาของบุคคลที่ไม่มีความรู้สึกตัวว่า เราต้องเกิดมาเพื่อความไม่ทุกข์ เพราะเขามีหลักว่าต้องเกิดมาเพื่อได้สนุกตามใจของเขา; แม้ที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ คนแก่ที่ยึดมั่นถือมั่น เพราะเขาแต่จะได้อะไรตามที่เคยยึดมั่นถือมั่น, เรียกว่า ไม่มีความเข้าใจอันถูกต้องว่าเกิดมาเพื่ออะไร, แล้วก็ไปหลงความสุขหรือความทุกข์นั้น ผิดตัวจริงไปหมด.

ถ้าจะพูดกันถึง ความสุขในแง่ที่ไม่มีเหยื่อล่อ ซึ่งในบางครั้งเราก็อาจจะกล่าวได้เหมือนกัน; แต่ว่าเราก็คงพอจะแบ่งได้ว่า : เป็นความสุขฝ่ายวัตถุ, คือทางฝ่ายร่างกาย ฝ่ายเนื้อหนัง นี่ก็ส่วนหนึ่ง ซึ่งมันไม่ใช่อันเดียวกันเลยกับความสุขหรือความสงบสุขในทางฝ่ายจิตใจ หรือฝ่ายวิญญาณ. ทางฝ่ายเนื้อหนังนั้น ควรจะเรียกว่าสุขเวทนาเท่านั้น แต่เราก็ไปเรียกว่าความสุข. สุขเวทนาหมายความว่าความรู้สึกที่สนุกสนานไม่ต้องทนอย่างทรมาน ชนิดที่ปรากฏเป็นการทรมานอย่างลึกซึ้งมองไม่เห็น รู้สึกกันอยู่แต่ความสนุก ความพอใจ รู้สึกพอใจอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น หรือหลงผิด. นี่ถ้ามีความพอใจในความสุข ทางฝ่ายวัตถุฝ่ายเนื้อหนังก็จะเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น และควรจะเรียกว่าสุขเวทนา, ไม่ใช่ความสงบสุขตามความหมายของทางฝ่ายจิตใจหรือฝ่ายวิญญาณ.

ความสงบสุขทางฝ่ายจิตใจ หรือฝ่ายวิญญาณนั้น เฟื่องถึงถึงความเป็นปกติของจิต คือจิตไม่หวั่นไหว ไม่โยกโคลง ไม่เสียอิสรภาพ ไม่ระส่ำระสาย เป็นจิตที่อยู่ในสภาพปกติ เรียกได้ว่า

เป็นตัวเอง หรือเป็นอิสระ ไม่มีอะไรกวน ไม่มีอะไรบีบบังคับ นี่เป็นความสงบสุขทางฝ่ายจิตหรือฝ่ายวิญญาณ. ส่วนสุข--เวทนา ทางฝ่ายเนื้อหนังนั้น เป็นสิ่งที่กล่าวได้ว่า หมดอิสรภาพ ถูกตบตี ถูกมัดรัดรั้ง แผลเดา ครอบงำ อะไรอยู่อย่างเต็มๆ เต็มไปหมดโดยไม่รู้สึกตัว, เพราะว่ากำลังยึดมั่นถือมั่นอยู่อย่างรุนแรงในความรู้สึกที่เป็นสุขเวทนานั้น. ส่วนความสงบสุขทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณนั้น ต้องไม่เกี่ยวกับความยึดมั่นถือมั่น "ไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวกู เป็นของกูเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเลย มันจึงเป็นจิตที่เป็นปกติที่สุด; ซึ่งเขาเรียกกันว่า "จิตว่าง", หรือจะเรียกว่า "จิตเต็มแท้" หรือจะเรียกอย่างไรก็ได้ แต่ใจความสำคัญก็คือว่า จิตที่ไม่ถูกกระทำ, จิตที่เป็นอิสระตามสภาวะเดิม.

ฉะนั้น ถ้าเรามีความฉลาดจนมองเห็นว่า เกิดมาต้องเพื่ออะไร ไม่ใช่ทุกข์ ถ้าเราไม่ได้สิ่งนี้ละก็ ยังไม่สมกับที่เราได้เกิดมา. อย่างนี้จึงจะรู้สึกชอบหรือรัก หรือพอใจในสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ เพราะว่าธรรมะจะเป็นเครื่องอำนวยให้ได้รับสิ่งนั้น. แต่ว่าถ้าเขาไม่รู้สึกอย่างนั้นแล้ว เขาก็มีลักษณะตรงกันข้ามคือเกลียดชังธรรมะ หรือถึงกับขยะเขยงต่อสิ่งที่เขาเรียกกันว่าธรรมะ ไม่ชอบ ไม่เข้าใกล้ ไม่สนใจ อย่างดีที่ที่สุดก็คิดว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระหมดความจำเป็นแล้วสำหรับสมัยนี้ ไม่ต้องไปเกี่ยวข้องด้วย ดังนี้ เป็นต้น.

นี่แหละการชอบธรรมะหรือการเกลียดชังธรรมะนี้ มีอยู่โดยลักษณะอย่างนี้ ฉะนั้นเมื่อไรเรามองให้เห็นความจริงของชีวิต จิตใจว่า มันมีมาเพื่ออะไร ? อะไรเป็นจุดประสงค์ มุ่งหมาย-

ปลายทาง ? แล้วจะได้มาโดยวิธีอย่างไร ? รวมความว่าจะต้องเห็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์เราควรจะต้องให้ได้เสียก่อน ซึ่งสิ่งนั้นเราเรียกกันว่า “บรมธรรม”. ธรรมะแปลว่า สิ่ง บรมแปลว่า อย่างยิ่ง, สิ่งอย่างยิ่ง ก็คือ บรมธรรม, ซึ่งได้กล่าวแล้วในการบรรยายครั้งแรกว่า จะเรียกว่า พระเป็นเจ้าก็ได้ จะเรียกว่านิพพานก็ได้ คือหมายถึงสภาพที่ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง. เมื่อนั้นเราจะชอบธรรมะอย่างยิ่ง จะบูชาธรรมะอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าสิ่งใด. สิ่งใด ๆ รวมกันหมด ก็ยังไม่เท่าธรรมะ; เพราะฉะนั้นจึงเป็นผู้ที่มีความพอใจในธรรมะ ถึงขนาดที่มีคำเรียกในบาลีว่า “ธรรมราชา”. คำที่ว่า “ราชา” เป็นคำเดียวกับที่ใช้ในทางกิลเลสตันหา; แต่มามีความหมายไปในทางธรรมะ, ธรรมราชา แปลว่า กำหนดยินดีในธรรม ซึ่งในที่นี้หมายถึง พระนิพพาน ให้ความหมายของคำว่า “ราชา” แต่เพียงว่า : พอใจอย่างสูงสุดในลักษณะและปริมาณ ที่เท่า ๆ กันกับคนที่หลงมกมายินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสเหล่านั้นเป็นต้น. บางทีก็เรียกว่า “ธรรมนันทิ”; นันทิ แปลว่า ความพอใจ คือความพอใจในธรรมะ. เมื่อมองเห็นค่าของธรรมะถึงลักษณะอย่างนี้แล้ว ก็เรียกได้ว่า เป็นผู้ที่ไม่อาจจะเกลียดธรรมะ, แต่กลับพอใจและบูชาธรรมะ เรียกว่าเขาเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิอย่างยิ่ง.

มีคำอีกคำหนึ่งซึ่งอยากจะขอร้องให้สนใจเป็นพิเศษคือ “สัมมาทิฐิ” คำ ๆ นี้ เป็นต้นเงื่อนของความสำเร็จในทางธรรม. ทิฐิ แปลว่า ความเห็น หรือความรู้ความเข้าใจหรือความเชื่อ-

อะไรก็ตาม รวมกันแล้วเรียกว่า “ความเห็น”, สัมมาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ คือความเห็นที่ถูกต้อง, บางทีก็แปลกันว่า “ความเข้าใจที่ถูกต้อง” ซึ่งมันบอกความเชื่อ ความแน่ใจอะไรเข้าไปทุกอย่างอยู่ในความคิดเห็นหรือความเชื่อนั้น, เรียกสั้น ๆ ว่า “ทิฏฐิ”. เมื่อเป็นสัมมาทิฏฐิ ก็เป็นความเห็นที่ถูกต้อง ตรงกันข้ามกับ มิจฉาทิฏฐิ ที่เป็นความเห็นที่ผิด.

สัมมาทิฏฐินี้ เหมือนกับผู้นำทาง หรือเครื่องส่องทาง ที่จะให้เดินถูกทางไม่ว่าทางต่ำ ทางกลาง หรือทางสูง ทางโลก หรือทางธรรม ทางไหนหมด, เขากำลังอาศัย สัมมาทิฏฐิ อยู่ด้วยกันทั้งนั้น จึงรอดตัวอยู่อย่างนี้ได้. แต่ว่าเป็นสัมมาทิฏฐิขั้นต้น ๆ ขั้นต่ำ ๆ ก่อน ส่วนสัมมาทิฏฐิที่สมบูรณ์นั้นต้องถึงขนาดที่เห็นสิ่งที่ เป็นความจริงอันลึกซึ้งเกี่ยวกับชีวิตหรือความทุกข์โดยตรง, สามารถจะนำไปสู่ความไม่มีทุกข์โดยสิ้นเชิง, จึงจะเรียกว่า “สัมมาทิฏฐิโดยสมบูรณ์”.

จะบอกกล่าวเสียเลย เพื่อความเข้าใจที่แน่นอนว่า : “สัมมาทิฏฐิ อย่างต่ำ ๆ นั้น จะได้แก่สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นไปในทางที่เห็นว่า มีความดี มีความชั่ว มีบุญ มีบาป มีนรก มีสวรรค์ มีบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ที่เราจะต้องยอมรับนับถือเป็นบิดามารดาครูบาอาจารย์, กระทั่งมีการเกิดชนิดทันทีอย่างที่เขารวบรวมกันว่าเทวดา, แต่ที่จริงคือการเกิดทางจิตใจ. การเกิดทันทีเป็นอุปปาติกะกำเนิด เหมือนเช่นว่า ถ้าเราคิดต่ำไป เราก็เกิดเป็นสัตว์, เราคิดสูงอย่างมนุษย์ เราก็เกิดเป็นมนุษย์ คิดดีอย่าง-

เทวดา ก็เกิดเป็นเทวดา, ถ้าเราคิดอย่างพระอริยเจ้า เราก็เกิดเป็นพระอริยเจ้าได้ ที่นี้ ตรงนี้ เดียวนี้ ณ ที่นั้งนี้เป็นต้น. ถ้าเชื่อว่า “การเกิด” ในลักษณะอย่างนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นการเกิดจริง ซึ่งเราจะต้องยอมรับอย่างนี้ เป็นต้น ก็เชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ. ถ้าใครมีความเชื่อ มีสัมมาทิฐิในขั้นต่ำ ๆ อย่างนี้แล้วก็เกลียดชัง รักดี บำเพ็ญความดี หลีกเลี้ยงความชั่ว ปฏิบัติหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา ต่อครูบาอาจารย์ แล้วเกลียดกลัวต่อการเกิดชั่ว ระมัดระวังแต่ที่จะเกิดดีอยู่เสมอ, อย่างนี้ก็เรียกว่า “สัมมาทิฐิ” เหมือนกัน; แต่ยังเป็นขั้นต้น ๆ เป็นขั้นโลกิยะ ยังมีความยึดมั่นถือมั่นในส่วนที่ดี ส่วนที่ชั่ว. แต่เพียงเท่านี้ก็นับว่ามีประโยชน์มาก เขาตัวรอดได้มากทีเดียว คือว่าจะไม่ตกไปในทางต่ำ จะเป็นอย่างที่เราเรียกว่าสนุกสนานที่ใคร ๆ ก็ชอบ, จะสนุกสนานอยู่ในฝ่ายดี หรือฝ่ายสูง ฝ่ายบุญ ฝ่ายกุศล หรือในสวรรค์,

ถ้าเป็นสัมมาทิฐิขั้นที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า นั่นคือการเห็นชัดลงไปว่า : ทุกสิ่งทั้งหมดนี้ไม่เพียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, ยึดมั่น ถือมั่น ว่าตัวเราหรือว่าของเรายังไม่ได้เป็นส่วนหนึ่ง. อีกส่วนหนึ่ง เห็นชัดลงไปว่า : ความทุกข์ ความหนักใจ นานาประการนั้น มันมีอยู่ ที่ความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง.

- ตัณหาคือความอยากไปตามความหลงความเข้าใจผิด เป็นความอยากนานาชนิด นี้เรียกว่าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

- ถ้าว่างจากความอยาก คือทำลายความอยากเสียได้ เป็นสภาพที่ว่างจากความอยากแล้ว นั่นคือความไม่ทุกข์.

- แล้วก็จะต้องทำได้ด้วยการ เดินให้ถูกทาง, ที่เรียกว่า “มรรคมืองค์แปด” มีความเข้าใจถูก ดำริถูก พุทฺธถูก ทำถูก เลี้ยงชีวิตถูก พากเพียรถูก ระลึกถูก ตั้งมั่นใจเป็นสมาธิถูก นี่เป็นทางมืองค์แปด.

เห็นชัดอย่างนี้ก็เรียกว่ามี “สัมมาทิฐิในขั้นสูง” หรือในขั้นเป็นโลกุตตระ. ในกรณีของเราที่กล่าวกันเกี่ยวกับชีวิตนี้ เราจะต้องเห็นไปตามที่เป็นจริงลงไปว่า ธรรมะ กับ ชีวิต นี้ได้คู่กันมาแล้วเหมือนกับที่อธิบายวันก่อน, และจะต้องคู่กันต่อไปจนกว่าจะถึงที่สุด. นี่จึงจะชื่อว่าเห็นถูกในลักษณะที่จะทำให้ธรรมะนี้เข้าเป็นอันเดียวกันกับชีวิต.

ถ้าจะให้เห็นชัดหรือว่าถูกมากไปกว่านั้นอีก จะต้องเห็นไปถึงกับว่า ธรรมะกับชีวิตนี้คือสิ่ง ๆ เดียวกัน, ไม่จำเป็นจะต้องแยกเป็นธรรมะกับชีวิต แต่มันเป็นสิ่ง ๆ เดียวกัน. เพราะเหตุผลอย่างที่ว่ามาแล้วเมื่อตะกี้หยก ๆ นี้ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ; เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตนั้น มันก็คือ ธรรมะ อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ท่านจะเล็งเอาตรงไหนเป็นชีวิตนั้น มันแล้วแต่ความรู้สึกหรือความรู้ที่ท่านได้ศึกษามา. คนที่มองไปในทางวัตถุ เช่นว่าความสดชื่นของเซลล์ชีวิต หรือ protoplasm ที่ยังสดอยู่ยังเจริญได้ นี่เป็นชีวิตทาง biology.

อย่างนั้นมันก็เป็นชีวิตตามแบบของคนนั้น ไม่ใช่ชีวิต ตาม

แบบของธรรมะหรือปรัชญา ซึ่งเราหมายถึง ความเป็นอยู่ ดำรง-
อยู่ของจิตที่กำลังเป็นไปตามสิ่งแวดล้อม หรือจะไม่เป็นไปตาม-
สิ่งแวดล้อมก็ตาม แล้วแต่เขาจะมีชีวิตแบบไหน. ความเป็นไป-
ของจิตที่อาศัยร่างกายเป็นเหมือนกับเปลือกหรือภาชนะนี้มี ตา
หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เอาไว้รับอารมณ์โดยรอบด้านนี้ มัน
เป็นไปได้นั้นก็คือมีชีวิต. แล้วมันไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าธรรมะ;
เพราะว่าทุกสิ่งมันเป็นธรรมะอยู่แล้ว รูปธรรมก็ดี นามธรรมก็ดี
ความรู้สึกรู้คิดนึกก็ดี สติปัญญาที่ดี กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสิ่งเหล่า-
นี้ก็ดี ความรู้ความปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ก็ดี ล้วนเป็นธรรมะ-
หมด ฉะนั้น ตัวชีวิตนั่นเองมันก็เป็นธรรมะ มีชื่อว่าธรรมะอยู่แล้ว
มันจึงเป็นสิ่งเดียวกัน.

ทีนี้เรามาดูกันอีกทีว่า มันเป็นธรรมะชนิดไหน ในบรรดา-
ธรรมะหลายอย่างหลายประเภทนั้น ชีวิตที่เป็นตัวเดียวกับธรรมะ-
นั้น มันเป็นธรรมะชนิดไหน ? ถ้ามันเป็นธรรมะประเภทแท้จริง
มันก็เป็นชีวิตจริง ไม่ใช่ชีวิตปลอม; ถ้ามันเป็นธรรมะประเภทไม่-
จริง เท็จเทียม มันก็เป็นชีวิตปลอม. ฉะนั้น ธรรมะท่านจึงแบ่ง-
ให้เห็นเป็น ๒ ประเภท ธรรมะในสิ่งนี้ก็คือสิ่งทั้งปวง ไม่ใช่ธรรมะ
คำสอน หรือ การปฏิบัติ; ธรรมะคือสิ่งทั้งปวงนี้แบ่งเป็น ๒
ประเภท :

ประเภทที่หนึ่งหมายถึงสิ่งที่จะไร้อะไรเข้าไปปรุงแต่งมัน-
ได้ กระทำได้ทำให้เปลี่ยนแปลงได้. นี้เรียกธรรมะประเภทที่ปรุง-
แต่ง ถูกปรุงแต่ง มีการไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเรื่อยอยู่ทุกขณะจิต;

ไม่มีอะไรเป็นตัวมันเองยั่งยืน ว่าจะจะเป็นลักษณะอย่างไรที่คงที่; ต้องมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย ฉะนั้น จึงต้องเอาตัวกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนั่นเองว่าเป็นตัวธรรมะ. มองดูให้คิดว่าคนเรานั้นคนหนึ่ง ๆ แท้ที่จริงก็คือกระแสสายหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ไม่มีอะไรจะคงที่อยู่แม้แต่ชั่ววินาทีเดียว; มันเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ยังมองไม่เห็น, ต่อเมื่อหลายนาที่หลายชั่วโมงหลายวัน จึงจะมองเห็น. แต่ถ้าฉลาดมองแล้ว ก็จะมองเห็นว่า ธรรมะชนิดนี้หรือชีวิตว่างกายนี้ เป็นธรรมะประเภทเปลี่ยนแปลง จึงเรียกว่า ธรรมะประเภทที่ไม่จริงหรือเท็จเทียม.

ธรรมะอีกประเภทหนึ่ง ที่ตรงกันข้ามด้วยประการทั้งปวง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง, เป็นของเห็นยากยิ่ง ไม่มีตัว เป็นของว่างอย่างยิ่ง; เป็นธรรมะประเภทที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ไม่เปลี่ยนแปลง, เป็นอย่างไรก็เป็นอยู่อย่างนั้นเรื่อย, จึงเรียกว่า ไม่มีตั้งต้น ไม่มีตรงกลาง ไม่มีเบื้องปลาย ไม่มีเกิด ไม่มีตั้งอยู่ และไม่มีดับไป; ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน ไม่มีอนาคตในสิ่ง ๆ นั้น; ซึ่งอธิบายด้วยโวหารคำพูดธรรมดานี้ยากที่สุด เพราะคนเรารู้จักกันแต่ธรรมะฝ่ายที่ปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลง เช่น มีเกิด มีตั้งอยู่ มีดับไป มีอดีต มีปัจจุบัน มีอนาคต มีข้างต้น มีตรงกลาง มีเบื้องปลาย. เหล่านี้ ถ้าหากว่า จิตซึ่งเป็นธรรมะอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกันนี้ ไม่ประกอบไปด้วยความรู้แล้ว มันก็ยังคงเป็นธรรมะที่ไม่จริง, คือเป็นธรรมะที่ปรุงแต่งอยู่เรื่อย, รู้จักแต่ธรรมะชนิดนั้นอยู่เรื่อย. ชีวิตนั้นก็เป็นชีวิตที่ยังไม่ใช่ชีวิตจริง ไม่ใช่ตัวจริง, มันเป็นตัว

การเปลี่ยนแปลงเท่านั้น.

ถ้าว่าจิตนี้ได้รับการศึกษาอบรม จนมองลึกซึ่งเห็นถึง-
ธรรมชาติประเภทที่ไม่เปลี่ยนแปลง จิตนี้ก็จะเปลี่ยนไปอยู่ใน-
ลักษณะที่เยี่มัตมั่นถือมั่นอะไร, คือ เป็นอันเดียวกันกับธรรมชาติที่-
แท้จริง. ธรรมชาติที่ไม่ปรุงแต่ง คือเป็นลักษณะเดิมแท้ ก่อนการ
ปรุงแต่งทั้งหมด.

ฉะนั้น ทำให้เราเห็นได้ว่า ธรรมชาติหรือสิ่งซึ่งพึงเกิดใหม่ ๆ นั้น
มันเป็นสิ่งปรุงแต่งและเปลี่ยนแปลง; ส่วนธรรมชาติประเภทที่ไม่-
มีการเกิดและไม่เปลี่ยนแปลงนั้นเป็นของเก่าหรือของเดิม. ที่จริง-
จะพูดว่าเดิม ก็ไม่ถูก เพราะมันยิ่งไปกว่าเดิมเสียอีก มันไม่
เกี่ยวกับเวลา ไม่เกี่ยวกับการเกิด และการดับไป เป็นต้น, แต่-
เราไม่มีคำจะเรียกก็เรียกว่า “สภาวะเดิม” หรือธรรมชาติแท้ที่
ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง. ฉะนั้นชีวิตที่ว่าเป็นสิ่งเดียวกับธรรมะนี้
มันจึงถูกแบ่งเป็น ๒ ชนิดไปตามประเภทของธรรมะ คือ ธรรมะ-
ชนิดที่เปลี่ยนแปลง หรือไม่เปลี่ยนแปลงนั่นเอง.

ในทางภาษาธรรมะชั้นสูง จึงถือเอาการบรรลุพระนิพพาน
ว่าเป็นการได้ชีวิตใหม่ ได้ชีวิตที่เป็นธรรมะแท้ และไม่เปลี่ยน-
แปลง; แต่ว่าชีวิตของคนธรรมดาสามัญตามปกตินี้ เป็นชีวิต-
มายา ชีวิตหลอกลวง เพราะมีแต่กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง;
ซึ่งที่ถูกไม่ควรจะเรียกว่าชีวิตเลย แต่ก็เรียกโดยสมมุติว่าชีวิต
เพราะเป็นอันเดียวกับธรรมะที่เปลี่ยนแปลง ปรุงแต่ง ไหลเวียน
เกิดดับ อยู่เสมอ. เมื่อจิตใจได้เข้าเป็นอันเดียวกับธรรมะที่

ไม่เป็นความเปลี่ยนแปลง คือความว่างหรือความสงบอย่างยิ่ง คือ พระนิพพานแล้ว นั่นควรจะเรียกว่า “ชีวิตเดิมแท้”, แทนที่จะเรียกว่า “ชีวิตใหม่”. เราอาจจะเรียกว่า “ชีวิตใหม่” เพราะเราเพิ่งพบ เพราะตามธรรมดามันก็เป็นชีวิตนิรันดร อนันตกาล ไม่เคยเปลี่ยนแปลง ไม่เคยมีการเกิดและการดับไป อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าจิตได้เข้าถึงธรรมะประเภทนั้นแล้ว ก็เรียกว่าเป็นอันเดียวกันกับธรรมะที่แท้จริง และไม่เปลี่ยนแปลง; ดังนั้น เราจะมองในแง่ไหน ธรรมะกับชีวิตจะต้องเป็นสิ่งเดียวกันเสมอ. ถ้าเป็นอย่างไร ธรรมะมาาก็เป็นชีวิตชนิดมาया; ถ้าเป็นธรรมะแท้จริง ก็เป็นชีวิตแท้จริง.

เราจะทำอย่างไร จึงจะเข้าถึงธรรมะแท้จริง ที่ไม่ใช่มาया นั้น ? เราจะมีชีวิตแบบไหนกัน ใน ๒ อย่างนี้ ? นี่มันก็แล้วแต่ว่า จิตของเราทุกคนในขณะนี้ มันเข้าถึงธรรมะประเภทไหน เข้าถึงธรรมะฝ่ายไหน, แล้วเราก็กำลังมีชีวิตตามแบบนั้น. เพราะฉะนั้น ถ้ามองให้ดีแล้วจะเห็นว่า ธรรมะนี้มันเป็นอันเดียวกันกับชีวิตอยู่แล้ว; แต่ว่าถ้าไปเป็นอันเดียวกับธรรมะที่ไม่น่าปรารถนา, คือ ธรรมะ ที่เป็นไปเพื่อความเปลี่ยนแปลงหรือเป็นทุกข์แล้ว ก็ยังไม่ไหว.

ถ้าจะจัดให้ธรรมะมาเป็นคู่ชีวิตนี้ เราจะต้องหมายถึงธรรมะที่ไม่ทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมาได้เลย จึงได้แก่ธรรมะประเภทที่ไม่มีมีการเปลี่ยนแปลง ไม่ประกอบด้วยความโง่ ความหลง, ไม่ประกอบไปด้วยของปรุงแต่งใหม่ ๆ คือ ไม่มีการปรุงแต่งใหม่ ๆ

ทุกคราวที่ตากระทบรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้สัมผัสทางผิวหนัง หรือใจนึกคิดอะไรนั่นเอง. เพราะว่ากิจประจำวันของจิตก็คือการรับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางจิตใจเอง; เมื่อมันได้รับอารมณ์อย่างนี้แล้ว ถ้ามันประกอบอยู่ด้วยอวิชชา คือ ความโง่ ความหลง มันก็ปรุงธรรมชาติมายา หลอกหลวง ขึ้นมาทั้งนั้น; ทำให้ชีวิตนั้นเป็นที่ตัวเราที่มายาหลอกหลวง เต็มไปด้วยความทุกข์.

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ถ้าเป็นชีวิตที่ไม่มีความทุกข์ในสภาพเดิมแท้แล้วต้องปราศจากการถูกปรุงแต่งชนิดที่ทำให้เกิดความรู้สึกตัว ตัวกู ของกู. ถ้ามีการแวดล้อมหรือถูกปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกูหรือของกูอยู่เสมอแล้ว ก็เป็นชีวิตมายาเป็นชีวิตใหม่ที่เกิดดับ เกิดดับ แทรกแซงเข้ามา, เหมือนกับลมที่พัดให้น้ำเป็นคลื่น แล้วคลื่นนั้นก็เป็เพียงมายา เป็นของชั่วคราว. น้ำที่แท้จริงนั้นต้องไม่เป็นคลื่น คือ เงียบ หรือเรียบสนิทสงบ, แล้วมีลมมาพัดให้มันเป็นคลื่น. จิตนี้ก็เหมือนกัน เวลาที่รับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางลิ้น ทางกาย หรือ ทางใจเอง, หากประกอบอยู่ด้วยความโง่แล้ว มันก็ต้องเกิดของที่เป็นคลื่นใหม่ ๆ ขึ้นมาเสมอ : เป็นเวทนาอย่างนั้น เป็นเวทนาอย่างนี้ สนุกสนานอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้เป็นของใหม่ ๆ ทุ่มห่อจิตอยู่เสมอ; ข้างในนั้นทั้งหมดเต็มไปด้วยความรู้สึกว่าตัวกู หรือของกู.

ขอให้ฟังคำ ๆ นี้ แม้เป็นคำหยาบคายหรือโสกโลก ก็ไม่-

ทราบว่าจะเรียกอะไรดี แต่ที่จริงเราก็รู้สึกกันอยู่อย่างนั้น คือ ความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกู, และ ความรู้สึกที่เป็นตัวกู-ของกูนี้ ฟังเข้าใจว่าเป็นของใหม่หยก ๆ ใหม่ชั่วขณะที่ตาเห็นรูป หู ได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบโณภพ ใจกระทบอารมณ์นั่นเอง; ไม่ใช่ของเก่า ไม่ใช่ของดั้งเดิม; แต่ มันแกงฉกจากตรงที่มันเกิดขึ้นทุกที่ที่มันได้กระทบรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; เพราะว่าจิตยังต่ำเตี้ย ยังต่ำต้อย คือยังประกอบ ด้วยอวิชชา. ฉะนั้น จึงเป็นตัวตนที่เป็นมายา, ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง. ถ้าจะเรียกว่าชีวิต ก็เป็นชีวิตที่ปรุงแต่ง คือชีวิตที่ไม่มีตัวตนเอง. เป็นชีวิตที่ถูกปรุงแต่ง หรือถูกชักหุ่น, เป็นหุ่นที่ถูกชัก. ถ้าว่าเป็นธรรมะ หรือมอญดูในแง่ที่เป็นธรรมะ ชีวิตนี้ก็ธรรมะ; แต่ว่าเป็นธรรมะประเภทปรุงแต่ง, คือธรรมะประเภทที่ต้องเป็น ทุกข์อยู่เสมอไป เพราะจิตประกอบอยู่ด้วยอวิชชาคือความไม่รู้.

ถ้าเมื่อไรประกอบด้วยปัญญาหรืออวิชชา เมื่อนั้น มันตรงกันข้าม คือว่า เมื่อได้กระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งคนธรรมดาเขาจะเกิดความรู้สึกอยากได้ อย่างนั้น อย่างนี้ เกี่ยวกับตัวกู หรือของกู อย่างนั้นอย่างนี้. ถ้ามีปัญญา มีอวิชชาแล้วจะไม่รู้สึกอย่างนั้น, คือ ไม่เดินไปตามทางของคนธรรมดา; แต่มันแยกทางเดินวกไปในทางของสติปัญญา ไปเกิดเป็นสติปัญญาขึ้นมาใหม่ว่าจะทำอย่างไรกับสิ่งเหล่านี้; คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เข้ามากระทบนี้เราจะจัดการกับมันอย่างไร ก็จัดการไปด้วยสติปัญญา; ไม่ลุ่มหลงไปยึดมั่นถือ-

มันเป็นเรา เป็นของเรา ไม่ลุ่มหลงไปด้วยกิเลสตัณหา.

นี่เรียกว่าถ้าเป็นสามัญบุุชชน คนหนา เขาก็เดินไปตามทางของกิเลสตัณหา; เมื่อได้รับอารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส แล้ว ก็เกิดตัณหา ความอยาก เป็นอุปทาน ยึดมั่น ถือมั่น มีความรู้สึกเป็นตัวกู ของกู แล้วก็ดิ้นรนระส่ำระสายวุ่นวายทางจิตใจ; เพราะความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกูนั่นเอง. พวกที่มีปัญญา มีวิชชานั้น ย่อมรู้ทันท่วงทีเสมอ; เมื่ออารมณ์มากระทบทางตา ทางหู ฯลฯ ทางใจเอง ก็ตาม; มันมีสติปัญญาโพล่งออกมาจัดการกับสิ่งเหล่านี้ ตามที่ควรจัด. คำว่า “ตามที่ควรจัด” นี้ หมายความว่าในลักษณะที่ไม่หลงไปเป็นทาสของอารมณ์เหล่านั้น; แต่จะจัดการให้อารมณ์เหล่านั้นมาเป็นทาสของเราเสียเอง; คือจะรู้จักใช้จ่ายมันอย่างไร จะบริโภคมันอย่างไร จะกินมันอย่างไร จะทิ้งขว้างมันอย่างไร. ควรจะทำอย่างไร ก็ทำได้นั้นตามสติปัญญา.

อย่างนี้เราจะเห็นได้ว่า เมื่อความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู เข้ามาแล้วละก็ สิ่งที่เราเรียกว่าสติปัญญาก็ต้องกระเด็นออกไป, ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้; มันอยู่เป็นคู่ พร้อมกันไม่ได้. ถ้าสติปัญญาเข้ามา สิ่งที่เป็นความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู กระเด็นออกไป, ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่มีใครค้นได้ แปลว่า สองสิ่งนี้มันอยู่พร้อมกันไม่ได้.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่า “ทาง” ที่จะต้องเลือกเดิน, ให้เดินให้ถูก คือจะต้องเลือกว่าเดินไปตามทางบุุชชนคนหนา เต็มไปด้วย-ความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู นี้ดี; หรือจะแยกเดินไปในทางของ

พระอริยเจ้า เป็นทางของสติปัญญา รู้สึกว่าสิ่งเหล่านี้ คืออะไร เป็นอย่างไร โดยอะไร แล้วจะจัดการกับมันอย่างไรดี. ฉะนั้น จึงมีอยู่ว่า เมื่อมีการกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจเองนั้น เราจะเลือกเดินทางไหน คือจะเดินไปทางตัวกู-ของกู หรือจะเดินไปทางของสติปัญญา; ขอให้รู้สึกตัวตรงนี้ก็แล้วกัน. เพราะว่าในวันหนึ่ง ๆ นั้นมันมี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือความคิดที่รู้สึกทางใจมากกระทบมาแหวดล้อมเรานับไม่ถ้วนเลยว่ามีกี่ครั้ง. เราพลาดไปกี่ครั้ง หรือว่าเรารู้สึกตัวกี่ครั้ง, หรือว่าเราพลาดทั้งหมดเลย. นั่นแหละเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่ามันมีชีวิตชนิดไหน? คือมีชีวิตปลอมหรือชีวิตแท้; ชีวิตที่เป็นธรรมชาติหรือชีวิตที่เป็นธรรมชาติปลอม.

ดังนั้น การที่จะมีชีวิตอยู่กับธรรมะแท้ เป็นชีวิตเท่านั้น มันจึงอยู่ตรงที่ว่า ต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องสัมมาทิฏฐิอย่างยิ่ง ในขณะที่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มากกระทบเรานั้นเอง. ฉะนั้น จึงเป็นอันว่า สิ่งที่เราจะต้องรู้เท่าและควบคุมมันให้ได้ ก็คือความรู้สึกว่า “ตัวกู” หรือ “ของกู” นั่นเอง. ขอให้สนใจในคำนี้เป็นพิเศษเสมอ “ตัวกู-ของกู” นี้เป็นความรู้สึกที่ทุกคนรู้สึกในใจจริง ๆ. ถ้าพูดว่าตัวเราหรือของเรานี้ มันเป็นภาษาหนังสืออยู่ในพระคัมภีร์ ในพระบาลีเรียกว่า “อัตตา” แปลว่า ตัวตน, “อัตตนิยา” แปลว่า ของตน นี่ก็คือ “ตัวกูของกู”. บางทีก็เรียกว่า “อหังการ” “มมังการ”; อหังการแปลว่า ทำความรู้สึกไว้ว่า เรา, มมังการ คือ ทำความรู้สึกไว้ว่า ของเรา, นี่ก็คือ ตัวกู-ของกู.

ปรัชญาในอินเดีย หรือ ธรรมะชั้นสูงในอินเดียทุกแขนง เขามุ่งหมายจะกำจัดอหังการ มมังการกันทั้งนั้น. ขอให้เปิดดู ลัทธิ เวทานตะ สางขยะ ฯลฯ โยคะหรืออะไรก็ตาม; เขามี จุดมุ่งหมายทำลาย อหังการ มมังการ ด้วยกันทั้งนั้น; แต่มัน ต่างกันอยู่ที่ว่า เมื่อทำลายอหังการ มมังการ เสร็จแล้วได้อะไร- มา; เขาเอาอันนั้นเป็นตัวตนหรือเป็นอาตมัน เป็นปรมาตมัน ขึ้นมาอีก. แต่ทางพุทธศาสนาเราไม่เอาอย่างนั้น; เพราะว่าเมื่อ ทำลายอหังการ มมังการ หหมดแล้วจะมีแต่จิตที่ว่างหรือจิตที่ บริสุทธิ์ไม่เป็นตัวเรา ไม่ยึดถือว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา.

เพราะฉะนั้น จึงแปลว่าทุกลัทธิศาสนา รู้เรื่องพิษ หรือโทษ- อันร้ายกาจของตัวกูหรือของกูด้วยกันทั้งนั้น. เขาู้กันว่าไม่มี- อะไรที่เป็นศัตรูที่ร้ายกาจที่สุดของมนุษย์เท่ากับความรู้สึกลัว ตัวกู หรือ ของกู; และมันยากอย่างยิ่งก็ตรงที่ว่าความรู้สึกลัวอันนี้- มันเกิดเอง เป็นสัญชาตญาณ : คือว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมมีความ- รู้สึกลัวที่เป็น ตัวกูหรือของกูอยู่ด้วยกันทั้งนั้น. มันเป็นตัวมันเอง- เสียแล้ว แล้วใครจะไปควบคุมมัน. มันยากถึงขนาดที่ว่า จะให้- ตัวมันเองฆ่าตัวมันเองอย่างนี้ มันจะเป็นไปได้อย่างไร; หรือถ้า- เราจะพูดว่าให้ตนเป็นที่พึ่งแก่ตนอย่างนี้ มันจะเป็นได้อย่างไร. ถ้าตนมันเป็นผู้ตกทุกข์เสียแล้ว ตนจะเป็นที่พึ่งแก่ตนได้อย่างไร. มันมีทางอยู่ ที่จะต้องทำความเข้าใจกันให้ละเอียด. ความยาก- ลำบากในการเข้าใจธรรมะมันก็อยู่ที่ตรงนี้, ตรงนี้แห่งเดียว เท่านั้น คือที่จะทำลายความรู้สึกลัว ตัวตนหรือของตน ให้สิ้นไป-

เท่านั้น.

เราก็มีหลักหรือวิธีที่จะทำให้ลายตัวตนหรือของตน ซึ่งเมื่อกล่าวตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้วก็มีอยู่อย่างที่จะกล่าวต่อไปนี่

ขั้นแรก ต้องมีความรู้ความเข้าใจเสียก่อน ว่า ความรู้สึกที่ว่า ตัวกูว่า ของกู หรือรู้สึก ว่า อัดตาตัวตนนี้ มันเกิดอยู่เป็นประจำ เกิดง่าย ทุกคราวที่มีการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ ขอให้สังเกตตามไปทุกขั้น ที่เราได้กระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส.

เมื่อเรากระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส ที่เรียกว่า “ผัสสะ”,

หลังจากผัสสะแล้ว มันจะเกิด “เวทนา” คือรู้สึก ว่า สวย ไม่สวย หอมหรือเหม็น อร่อยหรือไม่อร่อย สุขหรือทุกข์.

พอเกิดเวทนาอย่างนี้ขึ้นมาแล้วก็เกิด “ความอยาก” อย่างใดอย่างหนึ่ง; ถ้าถูกใจก็อยากเอาอยากได้ อยากมี อยากเป็น; ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่อยากเอา ไม่อยากได้ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น, และยิ่งแถมอยากจะตีให้ตาย อยากจะทำลายด้วยซ้ำไป. นี้เรียกว่าเกิดตัณหา, เป็นกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา แล้วแต่กรณีของสิ่งที่มากระทบ.

เมื่อเกิดตัณหาซึ่งเป็นความอยากแล้ว มีความรู้สึกเป็น “ตัวผู้อยาก” คือ ตัวกูผู้อยากขึ้นมาทันที; ความรู้สึกส่วนหนึ่งเป็นความรู้สึกที่เป็นตัวผู้อยาก คือตัวกูนั่นเอง. อยากอย่างไร ? ก็คืออยากจะได้เอามาเป็นของกู. ฉะนั้น จึงมีความรู้สึกเป็นของกู ตามขึ้นมาด้วย. หรือถ้าว่าอยากเป็น คือได้รู้สึกคิดนึกในทาง-

ที่ว่ามีเกียรติ มียศ มีหน้า มีตา เพราะตัวมันอยากเป็น ตัวกูก็อยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นผู้เก่งในทางธรรมะอย่างนั้นอย่างนี้ก็ตามเถอะ, มันก็เป็นความอยากเหมือนกัน คืออยากได้เกียรตินี้มาเป็นของกู เป็นต้น.

ถ้าความมั่งสู้สึกเกินเลยต่อไปกว่าความอยากมาเป็นความมั่งสู้สึกว่า ตัวกูอยาก นี้ก็เรียกว่าอุปทาน. อุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่น, หรือมั่งสู้สึกว่า ตัวกู ว่าของกู. ถ้าลงเป็นอย่างนี้แล้ว จิตก็สูญเสียความปกติที่จะต้องเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา.

ถ้าความมั่งสู้สึกว่า ตัวกู ของกู นี้ เบ่งบานเต็มที่แล้ว ก็เรียกว่า “ชาติ” : คือความเกิดขึ้นทางจิตใจแล้ว แล้วก็ต้องหนักหรือเป็นทุกข์ทรมาน เพราะความยึดมั่นถือมั่นนั้น. มันไม่ใช่แบกด้วยบา ไม่ใช่ว่าต้องหิ้วต้องหอบ ต้องถือต้องพูนอย่างนี้หรือ; แต่มันกดทับอยู่บนจิตใจของบุคคลนั้น : สิ่งสวยงามก็กดทับจิตใจไปอย่างหนึ่ง, สิ่งไม่สวยงามก็กดทับจิตใจไปอย่างหนึ่ง, เป็นความทุกข์เหมือนกับผู้ที่แบกหรือหอบ หรือหิ้วหรือพูนของหนักเสมอ,

นี้เราต้องดูให้รู้ ว่าตัวกู หรือ ของกู นั้น มันจะเกิดหลังจากที่มีความอยากในสิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดเวทนา; แล้วอันนี้เราเรียกว่าตัวตน ตัวกู ของกู หรืออัตตา ถือว่าเป็นศูนย์กลางของอัตรภาพร่างกายนี้. อย่างภาษาลาตินก็เรียกว่า ego แปล เป็นภาษาอังกฤษว่า soul หรือ อัตตา หรือ self. ความมั่งสู้สึกว่ามีตัวกูนี้เรียกว่า egoism มันตั้งอยู่เป็นศูนย์กลาง, คำว่า ego เป็นภาษา

ลาตินนี้ตรงกับภาษกรีกว่า kentrikos หรือ centical ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า centre. Kentrikos หมายถึงศูนย์กลาง ซึ่งเขาถือว่าชีวิตจิตใจทั้งหมดนี้มันมีอันนี้เป็นศูนย์กลาง คือสิ่งที่เรียกว่า kentrikos นี้ หรือว่าศูนย์กลางนี้ เป็นศูนย์กลางซึ่งตรงกับคำว่า ego. ฉะนั้น ความรู้สึกที่แก่ ego หรือ centre นี้ เราเรียกกันว่า egoism. egoism จะเกิดทุกที่ที่เรามีความอยาก คือตัณหา. คำว่า egoism นี้ คือสิ่งที่เรียกในพุทธศาสนาว่า “อุปทาน”.

ที่มันมีอยู่แต่เราจะควบคุมมันได้หรือไม่ egoism นี้ ? ถ้ามากออกไปถึงขนาดหยาบขนาดเลวแล้ว มันก็เป็น selfishness ที่เราจกเกี่ยวกันที่สุด, คือความเห็นแก่ตัวจัดอย่างที่ไม่ดูหน้าใคร; นั่นเป็น egoism ที่เลวมาก. egoism ที่เป็นไปในทางดีก็คือ รักดี อยากรดี ตั้งใจทำดี อย่างนั้น ค่อยยังชั่ว; ยังไม่ใช่อันตรายมากเหมือน selfishness. แต่ถึงอย่างนั้นก็พึงเข้าใจไว้ว่า ขึ้นชื่อว่า egoism แล้วละก็เป็นทุกข์หรือเป็นของหนักทั้งนั้น; ซึ่งเราจะต้องนึกถึงพระบาลี ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างมีความสำคัญอย่างยิ่งว่า ในบรรดาความทุกข์นานาชนิดจะจาะระในแจกอาการอย่างไร ๆ ก็ชนิดก็ตาม แต่ถ้าสรุปแล้ว มันอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่น.

บทที่สวดมนต์เข้าเย็น ว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธา ทุกฺขา แปลว่า : เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์. ข้อนี้หมายความว่า เมื่อกล่าว-

สรุปเอาแต่ใจความแล้ว ตัวความทุกขนั้นคือตัวสิ่งที่กำลังถูกยึดถือว่าเป็นตัวกู หรือเป็นของกู. พอสิ่งใดถูกยึดถือว่าเป็นตัวกูหรือของกูขึ้นมาแล้ว ความทุกขก็อยู่ที่นั่น, คืออยู่ที่ตัวความยึดถือที่นั่น; และความยึดถือที่นั่นก็อยู่ที่จิต เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นทุกขที่จิต. ความเกิดเป็นทุกข ก็เพราะว่ายึดถือในความเกิด, ความแก่เป็นทุกขก็เพราะยึดถือในความแก่, หรืออะไร ๆ ก็เป็นทุกข, ได้อย่างไร ไม่ได้อย่างไร ถ้ามีความยึดถือแล้วล้วนแต่เป็นทุกขทั้งนั้น; จึงถือว่าความทุกขอยู่ตรงความที่มีความยึดถือ ซึ่งมีอยู่ที่สิ่งที่เราเรียกกันว่าความรู้สึกว่าตัวกูหรือของกู หรือ egoism นั้นเอง. เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้วิธีที่จะควบคุมสิ่งที่เรียกว่า egoism นี้ให้ถูกวิธีที่สุด จนกระทั่งมันหมดไป; เราไม่อาจจะทำให้หมดไปเดี๋ยวนี้ทันที่ได้ ในฐานะที่เป็นคนธรรมดา แต่เราควบคุมได้.

ฉะนั้น เราควรจะแบ่งเป็นชั้น ๆ กันอย่างนี้จะง่ายกว่า : คือว่า ถ้าจะพูดอย่างมี ตัวกูของกู กันละก็มีตัวกูอย่างเลวเช่นนี้ชั้นหนึ่ง, แล้วก็ตัวกูอย่างดีชั้นหนึ่ง, แล้วก็ตัวกูอย่างดีนี้จางลง ๆ นี่อีกชั้นหนึ่ง, และชั้นสุดท้าย ก็คือหมดความรู้สึกว่าตัวกู โดยประการทั้งปวง นี่ชั้นหนึ่ง. ใน ๔ ชั้นนี้ เรากำลังทำได้ที่ชั้นไหน : คือ เรากำลังมีความรู้สึกว่าเป็นตัวกูอย่างเลว หรือมีตัวกูอย่างดี หรือมีตัวกูที่เบาบางลง จางลงแล้ว หรือว่ามีตัวกูทั้งหมดแล้ว. ตามหลักนั้น ผู้ที่หมดตัวกูโดยสิ้นเชิงนั้น มีแต่เจ้าพวกพระอรหันต์เท่านั้น; แม้แต่พระโสดาบัน พระสกิทาคามีอันดับ-

รอง ๆ ลงมานี้ก็ยังมีตัวกูทั้งนั้น แต่มีตัวกูที่จางมาก. ส่วนปุถุชนนั้น มีตัวกูชั้นดีบ้าง ชั้นเลวบ้าง; ปุถุชนชั้นเลวก็มีความรู้สึกตัวกูของกู-ชั้นเลว ปุถุชนชั้นดีก็มีความรู้สึกตัวกูของกู-ชั้นดี.

นี่ก็หมายความว่า ในขณะที่ควบคุมมาความรู้สึกที่เป็นการยึดมั่นถือมั่นไว้ได้ ให้หลักทางชั่วมาเดินทางดี นี่ก็เป็นการมีตัวกูชั้นดี, ก็ได้ผลตามที่เป็นตัวกูชั้นดีหรืออย่างดี; แต่ที่จะไม่ให้ทุกข์เสียเลยนั้นเป็นไปไม่ได้. เพราะว่าคนชั่วก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบประสาคนชั่ว, คนดีก็ต้องมีความทุกข์ไปตามประสาของคนดี; หรือกล่าวอีกทีหนึ่งก็ว่า คนมีบาปก็ต้องมีความทุกข์ไปตามประสาคนมีบาป, คนมีบุญก็ต้องมีความทุกข์อีกแบบหนึ่งไปตามประสาคนมีบุญ; หรือคนที่กำลังเสวยทุกข์ก็มีแต่ทุกข์ไปตามแบบคนทุกข์, คนที่กำลังเสวยทุกข์ก็มีทุกข์ไปตามแบบของคนที่กำลังเสวยสุข. เพราะว่าถ้ายังมีความรู้สึกว่าฉันว่าเรา ว่าตัวกู ผู้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เสวยนั้น เสวยนี้ ได้นั้น ได้นี้ มีนั้น มีนี้แล้ว มันย่อมมีความหนักกดทับอยู่ในจิตใจซึ่งเป็นตัวความทุกข์. ฉะนั้น การที่จะทุกข์น้อยลง ๆ ก็ต้องให้ความรู้สึกที่เป็น egoism นั้นน้อยลง ๆ เป็นตัวกูที่จางลง. ฉะนั้น พุทธบริษัทที่มีความหมายว่า เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน สดชื่น แจ่มใส นี้ โดยที่แท้ท่านเล็งถึงผู้ที่มีตัวกูจางลง; มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวกูจางลงเท่าใด ก็มีความสดชื่นแจ่มใสมากขึ้นเท่านั้น มีความเป็นหนุ่มสดชื่นมากยิ่งขึ้นเท่านั้น.

เพราะฉะนั้น คนอายุมาก เป็นคนแก่แล้วก็อาจจะเป็นคน-

หนุ่มที่ไม่รู้จักแก่ก็ได้ ถ้าเป็นผู้ที่เข้าถึงธรรมที่ไม่รู้จักแก่ คือว่า ธรรมะที่ทำให้จิตใจปกติ ไม่ระหกระเหิน นี้เอง; เพราะมีตัวกู จางลง ๆ นั่นเอง. หมดตัวกูเมื่อไร แล้วจะมีความรู้สึกที่สดชื่น เป็นความหนุ่ม หรือความสาว หรืออะไรก็ตามแล้วแต่จะเรียกมี ลักษณะที่สดชื่นถึงที่สุดและเป็นนิรันดร. นี่แหละคนแก่มีหวังที่จะเข้าถึงความสดชื่นนิรันดรยิ่งกว่าคนที่เป็เด็ก ๆ หรือคนหนุ่มที่ยังไม่รู้เรื่องของชีวิตจิตใจ; เพราะว่าถ้าสามารถจะเข้าถึงธรรมะที่แท้จริง คือ สะอาดปราศจากความรู้สึกตัวกู ของกู แล้วจะมีความสดชื่นอย่างยิ่ง; นี้เรียกว่าเป็นธรรมะที่แท้จริง. เมื่อชีวิตเข้าถึงธรรมะอย่างนี้แล้ว เลยกกลายเป็นชีวิตจริง เป็นชีวิตที่สดชื่นแจ่มใสจริง และเป็นนิรันดรในลักษณะของความสดชื่น.

ฉะนั้น จึงเป็นการทำให้เห็นได้ชัดอยู่แล้วว่า การที่จะทำ ธรรมะให้เป็นชีวิต ให้ได้มาเป็นชีวิตนั้น มันจะต้องอยู่ที่ควบคุม egoism, ควบคุมความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู อย่าให้เป็นตัวกู ของกูที่เลวจัด ให้เป็นตัวกู ของกูที่ดีอยู่เสมอ; แล้วให้เป็นตัวกู ของกูที่จางลง ๆ คือยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู ของกูนี้น้อยลง ๆ จนกระทั่งไม่รู้สึกเลย, เป็นความว่างอย่างยิ่ง คือว่างจากตัวกู. ว่าง อย่างยิ่งนี้ท่านเรียกว่า นิพพาน “นิพพานํ ปรมํ สุขญญ” แปลว่า ว่างอย่างยิ่ง นั่นแหละคือนิพพาน, กล่าวคือ ว่างจากตัวกู ของกู.

ปัญหาที่จะควบคุมความรู้สึกที่เป็น ตัวกู ของกู นี้ เป็น ปัญหาใหญ่. แต่ถ้าว่าจะกล่าวกันพอให้ทราบแนวทางก็พอจะ กล่าวได้ว่า ให้ถือเอาโดยหลักที่ว่า เมื่อได้เห็นรูปก็สักแต่ว่าได้

เห็น, เมื่อได้ฟังเสียงก็รักแต่ว่าได้ฟัง, เมื่อได้ดมกลิ่นก็รักแต่ว่าได้กลิ่น, เมื่อได้รู้รสทางลิ้น ก็รักแต่ว่าได้ชิม, เมื่อสัมผัสทางผิวหนังก็รักแต่ว่ากระทบ, หรือเมื่อรู้สึกขึ้นในใจก็เพียงแต่ว่ามันคิด; หมายความว่า อย่าปล่อยให้การกระทบนั้นเกิดเป็นเวทนาที่รู้สึกว่า ถูกใจ หรือไม่ถูกใจ, หอมหรือเหม็น คือว่ารักหรือเกลียดนั่นเอง; อย่าให้เกิดรู้สึกเป็นว่า รักหรือเกลียด ถูกใจ หรือไม่ถูกใจขึ้นมา; นี่เป็นการดีอย่างยิ่ง ถ้าทำได้อย่างนี้.

ถ้าทำไม่ได้, ควบคุมไว้เพียงแค่นี้ไม่ได้; มันกลายเป็นความรู้สึกรักหรือเกลียด สุขหรือทุกข์ พอใจหรือพอใจ คือกลายเป็นเวทนาขึ้นมาเสียแล้วอย่างนี้; ก็ยังมีทางกระทำอีกทีหนึ่ง คือควบคุมรู้สึกอย่างนั้นไว้ให้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น; อย่าให้ปฏุงต่อไป เป็นว่าอยากอย่างไร. อยากจะเอา อยากจะได้แล้วมีแผนการที่จะเอา-จะได้ อย่างนั้นอย่างนี้ต่อไป, ให้หยุดเสียเพียงแค่นี้ เป็นเวทนา. จะถูกใจหรือไม่ถูกใจก็หยุดเพียงแค่นั้น อย่าผลอดัวจนถึงกับอยากอย่างลืมหูลืมตา ในสิ่งเหล่านั้น จนตกเป็นทาสของอารมณ์.

นี่แหละเรียกว่าควบคุมไว้ได้, คือ ควบคุมไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า ตัณห์ของกุ ในระยะของตัณหาอุปทาน นั่นเอง; เพราะหลังจากเวทนาแล้วย่อมเกิดตัณหา ย่อมเกิดอุปทาน คือความรู้สึกว่า ตัณห์ของกุ. แต่ถ้าเราควบคุมความรู้สึกที่เป็นเวทนาคือ ถูกใจหรือไม่ถูกใจนี้ ให้หยุดเสียได้เพียงแค่นั้น คือ รู้สึกว่า ถูกใจ แล้วก็หยุดแค่นั้น, ถ้าไม่ถูกใจ แล้วก็หยุดเพียงเท่านั้น; อย่าให้

เกิดอยากจะเล่นงานมันอย่างนั้น อย่างนี้, หรือมีแผนการที่จะเอามันอย่างนั้นอย่างนี้ซึ่งเป็นตัวค้นหา แล้วมีความรู้สึกเป็นตัวถูกรังของกู กูกระทำอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา. อย่างนี้เรียกว่าควบคุมตัวกูของกูไว้ได้. พร้อมกับนั้นสติปัญญา ก็จะเกิดขึ้นมาแทน ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า ของ ๒ อย่างนี้อยู่พร้อมกันไม่ได้; ถ้ากันเอา ตัวกู ของกู ที่เป็นความรู้สึกฝ่ายอวิชาออกไปได้, ความรู้สึกที่เป็นฝ่ายปัญญา หรือ วิชา ก็เกิดขึ้นมาแทน, คือ มีความฉลาด มีความรู้แจ้ง มีความเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์; แล้วความรู้แจ้งนั่นเอง มันบอกว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม ที่มากกระทบรายนี้ เป็นความรู้สึก ถูกใจหรือไม่ถูกใจนี้ ควรจะจัดการกับมันอย่างไร ควรจะจัดการด้วยสติปัญญาอย่างไร.

ฉะนั้น จึงเป็นอันว่า สติปัญญา จัดการทำสิ่งต่าง ๆ ไปได้ ถ้าเห็นว่าสิ่งนี้ต้องเลิก ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไร ก็เลิกไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไร; แต่ถ้าสิ่งนี้จะต้องใช้จะต้องบริโภค จะต้องมี จะต้องใช้สอยอะไร ก็จัดการไปตามที่ควรด้วยสติปัญญา; เลยเป็นอันว่า ความรู้สึกว่า ตัวกู ว่าของกู หรือว่าอหังการ มมังการ นั้นไม่เกิดขึ้นมาได้ ไม่โผล่ขึ้นมาได้. นี่ถ้าเราทำอยู่อย่างนี้เรื่อย, ทำได้อย่างนี้เรื่อย ทุกคราวไปทุกกรณีไป, ก็แปลว่า ตัวกู ของกู ไม่อาจจะเกิดขึ้นเลย ไม่เหมือนกับที่มันเกิดวันหนึ่งตั้งหลายสิบครั้ง อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่; เดียวนี้มันไม่อาจจะเกิดเลย เพราะการควบคุมที่ถูกต้อง.

นี่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ก่อน ยังไม่ใช่; แต่ก็ต้องพิจารณาดูให้เห็นว่ามันมีผลอย่างไรอยู่อย่างหนึ่ง คือมันเป็นการที่ไม่ให้โอกาสเกิด, นี่มันเท่ากับเป็นการ boycott ไม่ให้กิเลสได้อาหาร. เหมือนอย่างที่เราจับสัตว์หรือว่าล้อมสัตว์ เช่นเสือตัวร้ายตัวหนึ่งไว้ได้ในวงล้อม แล้วเราก็ตัดทางมาแห่งอาหารของมันเสียหมด, ไม่ให้อาหารผ่านวงล้อมไปให้มันกินได้. เราไม่ต้องฆ่ามัน มันก็ตายเองได้. นี่ ถ้าเราฉลาดจนถึงกับควบคุม ไม่ให้ egoism เกิดขึ้นได้ ในเมื่อกระทบ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อย่างนี้อยู่เสมอแล้ว ก็แปลว่าเท่ากับไม่ได้ให้อาหารแก่กิเลสประเภทตัณหา อูปาทาน นั่นเอง; นานเข้ามันก็ขาดอาหารผสมลง ๆ, และวันหนึ่งมันจะสูญสิ้นไป. นี่จึงจะถึงความเป็นพระอรหันต์. แต่ถ้าใครฉลาดถึงกับสามารถตัดพินมันลงไปในขณะที่นั้นได้ ก็เป็นการเก่งมาก. ในกรณีปกติที่เป็นการปฏิบัติตามหลักที่วางไว้ ก็ให้ถือเอาว่า : เป็นอยู่ให้ถูกต้องตามแนวของอริยมรรคมีองค์แปดเท่านั้น กิเลส ตัณหา ก็ขาดอาหารและตายลงไปเอง. อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างที่ท่านทั้งหลายอาจจะไม่เชื่อหรืออาจจะหัวเราะเอาก็ได้เช่น พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “ถ้าภิกษุเหล่านี้จักเป็นอยู่โดยชอบไซ้ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์”. เป็นบาลีก็ว่า อิม เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมา วิหเรยฺยํ อสุญฺญเ โลกโอรหนฺเตหิ อสุสฺส, แปลว่า ถ้าพระภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบไซ้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์. ใจความสำคัญมันอยู่ตรงวรรคที่ ๒ คำว่า สมฺมา วิหเรยฺยํ, สมฺมา แปลว่า โดยชอบ; วิหเรยฺยํ

แปลว่า ฟุ้งมีชีวิตอยู่, ฟุ้งมีชีวิตอยู่โดยชอบเท่านั้น แล้วโลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์.

ท่านอาจจะนึกว่า แหม ! มันง่ายเกินไป, หรือมันแทบจะไม่ต้องทำอะไรมากมาย. มันก็ถูกเหมือนกัน มันไม่ต้องทำอะไรมากมาย, อยู่ให้ดี ๆ เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไรเลย, ถ้าจะพูดอย่างนั้นก็ได้. แต่ที่ว่าอยู่ดี ๆ ไม่ทำอะไรเลยนั้น มันทำมาก, มันทำมากอย่างยิ่ง, มันทำมากตรงที่ว่า มันเป็นการ boycott อาหารของกิเลสตัณหาสิ้นเชิงนั่นเอง. เพราะว่าเรามีการควบคุม ผัสสะและเวทนา ไว้ได้ดี จนตัวกูหรือของกูนี้ไม่อาจจะเกิด คือแม้แต่ egoism ธรรมดา ก็ไม่อาจจะเกิด, ไม่ต้องพูดถึง selfishness หรืออะไรที่เลวร้ายไปกว่านั้น. เมื่อเป็นอย่างนั้นมันก็เป็นการอยู่เฉย ๆ ก็จริง แต่ไม่ได้ให้อาหารแก่กิเลสเลย แล้วกิเลสจะทำอย่างไร; ผลสุดท้ายมันก็ผลอมลงแล้วมันก็เหือดแห้งไปในที่สุด. นี้เรียกว่ามันอยู่ด้วยปัญญา มันไม่ได้อยู่ด้วยความเห็นแก่ตัว, หรือตัวกู ของกู; แปลว่า มีลมหายใจอยู่ด้วยสติปัญญา คือเป็นพุทธะ, เป็นพระพุทธรเจ้าอยู่นั่นเอง, มีจิตใจเหมือนกับพระพุทธรเจ้าอยู่, หรือว่าเป็นพระพุทธรเจ้าอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกในลักษณะที่กิเลสไม่ได้อาหารมากินเลย ไม่เท่าไรมันก็สลายตัว.

นี่เรียกว่าเราอยู่ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ไม่ปรุงให้เกิดสิ่งใหม่หรือธรรมะใหม่ ซึ่งเป็นของปรุงแต่งหรือความคิดปรุงแต่ง; แต่ว่าอยู่ด้วยสภาพเดิมแท้ ธรรมะเดิมแท้ จิตเดิมแท้, หรือความว่างเดิมแท้ อยู่อย่างนี้เรื่อยไป. นั่นแหละคือการที่-

สามารถเอาธรรมะมาเป็นคู่วิถีชีวิตของตนอยู่ได้ทุกลมหายใจ
 เข้าออก ไม่ต้องพูดถึงกลางวันกลางคืน หลับ ตื่นอะไร พูดแต่ว่า-
 ทุกลมหายใจเข้าออก; เพราะว่าอยู่ด้วยสติปัญญาทุกลมหายใจ-
 เข้าออก ตัวกู ของกู ไม่เกิด ไม่อาจเกิด; แต่กลับมีแต่สติ-
 ปัญญาที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ให้กลับเป็นตัวกู ของกู ขึ้นมา.
 นี่แหละมี ธรรมะโดยบริบูรณ์ เรียกว่ามีธรรมะเต็มเปี่ยม มีธรรมะ-
 ถึงที่สุด, มีอะไร ๆ ครบ ในนั้นหมด คือมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา
 มีมรรคผล นิพพาน อยู่ในนั้นครบหมดในคำว่า ว่างจากตัวกู
 ที่เรามีอยู่อย่างถูกต้อง.

เพราะฉะนั้น เรากลายเป็นผู้ที่มีศีล สมาธิ ปัญญา กระทั่ง
 มรรค ผล นิพพาน, หรืออย่างน้อยก็มี ศีล สมาธิ ปัญญา อยู่-
 จริง ๆ ไม่ใช่มีแต่ปากเหมือนกับที่เขา มี ๆ กัน. เขามีศีล สมาธิ
 ปัญญา แต่ปาก แต่ทำทาง; ไม่มีตัวจริง เพราะว่าเขาไม่ได้อยู่ด้วย-
 จิตใจที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะในลักษณะเช่นนี้. ส่วนผู้ที่อยู่ด้วย-
 จิตใจที่มีธรรมะในลักษณะเช่นนี้ มันมีศีลจริง สมาธิจริง ปัญญา
 จริง ไปคิดดูก็เห็นเอง; คือว่า ผู้ที่อยู่ในลักษณะเช่นนั้น ขาดศีล-
 ข้อไหนก็ได้ แล้วยังมีความมั่นคงแห่งจิตซึ่งเป็นสมาธิจริง ๆ อยู่-
 แล้ว, แล้วความรู้อย่างนั้นมันเป็นปัญญาอย่างยิ่งอยู่แล้ว. ฉะนั้น-
 จึงเป็นมรรค หรือเป็นผล คือเป็นความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ใน-
 ตัวมันเองแล้วจึงเรียกว่าในขณะนั้นเขาอยู่ด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา
 มรรค ผล หรือนิพพานขั้นน้อย ๆ คือขั้นที่ยังมีกิเลสเหลืออยู่บ้าง
 อยู่เป็นประจำเหมือนกัน; ซึ่งจะเรียกว่ามี ศีล สมาธิ ปัญญา

มรรค ผล นิพพาน ก็ได้.

ที่ตึกว่านั่นก็น่าคิดอีกว่า นี่แหละคือการให้ทานทั้งหมด เพราะในขณะนี้เราไม่มีอะไรเป็นตัวกู หรือของกูเลย สิ่งต่าง ๆ บริจาคออกไปหมดมันจึงเป็นการให้ทานที่แท้จริง ไม่ใช่ให้ทานอย่างที่เราให้กัน; ให้บาทหนึ่งแล้วเอาวิมานหลังหนึ่งอย่างนี้เป็นต้น.

ที่กล่าวมาดั่งนี้มีโทษเป็นเรื่องเยาะเย้ยถากถางใคร แต่ว่าเป็นเครื่องเปรียบเทียบให้เห็นว่า ทานกัฏฐิ ศีลกัฏฐิ สมณิกัฏฐิ บัญญูกัฏฐิ ของพระพุทธเจ้านั้นท่านหมายความว่าอย่างนี้, แล้วมรรค ผล นิพพานนั้นมันเป็นผลของการกระทำอย่างนี้, นี่แหละทำให้เราเห็นได้ว่า ในขณะนั้นเขาเป็นพระพุทธ เขาเป็นพระธรรม เขาเป็นพระสงฆ์อยู่ในตัว. หัวใจของเขามีความหมายหรือมีเนื้อแท้แห่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่ในหัวใจของเขา; เขาจึงถึงพระพุทธ ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์อยู่ทุกกลมหายใจเข้าออก. นี่เป็นการถึงอย่างแท้จริง ไม่ใช่ถึงแต่ปากอย่างนกแก้ว นกขุนทองว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺจามิ วันหนึ่งไม่รู้ก็หัน แล้วก็ไม่ได้, เพราะมันถึงแต่ปากไม่สามารถเอา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์มาเป็นคู่ชีวิตได้. แต่ถ้าเป็นอยู่อย่างที่ว่ามาแล้วในลักษณะที่ไม่มีตัวกู ของกู เกิดขึ้นในความรู้สึกเลยนั้น มันกลายเป็นมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นคู่ชีวิต, มีธรรมะเป็นคู่ชีวิต อยู่ทุกกลมหายใจเข้าออก.

ที่นี้วิธีจะป้องกันความเข้าใจผิดอันสุดท้ายก็คือว่า อย่าได้

เข้าใจไปว่าผู้ที่ยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวกู ของกู นี้ ทำอะไรไม่ได้ หรือไม่ทำอะไร. ที่จริงกลับทำอะไรได้มากที่สุด ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด. คนที่กลัวไปด้วยความรู้สึกที่ว่า “ตัวกู ของกู” นั้นแหละมัน จะทำอะไรผิดไปหมด, ทำอะไรก็เป็นการกระทำอย่างถูกต้องผิดไปหมด, มันจะทำบาปอบจนถึงกับเสียสละชีวิตโดยไม่ได้อะไรตอบแทนก็ได้. มันมากถึงอย่างนั้น มันหลงไปในสิ่งต่างๆ ที่เป็นที่ตั้งของความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกูบ้าง ว่าของกูบ้าง; มันทำอะไร เป็นวันไปหมด ก็ล้วนแต่เพื่อเป็นทุกข์ทั้งนั้น. ส่วนผู้ที่สติปัญญาอย่างนี้ จะมีจิตใจแจ่มใส จะทำหรือจะพูดจะคิดอะไรก็ ล้วนแต่จะเป็นไปในทางถูกทั้งนั้น; และบางทีจะยิ่งกว่าถูกไปเสียอีก คือว่าไม่เกี่ยวข้องกับความยึดมั่นถือมั่นแต่ประการใด ถึงกับว่างอยู่เหนือความผิดความถูก ซึ่งไม่เป็นความทุกข์เสียเลย.

ความผิดหรือความถูกนี้ยังเป็นสมมุติขอให้เข้าใจว่าอย่างนั้น; เป็นเรื่องสมมุติบัญญัติของคนในโลก. ถ้าไปยึดมั่นในทางถูก ใจมันก็กลัวไปด้วยความยึดมั่น เท่า ๆ กับไปยึดมั่นในความผิดเหมือนกัน. ฉะนั้น ทางที่ดี มันไม่ควรมีความยึดมั่นในอะไรหมด, เป็นจิตที่ไม่ยึดมั่น ไม่มีอะไรเอามาถือไว้; มันเป็นจิตว่าง เหมือนกับมือที่ว่าง ที่ไม่ได้ถืออะไรไว้. แต่ว่าสติปัญญามันกลับมีมาเองโดยไม่ต้องถือเพราะจิตที่ไม่ยึดถือมัน มันเป็นตัวเดียวกับกับปัญญา, ตัวเดียวกับกับ ธรรมะ, ตัวเดียวกับกับ พุทธะ, หรือตัวเดียวกับ ความว่าง, แล้วแต่จะเรียก. นี่คือการที่พวกเราจะเข้าถึงธรรมะ ให้เป็นตัวเดียวกับธรรมะ หรือมีธรรมะเป็นชีวิต, มี-

ชีวิตเป็นธรรมชาติ เป็นสิ่งเดียวกันได้อย่างไร; โดยการตอบคำถามที่ว่า ถ้าจะใช้ธรรมะให้เป็นชีวิตแล้ว เราจะทำอย่างไร.

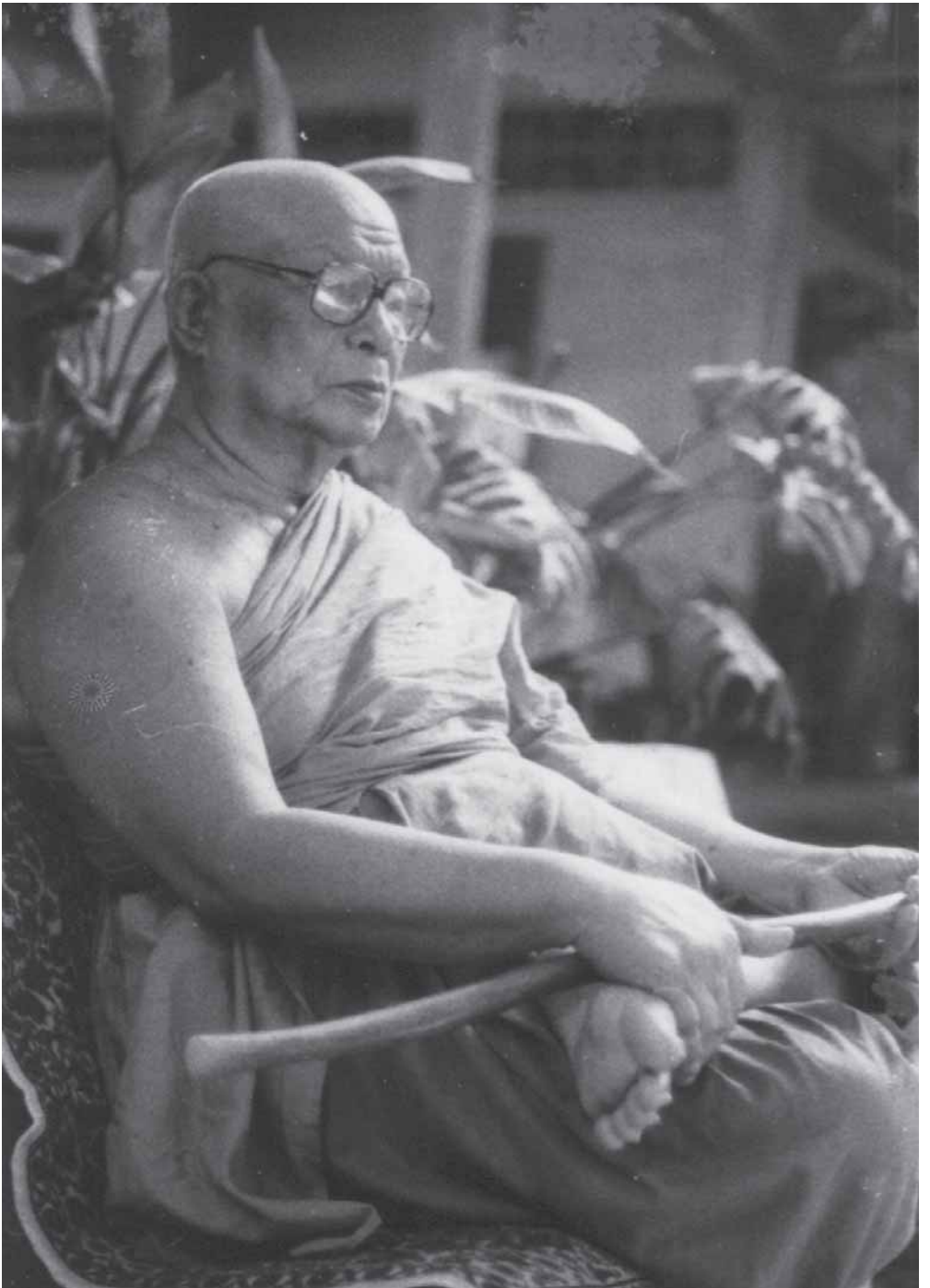
เมื่อท่านทั้งหลายได้เข้าใจหลักใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐาน และเป็นเรื่องหัวใจของธรรมะแล้ว อาตมาเชื่อว่า ต่อไปนี้จะเข้าใจคำอธิบายอื่น ๆ ได้ง่ายที่สุด, ตลอดถึงจะเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ที่เขาพูดพล่ามกันอยู่ทั่วไป ทุกวัดวาอาราม นั้นได้ง่ายที่สุด; แล้วยังจะรู้จักตัดสินได้โดยตนเองด้วยว่าคำพูดอย่างไรผิด คำพูดอย่างไรถูก หรือปฏิบัติอย่างไรผิด ปฏิบัติอย่างไรถูก ซึ่งนับว่ามันเป็นการได้ธรรมะหรือความรู้ทางธรรมะที่มากพอทีเดียว.

อาตมาขออุทิศคำบรรยายวันนี้ เพียงเท่านี้.

ทำอย่างไร ธรรมชาติจะคู่กับชีวิต | ๑๑๑

อนุกรม

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับ การถูกลวง ด้วยของเป็นคู่

จาก ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส “ตุลาการิธรรม เล่ม ๑”
หมวดที่ ๒ ชุดชุมนุมธรรมบรรยาย อันดับที่ ๑๖ บนแถบพื้นสีแดง

คำบรรยาย ตุลาการภิวัตน์ ครั้งที่ ๖/๒๕๐๐
บรรยาย อบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา
ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา
๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

การบรรยายครั้งแรก ๆ ข้อความก็มีความสัมพันธ์เนื่องกันมาตามลำดับเพราะฉะนั้นจำเป็นจะต้องขอรับรองให้ระลึกถึงใจความสำคัญของครั้งก่อน ๆ ให้ชัดเจนอยู่ในใจ เป็นปกติอยู่ด้วย โดยเฉพาะเรื่องความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา หรือจะเรียกว่าศีลธรรมกับสังฆธรรมก็ได้ เพราะเป็นของคนละอย่างต่อกัน. ศีลธรรม หมายถึงมนุษย์ทำขึ้น บัญญัติขึ้น ตามความต้องการของมนุษย์เองเป็นส่วนใหญ่; แม้จะมีคล้อยตามสังฆธรรม ก็ยังอยู่ในอำนาจของมนุษย์ และมุ่งเกิดประโยชน์ส่วนรวมหรือสังคม. ส่วนสังฆธรรมหรือตัวแท้ของศาสนานั้น ไม่เป็นอย่างนั้น.

และวันต่อมา ได้บอกให้ทราบถึงวิธีปฏิบัติทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะต้องอนุวัติให้สมควรแก่เรื่องศีลธรรมหรือสังฆธรรม. ในเรื่อง-

เดียวกัน เราอาจปฏิบัติในแง่ของศีลธรรมก็ได้ ในแง่ของ
สัจธรรมก็ได้. และต่อมายังได้บอกถึงพระรัตนตรัย ในแง่ของ-
ศีลธรรม และในแง่ของสัจธรรม ซึ่งผิดกันมาก. ในแง่ของ-
ศีลธรรม เราฟังผู้อื่นสิ่งอื่น ตลอดจนฟังพระรัตนตรัย; ส่วนแง่-
ของสัจธรรม เรากลับฟังตัวเอง. ทั้งนี้เป็นไปได้ด้วยกฎแห่ง-
กรรม ซึ่งมีอำนาจควบคุมสิ่งทั้งปวงในโลก. กรรม เป็นของเนื่อง-
กันกับกิเลสหรือสังสารวัฏฏ์. สังสารวัฏฏ์ คือชีวิตของคนเรา
ซึ่งหมุนไปเป็นรอบ ๆ เป็นประจำวันที่เดียวมีกิเลสเป็นแรงผลักดัน.
ในสังสารวัฏฏ์ มีสิ่งที่เรียกว่า “อัสสาทะ” คือสิ่งมีรสเป็นที่-
ยั่วยวนแก่สัตว์ โดยเฉพาะให้เกิดกิเลส. ฉะนั้นสัตว์จึงมีกิเลส-
แล้วทำกรรมและรับผลของกรรม ซึ่งส่งเสริมให้มีกิเลสอีกต่อไป
อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงวนเวียนเป็นสังสารวัฏฏ์.

วันนี้ เราควรจะพิจารณากันว่า ทำไม สัตว์จึงได้ตกอยู่ใน-
อำนาจการยั่วยวนของสังสารวัฏฏ์ ? หรือว่าในสังสารวัฏฏ์นั้น
มีอะไรเป็นเครื่องยั่วยวน จึงมีรส มีเสน่ห์ ดึงดูดสัตว์ไม่ให้หลุด-
ไปจากสังสารวัฏฏ์ได้ ? ในข้อนี้ขอตอบว่าเพราะมี การถูกลวง
ด้วยของเป็นคู่ นั้นเอง ซึ่งเราจะกล่าวกันถึงสิ่งนี้.

การถูกลวงด้วยของเป็นคู่ หมายความว่า ของที่มีอยู่เป็น-
คู่ ๆ ในสังสารวัฏฏ์นั้นเอง ทำให้เกิดการเข้าใจผิด สิ่งเหล่านั้น
เป็นมายา ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดแก่สัตว์ที่มาเกี่ยวข้องกับ-
สังสารวัฏฏ์. สิ่งทั้งหลายในสังสารวัฏฏ์ย่อมมีอยู่ในฐานะเป็นคู่
การจมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ก็เพราะอำนาจของการถูกลวงด้วยของ-

เป็นคู่ ๆ นี้เอง. อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้แต่สัตว์เดียรัจฉาน ซึ่งมีความคิดนี้น้อยทำอะไรได้น้อย ก็ตกอยู่ในวิสัยที่ถูกลงด้วยของเป็นคู่ ๆ อย่างเดียวกัน.

ของเป็นคู่ ๆ ในที่นี้ ก็คือ สิ่งที่เราคิดว่ามันตรงกันข้ามกัน ซึ่งทำนทั้งหลายนึกเห็นกันอยู่ทุกวัน หรือเรียกร้องกันอยู่ทุกวันนี้แหละ ของคู่ มีอยู่มากจนเหลือที่จะกล่าว ยกมาพอเป็นตัวอย่างก็เช่น ร้อน-เย็น นี่ก็เรียกว่าคู่หนึ่ง อันหนึ่งร้อน อันหนึ่งเย็น. นอก-ใน นี่ก็คู่หนึ่ง, หน้า-หลัง, เข้า-ออก, ล้น-ยาว, สวย-ชั่วเหว่ ฯลฯ อย่างนี้เป็นต้น มันมีความเป็นคู่ ๆ คู่ ๆ ตรงกันข้ามกัน อย่างนี้ ตลอดจน ความดี-ความชั่ว บุญ-บาป สุข-ทุกข์ เหล่านี้ล้วนเรียกว่าเป็นของคู่ ๆ ทั้งนั้น. สิ่งเหล่านี้มีมาอย่างที่ทำไมให้คนเข้าใจว่าเป็นคู่ แล้วเกิดแบ่งความรู้สึกเป็นชอบ หรือไม่ชอบตามของคู่ นั้น ๆ. เมื่อตกอยู่ในอำนาจการลง ของของเป็นคู่ ๆ แล้ว เราจะต้องรักสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วเกลียดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง. เมื่อรักสิ่งใดก็ต้องเป็นไปตามอำนาจของสิ่งนั้น นี่เป็นที่ตั้งของกิเลสในวาระแรก. ที่นี้ เราจะต้องศึกษาให้เข้าใจถึงความจริงไม่ให้ของเป็นคู่ ๆ นี้ หลอกลงได้อีกต่อไป.

เรื่องในฝ่ายศีลธรรม เราวางกฎเกณฑ์ที่อนุวัตไปตามของที่เป็นคู่คือว่าอยากได้ในฝ่ายที่นิยมกันว่าดี ว่าถูก ว่าจริง เป็นต้น; แล้วก็รังเกียจฝ่ายที่ไม่ดี ไม่ถูก ไม่จริง เป็นต้น. แต่ในฝั่งสังขารธรรม เราถือว่าของเหล่านั้นเหมือนกัน ไม่มีอันไหนที่น่ารักน่าเอา; ไม่มีทางที่จะคัดออกมาเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาหรือไม่น่า

ปรารถนา แต่เป็นของที่ไม่ควรยึดถือ ว่าเป็นของที่น่าปรารถนา-
เหมือนกันหมด. ฉะนั้นปัญหาเรื่องของคุณี่ จึงมีอยู่มาก เพราะ-
ว่าฝ่ายหนึ่งหรือทางหนึ่ง ในชั้นศีลธรรมนั้น มีวิธีปฏิบัติอย่าง-
หนึ่ง เพื่อให้ถูกตามความนิยมของศีลธรรม; ส่วนฝ่ายปัจเจก-
ธรรมนั้น มีอีกอย่างหนึ่งซึ่งตรงกันโดยเหตุนี้ ถ้ายังหลงไปตาม-
ความหลงของของเป็นคู่ ก็ต้องตกอยู่ใต้กฎเกณฑ์ของศีลธรรม
หรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นธรรมดา ไม่อาจจะหลุดพ้นออกไปได้.
เราจึงเห็นได้ว่า ของคู่ ๆ นี้ เป็นเรื่องของสมมติ อยู่ในชั้นของ-
ศีลธรรม ทำอย่างไรเสียก็ไม่พ้นจากวิญญูสงสารได้ ถ้าคนยัง-
ถูกลวงอยู่ในของที่เป็นคู่ซึ่งจะได้วินิจฉัยกันดู ทีละคู่ ๆ โดย
ละเอียดต่อไป.

ในที่นี้ต้องการจะชี้ให้เห็นว่า ของที่เป็นคู่ ๆ นี้ บัญญัติ-
ขึ้นตามความรู้สึกของสัตว์ที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่ๆ นั้นเอง และ-
เป็นที่ตั้งของสิ่งที่เป็นวิสัยโลกต่าง ๆ นานา เช่นว่าประติษฐิกรรม
ต่าง ๆ ที่รู้จักประติษฐินั้นประติษฐินั้นขึ้นมา หรือว่าอารยธรรม-
แผนใหม่ต่าง ๆ ตลอดถึงวัฒนธรรม กระทั่งศีลธรรมในที่สุด ล้วน-
แต่อนุวัตรให้เป็นไปตามความหลงของของที่เป็นคู่ ๆ นี้ทั้งนั้น.
ส่วนปัจเจกธรรมนั้น เป็นเรื่องทีลึมหูลึมตาอย่างเต็มที่ ไม่ถูกลวง-
ด้วยของเป็นคู่่อีกต่อไป. ทีนี้เราจะได้พิจารณาให้เข้าใจกัน
ถึงของที่เป็นคู่ ๆ นี้ ให้เป็นที่เข้าใจชัดเจนกันเสียก่อน จึงจะ-
ทราบชัดว่า มันลวงอย่างไร.

การจับคู่ เป็นคู่ ๆ ก็หมายถึงสิ่งทีตรงกันข้ามเสมอ เรามี-

ทางที่จะจัดคู่เป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือเป็นคู่ ๆ กัน แต่ในวิสัยโลก นี้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการลวงอย่างยิ่ง แล้วเป็นคู่ ๆ กัน ในระหว่างวิสัยโลกกับโลกุตระอีกประเภทหนึ่ง อันนี้ลวงน้อย-น้อย. แต่ถ้าจะหลุดพ้นจริง ๆ แล้ว จะต้องพ้นจากความรู้สึกที่เป็นคู่ทุกคู่ ทุกประเภท เสมอไป.

เราจะพิจารณากันถึงของเป็นคู่ ๆ คู่ ๆ ที่เป็นวิสัยโลก อยู่ในวิสัยโลกกันเสียก่อน เช่นว่าสวยกับไม่สวย ไพเราะกับไม่ไพเราะอย่างนี้ ต้องรู้ว่ามันเกิดขึ้นมาได้ด้วยความรู้สึกของอะไร ด้วยอำนาจของอะไร. มันต้องมีความคิด หรืออุปาทานอย่างอื่น ซึ่งจะเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความรู้สึกว่าสวยหรือไม่สวยและอุปาทานอันนั้นก็ฝังแน่นมาแต่เดิม และปลูก ย่อม เพาะ หว่าน กันต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด จนกระทั่งเกิดความรู้สึกว่าสวย หรือซีءเหว.

เราจะเห็นได้ว่า คนสวยอย่างคนไทย กับความสวยอย่างคนต่างประเทศ มันก็เป็นคนละอย่าง จนถึงกับรู้สึกที่ไม่สวยต่อกันและกันไปได้. ยิ่งไปเปรียบกันกับคนที่มีความเป็นอยู่ต่างกันมาก ๆ เช่นคนที่ล้าหลังในอาฟริกาเป็นต้น ที่ว่าสวย-ไม่สวย ก็ยิ่งแตกต่างกันมากขึ้นไปอีก. คนดำเหล่านั้นอาจจะรังเกียจผิวสีขาว เห็นเป็นของน่าขยะแขยงไปเสียอีก. หรือว่าชนบางชาติที่เห็นกันจากหนังสือภูมิศาสตร์ ที่เขาใช้วิธีตัดแปลงอวัยวะของร่างกายให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่เขาเห็นว่าสวย เช่นพวกปากเปิด ปากจาน เขาเอาของแบน ๆ ใส่ไว้ภายใต้ริมฝีปากบนตั้งแต่เด็ก แล้วคอยดึงให้มันแบนออกไป

กว้างออกไป จนเหมือนปากจานหรือปากเบ็ด นั่นก็ทำไปเพราะอำนาจความเข้าใจว่าสวย และยึดถือว่าสวย. เพราะฉะนั้นความสวย หรือไม่สวยจึงอาศัยความยึดมั่นอย่างใดอย่างหนึ่ง. ที่นี้สมมติว่าเราเอาคนอาฟริกาที่สวยอย่างปากเบ็ด มาเทียบเปรียบกับคนที่สวยอย่างสมัยใหม่ อย่างไทย ๆ บ้าง สวยอย่างคนต่างประเทศบ้าง แล้วมาให้ผู้ที่มีจิตใจที่กลาง ๆ ก็จะไม่มีความรู้สึกว่าจะใครจะสวยกว่าใคร. หรือถ้าให้ไปตามใครที่ไม่มีความยึดถือด้วยอุปาทานเช่นสมมติว่าไปตามลิงได้ ถ้ามว่าสวยอย่างนี้ กับสวยอย่างนั้น ใครจะสวยกว่ากัน ก็จะถูกตัดสินว่าไม่มีใครสวยกว่ากันที่ไหนเลย.

ความไพเราะ กับ ความไม่ไพเราะ เช่นดนตรีที่ถือว่าไพเราะนั้นก็ต้องสร้างขึ้นมาด้วยอุปาทาน ทำนองเดียวกับอุปาทานว่าสวยงาม หรือยิ่งไปกว่าด้วยซ้ำ คือจะต้องถูกกลวงมาตั้งแต่ต้นเรื่อย ๆ ให้มีความยึดถือในโน้ตเสียงตัวนั้น อย่างนั้นอย่างนี้เรื่อยมาเสียก่อน แล้วศึกษาในทางลับซับซ้อนมากเข้า จึงจะรู้สึกได้ว่าไพเราะ เป็นเสียงดนตรีที่ท้าทายและเพราะฟัง. แต่ถ้าเราไปตามคุณย่า คุณยาย รุ่นเก่าโน้น ท่านไม่รู้สึกว่าไพเราะ มันเหมือนกันหมด มันเหมือนกันกระทั่งเอาคนที่เล่นไม่เป็นเลย มาตี มาดีดไปตามประสาคนบ้า แล้วเอาดนตรีที่บรรเลงดีที่สุดในที่เรียกว่ามหาอุปากร มาให้สุนัขฟัง ถ้ามันบอกได้มันก็จะไม่พบว่ารู้สึกแตกต่างกัน เป็นไพเราะ หรือไม่ไพเราะ เป็นศิลป์หรือไม่เป็นศิลป์เลย. เพราะเหตุว่าในสุนัขนั้น ยังไม่มีอุปาทาน-

อย่างคนไม่เคยถูกลงด้วยของเป็นคู่่มากเหมือนกับคน. คนมีแต่ชอบพอกพูนอุปาทานให้มากยิ่งขึ้น ๆ ตามลำดับ. นี่เราเรียกว่า การถูกลงด้วยของเป็นคู่เรื่องไพละหรือไม่ไพละ.

ความร้อน กับความเย็น นี่ก็เป็นอีกคู่หนึ่ง ความร้อนกับความเย็น ตามความรู้สึกของคนที่ถูกลงแล้ว ก็ต้องถือว่ามีมันต่างกันตรงกันข้าม แต่ว่าโดยที่แท้แล้ว จะเห็นได้ว่าความจริงมันมีแต่ความร้อน ที่อยู่คนละระดับเท่านั้น. ถ้าว่าจะศึกษาหลักวิทยาศาสตร์ ก็วางหลักไปในทางที่ว่ามันเป็นความร้อนเสมอกันหมด แต่เป็นความร้อนคนละระดับ. อย่างว่าน้ำแข็งที่ถือกันว่าเย็น น้ำเดือดถือกันว่าร้อน. อันหนึ่งมีอยู่ ๐ องศา อีกอันหนึ่งอยู่ตั้ง ๑๐๐ องศา. แต่ถ้าเราวัดด้วยปรอทอย่างอื่น น้ำแข็งก็ไม่ใช่อันยังมีความร้อนอยู่อีกระดับหนึ่ง ซึ่งพอจะทำให้คนที่อยู่ในถิ่นที่อากาศต่ำกว่า ๐ องศา รู้สึกอบอุ่นสบาย เขาจึงนอนในถ้ำที่ทำด้วยก้อนน้ำแข็งได้ เพราะน้ำแข็งก็มีความร้อนระดับหนึ่งถึงแม้จะไม่ร้อนเท่าที่น้ำเดือด. นี่ โดยหลักวิทยาศาสตร์ก็บอกให้เห็นได้ ว่าเป็นความร้อนอยู่ในระดับต่างกัน ไม่ใช่ของตรงกันข้าม. นี่ก็แสดงว่าวิทยาศาสตร์นั้น ยังมีการถูกลงน้อยกว่าคนที่ไม่มีเป็นนักวิทยาศาสตร์.

แต่ที่นี้ เราเอาความรู้สึก หรือความพอใจของเราเป็นประมาณมีอุปาทานสร้างขึ้นเรื่อย ๆ ยึดถือในเรื่องความเย็น-ความร้อน เช่นว่าชอบความเย็นก็หลงไหลในสิ่งที่เรียกกันว่าเย็น ทำให้ต้องกินของที่ทำให้เย็นเสียก่อน ซึ่งบรรพบุรุษของเราแต่-

ก่อน ไม่เคยกิน และท่านก็ไม่เคยมีปัญหาในเรื่องตู้เย็นเรื่อง น้ำแข็งเหล่านี้. บรรพบุรุษเหล่านั้น ไม่เคยรู้จักตู้เย็น ไม่เคย- รู้จักน้ำแข็งก็ยังไม่ตาย ก็อยู่มาได้ด้วยความผาสุกสบาย ไม่ ยุ่งยากมากเหมือนพวกที่ต้องซื้อตู้เย็น ต้องทำน้ำแข็ง. นี่จะเห็น- ได้ว่าโลกทั้งหมดมีอุตสาหกรรมทำน้ำแข็งกันทั่วโลกนี้ นับเป็น- ร้อยล้านพันล้านลูกต่อวันหนึ่ง นี่มันเป็นเรื่องกินด้วยอุปาทาน- ทั้งนั้น ที่จะใช้ไปในทางเก็บรักษาหยูกยา หรือที่จำเป็นแก่ ชีวิตจริง ๆ นั่นเป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่ก็เพื่อให้ได้ความผลิต- เพลินในทางรสของการกินทำให้มนุษย์ยุ่งขึ้นอีกเล็กน้อย ใน- การทำน้ำแข็งกันทั่วโลกในวันหนึ่ง ๆ รวมทั้งตู้เย็นทั่วโลก ในวัน- หนึ่ง ๆ จะต้องสิ้นเปลืองอะไรไปเท่าไร?

ทั้งหมดนั้น ก็ไม่ใช่อะไร นอกจากทำให้เราถูกลวงด้วยของ- เป็นคุณนั้นมากขึ้น แล้วเป็นต้นเหตุแห่งการเสื่อมเสียศีลธรรม ความทุจริตคดโกงต่าง ๆ อยู่ไม่น้อยเหมือนกัน เพราะเป็นของ- เหลือเฟือ แต่ก็ต้องหามาให้ได้ ไม่ได้ด้วยวิธีตรง ก็เอาทางคด- เหล่านี้เพราะความโลภที่ไม่มีขอบเขต เกิดมาจากอุปาทาน- ให้ถูกลวงด้วยของเป็นคุณ คุณนี้ คือ ร้อนกับเย็นนี้. จนกระทั่งเกิด- ความยุ่งยากลำบากที่ไม่จำเป็นขึ้นอีกมาก แม้ในเรื่องเครื่อง- นุ่งห่ม. ถ้าอย่างมีอุปาทานในเรื่องร้อน-เย็นนี้ให้มาก ก็จะมีความ- เข้มแข็งทางจิตใจ ด้านทานดินฟ้าอากาศเหล่านี้ตามธรรมชาติ- ยิ่งขึ้น. เมื่อถูกลวงด้วยสิ่งเหล่านี้มาก ก็เกิดความอ่อนแอ ปัญหา- เรื่องการนุ่งห่ม หรือที่อยู่อาศัยเกี่ยวกับร้อนเย็นนี้ ก็มีมากขึ้น

ตามความถูกลวงของมนุษย์ นี้เรียกว่าเราถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ที่เราให้นามมันว่าร้อน กับ เย็น นั่นเอง.

ที่นี้ ของเป็นคู่ ๆ ถัดไป เช่น นอก-ใน, หน้า-หลัง, ออก-เข้า, เหล่านี้ก็เช่นเดียวกัน. สั้น-ยาว, หนา-บาง, อ้วน-ผอม, สูง-ต่ำ, กว้าง-แคบ, ถ้าเราไม่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่ เราจะไม่รู้ถึงความแตกต่างระหว่างหน้ากับหลัง. เพราะเราไปสมมติมันข้างหนึ่งเป็นหน้า เหลืออีกข้างหนึ่งมันก็ตรงกันข้าม คือข้างหลัง แล้วก็มีความความหมาย; มีความพอใจในส่วนใด อีกส่วนหนึ่งก็ต้องไม่พอใจ; เป็นอย่างนี้เหมือนกันทุกคู่. เรื่องสั้น-เรื่องยาว ก็เช่นเดียวกันที่แท้ก็คือความยาวที่ต่าง ๆ กัน ถ้ามันไม่อยู่ในลักษณะที่พอใจเรา หรือตามความมุ่งหมายของเรา เราก็ไปยึดถือ ว่าเป็นสั้น-เป็นยาว แล้วเกิดความเกลียดชังข้างหนึ่ง เกิดความชอบชังข้างหนึ่ง เป็นคู่ที่ตรงกันข้ามเรื่อยไป.

ในเรื่องนี้ ถ้าเราจะศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะสมัยปัจจุบันนี้ ก็มีแน่ะไว้อย่างละเอียดและชัดเจนที่สุด คือทฤษฎีเรื่อง relativity ของไอน์สไตน์. ถ้าเราไปศึกษาทฤษฎีอย่างครบถ้วนแล้ว คำที่พูดว่า สั้น-ยาว ออก-เข้า, หน้า-หลัง, หนา-บาง, อ้วน-ผอม, สูง-ต่ำ, กว้าง-แคบ อะไรเหล่านี้ จะเป็นคำที่น่าหัวเราะที่สุด คือเป็นการแสดงความโง่เขลาที่สุด ที่เกิดความรู้อีกเช่นนั้น เพราะมันเป็นแต่ความหลอกลวงของของที่เป็นคู่ ซึ่งหลอกลวงต่ออวัยวะเครื่องรับสัมผัส คือตา หู จมูก ลิ้น กายของเรา. เราเกิดความต้องการชนิดที่จะเป็นอย่างนั้น-อย่าง-

นี้ ขึ้นมาทีเดียว ไม่ออกก็เข้า ไม่สั้นก็ยาว ไม่หนาก็บาง ไม่อ้วนก็ผอม ไม่สูงก็ต่ำ ไม่กว้างก็แคบ อย่างนี้เป็นต้น. ในที่สุดมันเป็นเรื่องการถูกหลอกหลวง หลอนหลอกของอุปาทานทั้งนั้น. เช่นว่าห้องนี้มันเล็ก หรือใหญ่ เดียวก็รู้สึกว่ารห้องนี้มันเล็กไปเสียแล้ว ในเมื่อโอกาสและความต้องการอย่างหนึ่ง แต่ที่มีความต้องการอย่างอื่น โอกาสใช้ห้องนี้เป็นอย่างอื่น ห้องนี้ก็ใหญ่ไปเสียอีกแล้ว ฉะนั้นจึงไม่มีอะไรแน่นอนในคนแม้คนเดียวกันนั้น แล้วแต่ว่าความถูกหลวงนั้น มีมากน้อยเพียงไร มีความเคยชินกันเข้าเพียงไร เพราะฉะนั้น ปัญหาที่จะต้องอย่างนั้น—ต้องอย่างนี้ ก็มีขึ้น เช่นสั่งให้หรือทำใหม่ หรือต้องต่อเติมอะไรต่าง ๆ นี้ก็เกิดขึ้นเพราะความถูกหลวงทั้งสิ้น.

ที่ขอบพูดกันว่า ดำ-ขาว เป็นของแตกต่างกัน นี้ก็ทำนองเดียวกัน ถ้าเป็นเพียงสักว่าสี คือสีดำ-สีขาวแล้ว ก็เป็นเพียงสักว่าสี เกิดขึ้นตามความยึดถือว่ามีดำ-ขาว อันหนึ่งน่าเกลียด อันหนึ่งน่ารัก เป็นต้น.

กลางวัน กับ กลางคืน ถือว่าตรงกันข้ามเป็นคู่หนึ่ง แต่ที่แท้แล้วก็เป็นเวลาเสมอกัน เป็นเวลาที่เปลี่ยนแปลง ล่วงไป ๆ ตามความไม่เที่ยงมันหลอกหลวงเพราะเพียงว่า เดียวนี้พระ--อาทิศยไปอยู่อีกเหลี่ยมหนึ่ง ไม่ได้รับแสงสว่าง ทางด้านนี้ก็เป็กลางคืน; ทางด้านที่ยังมีแสงอาทิตย์ส่อง ก็เป็นกลางวัน. ถ้าดูกันในเวลานั้น ตามันก็เห็นจริงอย่างนั้น มันเป็นของคู่. แต่ถ้าดูกันในแง่สังัจจธรรมตามความจริงแล้ว มันก็เป็นเพียงสังขารที่

เสมอกัน เปลี่ยนแปลงเสมอกัน มีอะไร ๆ เสมอกัน. แต่เพราะเราไปยึดถือเข้า เราก็บัญญัติสิ่งต่าง ๆ ให้เหมาะกับวัน หรือคืน, เลยมีปัญหาเกี่ยวกับวัน หรือ คืนมากกว่าธรรมชาติ หรือกว่าที่ควรจะเป็น.

เรื่องบน กับล่าง คู่นี้ก็เหมือนกันอีก ของคู่เหล่านี้ วิทยาศาสตร์ยอมอธิบายได้ดี เราควรจะรู้จักถือเอาประโยชน์จากการศึกษาทางวิทยาศาสตร์เพื่อเป็นคำอธิบายความจริงในข้อนี้กันให้เต็มตามที่ควรจะได้. เรื่องบน-เรื่องล่าง มันเกิดขึ้นมาได้เพราะความดึงดูดจากจุดศูนย์กลางของโลก เพราะทุกสิ่งทุกอย่างจะถูกดึงดูดไปสู่จุดศูนย์กลาง ที่เรียกว่า gravity; เพราะฉะนั้นการตกของสิ่งที่มีน้ำหนัก มันก็จะตกไปสู่จุดศูนย์กลางของโลกทั้งนั้น ซึ่งเราก็ทราบกันแล้วว่าเป็นรูปทรงกลม ฉะนั้นมันจะตกมาทางทิศไหน โดยรอบ ณ แห่งใดก็ตาม มันจะตกไปสู่จุดใจกลางของโลกทั้งสิ้น. ถ้าเผชิญว่าเวลานี้เราอยู่ที่ผิวโลกทางนี้ ซึ่งถือว่าทางนี้เป็นส่วนบน ส่วนที่ตรงกันข้ามกับฝ่ายเรา เช่นทวีปอเมริกาเป็นต้น มันก็ต้องเป็นด้านล่าง แล้วทำไมของมันจึงไม่หล่นไปจากโลก คือหลุดไปจากโลก แล้วหายไปในาอากาศเล่า แล้วเขายังรู้สึกว่ามันจะหล่นลงไปข้างล่างอยู่เรื่อยเหมือนเราที่นี้. นี่ก็เพราะว่า สิ่งที่มีน้ำหนักทั้งหมดเหล่านั้นถูกดึงดูดอย่างแรง ให้เข้าหาจุดใจกลางโลกเหมือนกำลังดึงดูดทางซีกโลกทางเรา ฉะนั้น มันควรจะไม่มีบนล่าง อะไรมากกว่า. เพราะฉะนั้นความเข้าใจว่า บนหรือล่าง จึงเป็นความเข้าใจผิด

หรือเป็นความโง่เขลาอย่างยิ่ง เพราะไม่มีบน ไม่มีล่างเลย แต่พอเราเกิดมา เราก็เห็นสิ่งต่าง ๆ หล่นลงมายังแผ่นดิน จะโยนขึ้นไปบนอากาศเท่าไร ๆ มันก็หล่นลงมาทุกครั้ง ไปโยนที่ประเทศไหน บนผิวโลกแห่งไหน มันก็เป็นอย่างนี้ แล้วบน-ล่าง มันจะมีอยู่ที่ไหน ถ้าเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างวิ่งเข้าหาจุดใจกลางโลก. เพราะฉะนั้น คู่ที่ว่าบน-ล่าง นี่ก็คือความหลอกลวง ของของที่เป็นคู่ มีอยู่ในโลก. จากความรู้ทำนองนี้ เราก็ทราบอีกว่า คำที่ว่า ฟ้ำ คู่กันกับ ดิน นั้น มันก็เหมือนกันอีกถ้าอาศัยวิชาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ก็ไม่มีฟ้า ไม่มีดิน มีแต่ atmosphere รอบโลก แล้วห่างออกไปทุกที ๆ ไม่มีบน-ล่าง ไม่มีฟ้า ที่คู่กันกับดินอีกเลย.

ที่นี้ คู่อื่น ๆ ต่อไปอีก เช่น ไปกับมา หรือ ไปกับหยุด. ก็จะเห็นได้ว่าเป็นความหลอกลวงอีกชนิดหนึ่ง ถ้าไปทางข้างหน้า ก็เรียกว่า “ไป” เดินกลับมาทางนี้ ก็เรียกว่า “มา”. นี่เพราะเราเอาความต้องการของกิเลสค้นหา หรืออุปาทานอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเกณฑ์ จึงได้เกิดความรู้สึกว่า “ไป” นั้น คือห่างออกไป; “มา” นั้น คือมาหาสิ่งที่ตนต้องการ. เพราะอำนาจความยึดถือในสิ่งนั้นด้วยอำนาจค้นหา หรืออุปาทานนั่นเอง จึงเกิดความรู้สึกแตกต่างกัน ระหว่างสิ่งที่รู้สึกว่าเป็นการเคลื่อนไหว เช่น ห่างจากสิ่งที่ตนรักก็เรียกว่า “ไป” ถ้ามาสู่สิ่งที่ตนรัก ก็เรียกว่า “มา” เหล่านี้เป็นต้น. แต่ถ้าเราเอาอุปาทานนั่นเองเป็นหลัก เราก็เห็นได้อีกชั้นหนึ่งว่า มันก็เป็นเพียงการเคลื่อนไหว เพราะว่า “มา”

ก็มาหาสิ่งที่ตัวรัก; “ไป” ก็ไปหาสิ่งที่ตัวรักไปตามกิเลสตัณหา ไปหาสิ่งที่ตัวต้องการ มันเป็นแต่เพียงการเคลื่อนไหวและเป็น การเคลื่อนไหวที่อย่างเดียวกันแท้ ๆ แต่ถูกกิเลสตัณหา อุปาทาน ลวงให้เกิดความรู้สึกว่าเป็น “ไป” เป็น “มา”.

พูดว่า “ไป” หรือ “หยุด” ก็เหมือนกัน ถ้าไป มันก็ไปหาสิ่ง ที่ตนรัก ถ้าหยุด มันก็หยุดอยู่กับสิ่งที่ตนรัก คือมีอุปาทานเป็น เครื่องบังคับให้ไปหรือให้หยุดอยู่. นี้ตามธรรมดาเราเรียกว่าเป็น ของคู่ ถือว่า ไปกับหยุดนี้เป็นของคู่ตรงกันข้าม โดยที่แท้แล้ว เป็นสิ่งที่เป็นด้วยอำนาจอุปทานหรือตัณหาเสมอกัน.

เรื่องช้า-เรื่องเร็ว คู่นี้ก็ เป็นเพียงอัตราของความเคลื่อนไหว ที่ทำให้เกิดความลวงตามกิเลสตัณหาของคณนั้น ถ้ามันอยากมาก ก็รู้สึกว่ามันช้า ถ้ารู้สึกอยากน้อยหรืออยากอีกทางหนึ่ง ก็รู้สึก ว่ามันเร็ว แล้วแต่ความต้องการในเวลานั้น. อย่างคนที่มีความ ต้องการมาก แม้นั่งรถยนต์ นั่งเรือบิน ก็ยังรู้สึกว่าช้า. บรรพ บุรุษของเราสมัยก่อนมีความต้องการน้อย มีกิเลสตัณหา น้อย นั่งเกวียนหรือนั่งรถม้า ก็รู้สึกว่าเร็วลมไปแล้ว. ข้อนี้มันแล้วแต่ ความลวงของความอยากที่มีมากหรือน้อยนั่นเอง. ยิ่งสมัยนี้ เรามีเครื่องขนส่งที่รวดเร็ว เช่นรถยนต์เป็นต้น คนก็ยิ่งขยาย ความต้องการออกไปมากมายหลายเรื่อง แล้วก็ขัด ๆ เอาไว้ หวังจะใช้รถยนต์นั้นตามสนองความอยากให้ได้เร็วได้ดี แต่พอ ถึงเวลาทำตามความต้องการนั้น ออกวิ่งรถยนต์ รถยนต์มันก็ เร็วทันใจไม่ได้ เพราะว่าความต้องการมันมากกว่า เร็วกว่าไว้-

เรื่อย. ฉะนั้นคนที่นั่งรถยนต์นั้น จึงไม่แน่ว่าจะไม่มีทุกข์มากกว่าคนที่เดินไป เพราะความต้องการ หรือความร้อใจของเขามีมาก. ดังนั้นความเร็วของรถยนต์จึงช่วยไม่ได้ ที่จะบรรเทาทุกข์ให้มันยังคงมีกิเลสตัณหามากออกหน้าไปเรื่อย. ความช้า-ความเร็ว จึงเป็นความหลงชนิดหนึ่ง คู่หนึ่งด้วยเหมือนกัน ที่ทำให้คนเรายุ่งยาก.

แม้ที่สุด แต่สิ่งที่น่าจะเป็นว่าเป็นของแตกต่างกัน เช่น การรับ-การจ่าย, การรับ คือการได้มา; การจ่าย คือการจ่ายออกไป ถือว่าเป็นของคู่หรือตรงกันข้าม. นี่ก็เป็นเพราะความต้องการ กิเลสตัณหาที่ต้องการจะเอามาหล่อเลี้ยงกิเลสตัณหาเอง ถ้าหมดกิเลสตัณหา ไม่มีความต้องการแล้ว การรับหรือการจ่าย ก็ไม่มีความหมาย. นี้ เราจะเห็นได้ว่า พระอรหันต์ไม่มีการรับไม่มีการจ่าย เพราะท่านไม่มีความต้องการที่จะรับมาเพื่อจ่าย หรือจ่ายไปเพื่อรับมา อย่างนี้เป็นต้น. แต่ส่วนคนธรรมดาอย่างปุถุชนก็มีความหมายมากจนเดือดร้อนเป็นไฟ เพราะรับ-จ่าย เพราะเขาถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ๆ นี้อย่างยิ่ง.

คู่ต่อไป ที่เกี่ยวกับของที่เป็นนามธรรมมากขึ้นอีก เช่นว่า ได้ชื่อเสียง กับเสียชื่อเสียง. นี้เห็นได้ว่าเป็นเรื่องบัญญัติของคนในโลกที่มีความยึดถือด้วยอุปาทาน และบัญญัติว่าอย่างนั้นเป็นได้ชื่อเสียง อย่างนี้เป็นเสียชื่อเสียง แล้วคนก็หลงในชื่อเสียง หลงในบัญญัติอันนี้มาก เลยก็มีความหมายขึ้นมาทันที. แต่พระอรหันต์ไม่มีความรู้สึก ในเรื่องเสียชื่อเสียงหรือได้ชื่อเสียง

เพราะชื่อเสียงไม่มีความหมายสำหรับท่าน. เพราะฉะนั้นการได้ชื่อเสียง จึงไม่มี จะมีก็แต่ในหมู่ชนที่เป็นปุถุชน ที่หลงอยู่ในความหลงของสิ่งที่เป็นคู่ แล้วก็นิยมตามกันไป ตามที่บัญญัติหรือนิยมกัน ว่าอย่างนี้เรียกว่า “เสียชื่อ” อย่างนี้เรียกว่า “ได้ชื่อ”. ในบางกรณีจะเห็นได้ว่าเป็นของหลอกล่ออย่างยิ่ง เป็นชื่อเสียงปลอมก็มี เป็นชื่อเสียงที่ซื้อหามาด้วยความทุจริตก็มี. แต่แม้จะเป็นชื่อเสียงที่ได้กันอย่างสุจริต ตามระเบียบของศีลธรรม ก็ไม่มีความหมายอะไรเลย สำหรับชั้นสังฆกรรม หรือชั้นโลกุตระ มันเป็นเพียงการสมมติบัญญัติของคนที่มีอุปาทานเท่านั้น.

หอม กับ เหม็น ตามธรรมดาเราจะรู้สึกว่าตรงกันข้าม นี่เป็นเรื่องทางวัตถุ วิทยาศาสตร์ได้อธิบายเรื่องนี้ว่า มันต่างกันเพียงจำนวนปรมาณูในปริมาตรที่เท่ากันเท่านั้น เช่นในอากาศที่มีปริมาตร ๑ ลูกบาศก์เซนติเมตรมันมีจำนวนปรมาณูของแก๊สนั้นต่างกัน เช่นอย่างหนึ่งมีราวสามพัน อีกอย่างหนึ่งมีตั้งแสนตั้งล้าน อย่างนั้นถ้าแก๊สนั้น ๆ มากระทบจมูก ก็รู้สึกต่างกัน ในลักษณะที่เป็นหอม กับ เหม็น. เพราะฉะนั้นถ้าเราทำให้ปรมาณูที่มากนั้นมีปริมาณน้อยลง สิ่งที่เหม็นก็จะกลายเป็นหอมได้. สิ่งที่เหม็น ๆ ถ้ามาทำให้จางออก ๆ มีปริมาณของปรมาณูในอากาศน้อยลง ๆ ในปริมาตรเท่ากันแล้วสิ่งที่มีกลิ่นเหม็น จะรู้สึกเป็นกลิ่นหอมขึ้นมาได้. นี้เรียกว่าความหลงของปริมาณปรมาณู ที่มีอยู่ในอากาศในปริมาตรเท่า ๆ กัน เราเลยรู้สึกหอมและเหม็นจึงชอบดอกไม้อย่างนั้น รังเกียดดอกไม้อย่าง-

นี้แล้วยังนำมาใช้เปรียบเทียบกันว่าชื่อเสียงหอม หรือว่าชื่อเสียง-
เหม็น ก็เพราะความยึดถือเหมือนกัน มีอุปาทานอย่างเดียวกัน.

เหนือ-ใต้ หรือ ตะวันออก-ตะวันตก นี่ก็เป็นการถูกลงด้วย
space เพราะความยึดถือตามความรู้สึกของความต้องการ
และในวงจำกัด. อย่างตะวันตก-ตะวันออก นี้ ถ้าเราไปทาง-
ตะวันออกเรื่อยมันก็จะวนมาทางทิศตะวันตก. ถ้าเราไปทางทิศ-
ตะวันตกเรื่อย มันก็จะมาบรรจบกันทางตะวันออกได้ เพราะว่า-
โลกนี้เป็นของกลม. ทิศเหนือ-ทิศใต้ ก็เหมือนกัน ถ้าไปจนถึง-
ขั้วโลกเหนือ แล้วยังไปต่อไปอีก มันก็ต้องย้อนมาทางขั้วโลกใต้
เพราะฉะนั้นการบัญญัติว่า เหนือ-ใต้ หรือตะวันออก-ตะวันตก
นั้น จึงเป็นการบัญญัติอยู่ในวงแคบ ๆ ตามความลงของผู้ที่
ไม่ทราบว่ทั้งหมดทั้งสิ้นมันเป็นเรื่องอะไรจึงพูดว่าสวรรค์อยู่ทาง
ทิศตะวันตกบ้าง อยู่ทางข้างบนบ้าง แล้วแต่จะบัญญัติเอาเอง
ไปตามความถูกลงด้วยของเป็นคู่ ๆ.

ในแง่ของศีลธรรมบางอย่าง ที่เอาตามเคยยกตัวอย่างแล้ว
เช่นมีความรู้สึกว่ กินเนื้อ กับ กินผัก นี้ต่างกันตรงกันข้าม.
กินเนื้อ เป็นการโหดร้าย กินผัก เป็นไปในทางเมตตากรุณา.
นี้เพราะเราบัญญัติเอาตามความรู้สึกในขอบเขตจำกัดอย่างใด-
อย่างหนึ่ง ของที่เป็นคู่นี้ จึงลงได้เหมือนกัน. ถ้าเราพิจารณากัน-
ทางวิทยาศาสตร์ดูเล่นก่อน ก็จะได้เห็นว่า เนื้อ ก็เกิดมาจากผัก
เช่นว่าสุกรคนก็เลี้ยงด้วยสิ่งที่เป็นผักล้วน จะเอาเนื้อไหนมาเลี้ยง-
สุกร. วัวหรือกระบือเป็นต้น มันก็กินหญ้าตลอดเวลา มันมีอะไร-

ในร่างกายของมัน ที่จะกลั่นกรองเอาหญ้า และธาตุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหญ้า ให้กลายเป็นเนื้อเป็นเลือด; ก็แปลว่า ได้แยกคัดเอาส่วนที่ดีที่สุดของหญ้า มาเป็นเนื้อเป็นเลือดของมัน. ถ้าไปกินส่วนนั้นเข้า มันก็บำรุงร่างกายเราเป็นพิเศษมากกว่าที่จะไปกินหญ้าตรง ๆ เข้า นี่ก็เป็นของจริง. แต่ว่าเนื้อ หรือเลือดนั้น ก็คือหญ้าซึ่งเป็นส่วนที่แยกออกมาเป็นพิเศษ เพราะฉะนั้นการกินเนื้อ คือการกินผักโดยอ้อม เมื่อเรามองกันในแง่นี้. ถ้าเรายึดถือเอาประโยชน์ ก็เป็นเรื่องของศีลธรรม ว่าเราจะเอาประโยชน์จากการกินอาหารรายนี้ ในลักษณะเช่นไร. แต่ถ้าเราจะกินเนื้อซึ่งเป็นส่วนที่เข้มข้นของผัก คือเป็นส่วนที่บำรุงรุนแรง อันเกิดมาจากผักแต่เพียงเล็กน้อยเท่าที่มีปริมาณที่ไม่เป็นอันตราย มันก็ไม่ต้องเป็นอันตราย เพราะว่าที่แท้มันก็ของอย่างเดียวกัน. แต่ที่นี้ ถ้าเราไปมีอุปาทานว่า กินเนื้อดีกว่าหรือกินผักดีกว่า กินเนื้ออร่อยกว่า กินผักมีจิตใจเมตตากรุ่นกว่า อย่างนี้แล้วก็ต้องพัดกันแน่ ด้วยความรู้สึกที่ถูกหลวงด้วยของเป็นคู่.

เพราะฉะนั้นในทางสังขจรธรรม จึงมองข้ามความถูกหลวงด้วยของเป็นคู่ กินอาหารแต่ในลักษณะที่ไม่เป็นโทษก็แล้วกัน. เพราะฉะนั้นการกินนั้น จึงไม่ใช่กินผัก หรือกินเนื้อ แต่เป็นการกินอาหาร ในลักษณะที่ปราศจากโทษแล้วก็ไม่วุ่นวาย คือไม่ทะเลาะกันด้วยปัญหาที่ว่ากินเนื้อดี หรือกินผักดี เป็นต้น. เพราะว่าเนื้อก็ตาม ผักก็ตาม ย่อมประกอบขึ้นมาจากธาตุที่เหมือนกัน ที่มีอยู่ในโลก แต่ว่าในลักษณะที่แตกต่างกัน ; ซึ่งเราอาจจะ-

ปรับปรุงปั้นทอนหรือปรับปรุงให้เหมาะสมได้. นี่เรียกว่ามีปัญหาเรื่องเนื้อ-เรื่องผัก ก็เพราะว่ายังไม่พ้นจากการถูกลวงด้วยของที่เป็นคู่.

ที่ว่ามาทั้งหมดนี้ เรียกว่าของคู่ในทางวัตถุ หรือเกี่ยวกับวัตถุ เราได้พิจารณากันมาพอสมควรแล้ว ว่าของที่เป็นคู่นั้น มันลวงอย่างไร. ทีนี้เราลองพิจารณากันถึงเรื่องที่มีความหมายไปอีกทางหนึ่ง ซึ่งเป็นคำสมมติเกี่ยวกับมนุษย์มากขึ้น เช่น

ผู้ใหญ่ กับ เด็ก เรามักจะหลงไปตามร่างกาย : เด็ก ๆ ก็ว่า “เด็ก” เพราะเพิ่งเกิดมาทีหลัง, ส่วนคนที่โต ๆ แก่เฒ่ากว่า ก็ว่า “ผู้ใหญ่”. ถ้าเรามีความยึดถืออย่างนั้น ก็เรียกว่าถูกลวงอย่างเต็มที่. เราจะเห็นได้ต่อไปว่าผู้ใหญ่ กับเด็กนั้น ไม่ควรจะเอาร่างกายนี้เป็นเครื่องวัด ควรจะเอาคุณสมบัติเอาคุณธรรม อย่างไรใดอย่างหนึ่งเป็นเครื่องวัด. เด็กนั้นที่แท้ก็มีลักษณะอาการอย่างเดียวกับผู้ใหญ่ เว้นแต่มันยังน้อยกว่า. ยังมีความเจริญหรือ develop น้อยกว่า. แล้วมันก็ไม่ผิดอะไรกันกับที่ว่าสั้นกับยาว มากหรือน้อย ในข้อที่ได้อธิบายมาแล้วเป็นต้น. ถ้าเราเข้าใจในข้อนั้นแล้ว ความรู้สึกชอบหรือชังเหยียดหยามหรือยกย่อง ก็จะหมดไปในกรณีที่มีความรู้สึกว่าคุณใหญ่หรือเด็ก. เราจะมีศรัทธาในฐานะที่มันเป็นของที่แตกต่างกัน เพราะยังมีระดับที่แตกต่างกันในเวลาที่แตกต่างกัน; แต่มันจะ develop ไปได้ตามลำดับ และเหมือนกัน คือว่าเด็ก ก็จะต้องเป็นผู้ใหญ่ในวันหนึ่ง หรือผู้ใหญ่ก็ต้องเคยเป็นเด็กมาแล้ว. แต่ถ้าเอาคุณธรรมความ-

ดี ความงาม ความบริสุทธิ์เป็นต้น เป็นเกณฑ์กันแล้วสิ่งเหล่านั้นก็จะใช้ไม่ได้อีก. ที่ว่า develop มากน้อย หรือร่างกายเล็ก-ใหญ่อย่างไร ก็ยังใช้ไม่ได้ เราไม่ควรถูกลงด้วยของคู่อย่างง่าย ๆ เช่นนี้.

อีกคู่หนึ่ง ก็คือ พ่อ กับ ลูก. คู่นี้เหมือนกับคู่ระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก คือลูก ก็คือคนที่จะเป็นพ่อในเวลาระยะหนึ่ง. ถ้าเราเอาคนทั้งพ่อและลูกนั้น มาวัดกันดูในระยะยาว เช่นรอบพันปี หรือหมื่นปีเป็นต้น มันก็จะไม่มีความแตกต่างระหว่างพ่อกับลูกเลย คือมันจะเหมือนกัน เป็นไปในทางเดียวกัน ตามลำดับเดียวกัน ครบถ้วนบริบูรณ์ด้วยกัน ตายเข้าโลงอย่างเดียวกัน แต่เดี๋ยวนี้เราเอาระยะเดี๋ยวนี้ นาทีนี้ ชั่วโมงนี้มาวัดกัน มันก็เลยเกิดเป็นพ่อ-ลูกที่แตกต่างกันมากขึ้น แล้วปัญหาเรื่องศีลธรรม หรืออะไรต่าง ๆ ตลอดจนถึงเรื่องเศรษฐกิจเป็นต้น เกี่ยวกับพ่อ กับลูกก็เกิดขึ้น เพราะเหตุนี้.

หญิง-ชาย สตรีหรือบุรุษ ซึ่งก็เป็นคู่หนึ่ง เรามีอุปาทานในเรื่องหญิงหรือชายนี้ มากกันจนลืมธรรมชาติที่แท้จริงว่า-ความรู้สึกรู้ว่าเป็นหญิงเป็นชายนี้ มันเกิดเพราะต่อมหรือแกลนด์ต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในร่างกายเท่านั้นอาจผ่าตัด หรือสับเปลี่ยน ให้หญิงมาเป็นชายก็ได้ ผู้ชายเป็นหญิงก็ได้ ตามความรู้ที่เจริญทางด้านศัลยกรรม. แต่ความพอกพูนของอุปาทานในเรื่องหญิง-เรื่องชายนี้มันมาก และเป็นไปในทำนองที่จะให้แตกต่างกันเสียเรื่อย คนเราจึงเตรียมที่จะเป็นหญิง-เป็นชาย

กัน อย่างเต็มที่ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ตั้งแต่ที่แรกที่ถูกรู้เรียกว่า เป็น หญิง-เป็นชาย ครั้งเริ่มรู้ภาษามา เพราะฉะนั้นจึงมีการ ตระเตรียมที่จะเป็นหญิง-เป็นชาย ตามความยึดถือ หรือ อุดาทานของตน ๆ มาตั้งแต่เล็ก ๆ ก็เลยมีแยกทางกันไปตาม อุดาทานนั้น ๆ เลยถูกหลงด้วยของเป็นคู่คู่นี้ จนมีปัญหาเกิด ความยุ่งยากในการเป็นอยู่ในโลกนี้ และทางศีลธรรม. ที่ไป บัญญัติว่า หญิง จะต้องทำหน้าที่อย่างนั้น ชาย จะต้องทำหน้าที่ อย่างนั้น ; หรือว่า ความงาม ยกให้ฝ่ายหญิงอย่างนี้ ฝ่ายหญิง ก็ต้องนั่งทนระบายสีที่ปากที่เล็บ หรือที่ที่เขานิยามกันอย่างไร จนเสียเวลามากมายที่สุด ผิดกว่าฝ่ายชาย. โดยที่แท้แล้ว เรา จะเห็นได้ว่า ความต้องการอันแท้จริงของธรรมชาตินี้ ไม่ได้มี ความหมายชัด ถึงกับตรงกันข้ามอย่างนี้ มันเป็นเรื่องที่ธรรมชาติสงวนการสืบพันธุ์ จึงสร้างต่อมหรือแกแลนด์มาต่าง ๆ กัน แต่ไม่ต้องการให้มีความยึดถือมากถึงอย่างนั้น. เดียวนี้คนมี ความเจริญด้วยความคิดความนึก ยึดถืออย่างนี้มากเกินไป ปัญหาจึงมีมากกว่าพวกที่ไม่มีความยึดถือ หรือยึดถือน้อย.

ที่ว่ามีความยึดถือน้อย อาตมาขออภัยที่จะต้องยกตัวอย่าง ด้วยของต่ำ ๆ เช่นสัตว์ที่เราไม่เรียกมันว่า เป็นหญิง-เป็นชาย แต่เรียกว่า ตัวผู้-ตัวเมีย. ความเป็นคู่ ะหว่าง ผู้กับเมีย และ ความเป็นของคู่ระหว่างหญิงกับชายนี้ต่างกันมาก เพราะมี อุดาทานน้อยกว่ากันนั่นเอง. ความเป็นสัตว์ ผู้-เมีย นั้นจะเห็น ได้ว่า เป็นไปตามอำนาจของต่อมหรือแกแลนด์ต่าง ๆ ที่เป็น

ต้นเหตุของเพศแล้วทำหน้าที่แต่เพียงสืบพันธุ์; เพราะฉะนั้น ปัญหาที่สัตว์ตัวเมียจะต้องแต่งตัวหรือจะต้องทำอะไรต่าง ๆ อย่างคนเรา^{นี้} ไม่มีเลย; ข้อ^{นี้}เพราะอุปาทานส่วน^{นี้}ขาดไปทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์เลย ความหมายจึงต่างกัน. ถ้าหากเราเข้าใจถึงความจริงของเรื่อง^{นี้} เราก็จะตัดทอนลงได้มากทีเดียว.

ที่^{นี้} เราไปดูที่ความแตกต่าง ระหว่างที่ว่าผู้^{ที่}ว่าเมีย ถ้าหากว่าความสืบพันธุ์เป็นความมุ่งหมายของเรื่อง^{นี้} เมื่อเกิดไม่ต้องการสืบพันธุ์หรือหมดกิเลสตัณหา มันก็เป็นของอย่างเดียวกัน เพียงแต่ความแตกต่างระหว่างต่อมและแกลนด์ต่าง ๆ นั้น ไม่มี^{ความ}หมายอะไร; ^{นี้}เรียกว่ามีความยึดถือเบาบาง. ถ้าหากว่าหมดความยึดถือโดยสิ้นเชิง หรือปราศจากความต้องการต่าง ๆ แม้แต่จะสงวนพันธุ์ เช่นพระอรหันต์ผู้หมดอุปาทานอย่าง^{นี้} ก็ยอมไม่มีความเป็นหญิงหรือความเป็นชาย หรือไม่มีทั้งความเป็นตัวผู้ ความเป็นตัวเมีย ตามความหมายอย่างโลก ๆ นั้นอีกต่อไป ; จิตของท่านจึงอยู่เหนือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการถูกลงด้วยของเป็นคู่.

สามี กับ ภรรยา ก็อย่างเดียวกันอีก เมื่ออุปาทานในทำนองบุรุษสตรี มีมาแล้ว ก็เดินตามมา ถึงความเป็นคู่ที่เรียกว่า “สามี” หรือ “ภรรยา”. คู่^{นี้}ยิ่งเป็นของหลอกลงมากขึ้นไปกว่าความเป็นหญิง-เป็นชาย. เมื่อเราปล่อยให้ถูกลงมากขึ้น มันก็ช่วยไม่ได้ มันจะไปโทษใครก็ได้ มันก็ต้องมีเรื่องต่าง ๆ เกิดขึ้นเป็นการรอก หนาแน่นขึ้น ในทางขนบธรรมเนียมประเพณีทาง-

ศีลธรรม ทางอะไรต่าง ๆ ที่ต้องผูกมัดรัดจริงจนยอมอยู่ในความทุกข์เกี่ยวกับความเป็นสามี-เป็นภรรยา เป็นพ่อ-ลูก มีความผูกพันกันตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือศีลธรรมและวัฒนธรรม เป็นต้น. ถ้าหากว่าเราเข้าถึงความจริงเรื่องนี้ ก็ จะมองเห็นความเป็นคน เหมือนกัน ทนทุกข์เหมือนกัน มีหน้าที่ที่จะต้องบำบัดความทุกข์ที่เกิดมาจากกิเลสตัณหา เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น แทนที่จะเป็นอะไร ๆ มากไปนั้น มันกลายเป็นเพื่อน เกิด แก่ เจ็บตาย ด้วยกัน; ปัญหาที่เลี่ยน้อย ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความหมายที่เป็นสามี-เป็นภรรยา มันก็น้อย หรือหมดไป เหลือแต่ปัญหาของเพื่อน เกิด แก่ เจ็บตาย ด้วยกัน. ดังนั้นจะเห็นว่า เป็นความลวงของความเป็นคู่.

ที่นี่ เราจะพิจารณาต่อไป ถึงสิ่งที่ละเอียดขึ้นไปอีก เช่น พุดว่าอยู่บ้าน หรือ อยู่ป่า ของผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรม พระอยู่บ้าน-พระอยู่ป่า. การอยู่บ้าน-อยู่ป่า นี้ ถูกสมมติว่าเป็นของตรงกันข้าม สำหรับท่านทั้งหลายผู้ไม่เคยอยู่ป่า เพียงสันนิษฐานเอาด้วยแล้ว จะยังรู้สึกว่าเป็นของตรงกันข้ามมากยิ่งขึ้นอีก. แต่ว่า โดยที่แท้แล้ว มันก็เป็นของสมมติที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่ อย่างเดียวกัน. ความมุ่งหมายของพระพุทธรเจ้าไม่ได้อยู่ที่บ้าน หรือป่า แต่อยู่ที่ว่าตรงไหนมีโอกาสทำให้เกิดความสะดกแก่ การที่จะคิดที่จะนึกจะพิจารณามาก ตรงนั้นก็ใช้ได้. แต่เผชิญในป่า มีสิ่งรบกวนน้อย จึงเกิดชอบหรือถือเอาความสะดกในป่า. แต่ถ้าในป่านั้นในป่า แล้วจิตใจระลึกไปถึงบ้าน มีความคิด-

จิตใจน้อมไปถึงบ้าน มันก็ไม่เป็นป่าขึ้นมาได้. ยิ่งกว่านั้น เมื่ออุปาทานมากขึ้น ผู้ที่อยู่ป่า ก็อวดดี อวดเด่น อวดเคร่ง ชมคนที่อยู่บ้านว่าต่ำกว่า. อุปาทานเหล่านี้ ล้วนแต่ทำให้การอยู่ในป่า นั้นไร้ความหมายโดยสิ้นเชิงเพราะเขาไม่ได้ยึดถือเอาตรงที่ว่า ทำให้สะดวกในการที่จะใช้จิตของตนพิจารณาสิ่งต่าง ๆ. การถูกลงในทางบพัตถบัญญัติ หรือระเบียบประเพณีเหล่านี้ มีอยู่ มากด้วยกัน ดังที่ยกตัวอย่างมา เรื่องอยู่บ้าน-อยู่ป่า นี้.

ผู้ที่ใกล้ชิดเข้ามาอีก ก็คือ ชมราวาส กับ บรรพชิต. อย่างภิกษุ-สงฆ์สามเณร เรียกว่าเป็นบรรพชิต; ท่านทั้งหลายผู้ฟัง เป็นชมราวาส นี้ก็เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามคู่หนึ่ง ซึ่งเป็นความยึดถือภายนอก ตามที่ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือศีลธรรมมีอยู่อย่างไร. แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้มุ่งหมายให้เรายึดถือมากถึงอย่างนั้น. มันมีแตกต่างกันอยู่บ้างว่า คนหนึ่งรีบไปเร็วหน่อย อีกคนหนึ่ง-อยู่ช้า นี่มันก็ไม่ต่างกัน ในเรื่องความต่างระหว่างความช้าและความเร็ว มากหรือน้อย ลั้นหรือยาว. การออกบวชก็เพียงเพื่อความสะดวกในการที่จะประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ได้เร็ว มันไม่ใช่กลับตรงกันข้ามอย่างดำกับขาว ถึงกับจะเป็นคู่ปรปักษ์ต่อผู้เหยียดหยามกัน. การบรรลุมรรคผลมีได้ แม้ในชมราวาสวิสัย-ชมราวาสก็เป็นอริยบุคคลได้ ในขณะที่บรรพชิตบางรูปบางท่าน ก็ยังไม่เป็นอริยบุคคลเลย; ฉะนั้นไม่ควรจะถูกลงด้วยของที่เป็นคู่ คำว่าบรรพชิตหรือชมราวาสมากถึงอย่างนั้น. เราควรจะมองดูถึงภาวะที่เป็นมนุษย์หรือเป็นคนด้วยกันมีกิเลสตัณหา

ด้วยกัน กำลังทำความพยายามพากเพียรที่จะประพาศติดอนตน-
ออกมาจากความทุกข์หรือกิเลสด้วยกัน อย่างนี้ ความเป็นคู่ก็-
จะหายไป แตกต่างกันนิดหนึ่ง ตรงไปช้า-ไปเร็ว คนหนึ่งไปช้า
คนหนึ่งไปเร็ว. ความช้ากับความเร็วนี้ก็เหมือนอย่างทีอธิบาย-
แล้วข้างต้น มันหลอกให้เราารู้สึกต่างกัน เพราะเราเอาระยะเวลา
หรือระยะสั้น มาเป็นเครื่องกำหนด หรือเอาความต้องการของ-
กิเลสตัณหาเป็นเครื่องกำหนด มันจึงเกิดความรู้สึกว่า ช้า ว่าเร็ว-
ขึ้น. แต่ในเรื่องของความหลุดพ้นที่แท้จริงแล้ว จะไม่มีช้า ไม่มี-
เร็ว เพราะทั้งช้าทั้งเร็ว ยังเป็นกิเลสตัณหา; เมื่อหมดกิเลส-
ตัณหา ก็ไม่มีช้าไม่มีเร็ว. ความเป็นบรรพชิต กับความเป็น-
สมรวาส จึงเสมอกันด้วยเหตุนี้ ถือเป็นของอันเดียวกัน ในเมื่อ-
เราเพิ่งถึงถึงสังขจรรวมคือผู้ที่จะต้องทำความดับทุกข์อยู่ตลอด-
เวลา เสมอกันหมด.

ความรู้สึกที่ก่อให้เกิดกิเลสต่าง ๆ ยังมีอีก เช่น แพ้-ชนะ
ได้-เสีย เป็นผู้กระทำ-เป็นผู้ถูกกระทำ เป็นผู้เอาเปรียบเขา-
เป็นผู้ถูกเขาเอาเปรียบ เป็นใจทัก-เป็นจำเลย เป็นลูกหนี้-เป็น-
เจ้าหนี้ เหล่านี้เป็นต้น คล้าย ๆ กันหมด เป็นคู่ ๆ คู่ ๆ นี่ก็คือ-
ความหลอกหลวงของสิ่งที่ เป็นคู่ นั้นอย่างเดียวกันอีก. ถ้าเราไป-
เพิ่งถึงเอากิเลสตัณหาเป็นประมาณแล้ว ก็จะมีรู้สึกว่าแพ้เขาแล้ว
หรือชนะเขาแล้ว แน่นนอน. แต่ถ้าเราเห็นลึกกว่านั้น คือว่ามี-
ความรู้สึกที่ถูกตอกว่านั่นที่แท้มันก็แพ้กิเลสอยู่ตลอดเวลา ทั้ง-
ผู้ที่รบแพ้และรบชนะ. หรือชกต่อยกันก็ตาม แพ้ ชนะ ขึ้นฝ่าย-

ใฝ่ฝ่ายหนึ่งแล้ว แต่โดยที่แท้ มันก็คือผู้ที่แพ้ความโง่ความหลง ถูกลวงด้วยของเป็นคู่เสมอกัน แล้วมันจะต่างอะไรกัน; เพียงแต่ ว่าคนหนึ่ง หน้าตาแตกไปหน่อย อีกคนหนึ่ง หน้าตายังดีอยู่ เท่านั้นเอง. เพราะฉะนั้น การแพ้-การชนะ การได้-การเสีย การกระทำเขา-การถูกเขากระทำ เหล่านี้ เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นมาจากการถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ด้วยอำนาจอุปาทาน หรือ ตัณหา หรือกิเลสของคนธรรมดาสามัญ; ซึ่งจะไม่มีความรู้สึก เช่นนี้เกิดขึ้นแก่บุคคลที่หมดอุปาทาน คือผู้ที่อยู่เหนือความ-ถูกลวงด้วยของเป็นคู่.

ผู้รู้หนังสือ กับ ผู้ไม่รู้หนังสือ นี้ เราจะเห็นได้ง่ายทั่วไป ว่า มีการเหยียดหยามกันมากทีเดียว แต่ที่แท้แล้ว มันไม่ได้สำคัญ อยู่ตรงที่ว่า รู้หนังสือหรือไม่รู้หนังสือ. หนังสือมันเป็นเพียงเครื่องมืออะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งบัญญัติขึ้นตั้งขึ้น เพื่อความสะดวกสำหรับ-ถ่ายเทอะไรบางสิ่งบางอย่าง เช่นวิชาความรู้ เป็นต้น แต่ถ้าว่า คน ๆ นั้น เขาได้มีสิ่งที่เป็นที่มุ่งหมายของการเรียนหนังสือเสีย แล้วคือมีความรู้ โดยเฉพาะมีความพันทุกซ์เสร็จไปแล้ว เรือรู้หนังสือหรือไม่รู้หนังสือ มันก็ไร้ความหมายโดยสิ้นเชิง. คนรู้หนังสือเสียอีก จะเสียเปรียบตรงที่ต้องวนเวียนยุ่งยาก ต้องเรียนหนังสือ ต้องเสียเงิน ต้องอะไรต่าง ๆ นานา แม้เป็นถึงรู้หนังสือ-มากมาย เป็นบัณฑิต เป็นนักปราชญ์ ก็ยังจะต้องหนักต้อง-เหนื่อย ด้วยความรู้มากยากนานของตัวเอง. เพราะฉะนั้นเรา-จึงไม่ควรเหยียดหยาม ตามความรู้สึกที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่

ว่าแกไม่รู้หนังสือฉันรู้หนังสือ ฉันรู้มาก แกรู้หน่อย อย่างนี้เป็นต้น.

ที่นี้ มาถึงคู่ที่เป็นอันตรายมากขึ้นทุกที เช่นความจริง กับความเท็จ. ความจริง-ความเท็จ จะเห็นได้ว่าถูกบัญญัติไว้ในฐานะของคู่อย่างตรงกันข้าม โดยเฉพาะท่านผู้จะเป็นผู้พิพากษาแล้ว ถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นประเด็นที่จะต้องสอบสวนตัดสิน. ความจริง-ความเท็จนี้ เป็นเรื่องบัญญัติ : ถ้ามันจริงไปตามที่อ้างต่าง ๆ เป็นอย่างนั้นจริง ก็เรียกว่า “ความจริง”. ถ้าไปปิดบังกันขึ้นก็เป็น “ความเท็จ”. แต่ที่นี้มันอยู่ที่ถ้อยคำ มันขึ้นอยู่ที่กิลเลสของผู้พูดผู้กล่าวและขึ้นอยู่ด้วยสิ่งแวดล้อม และเป็นไปตามระเบียบ หรือหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่บัญญัติขึ้น; แต่พร้อมกันนั้น ความจริง-ความเท็จ ก็ไม่เป็นของจริงหรือเท็จตามนั้นเสมอไป เพราะว่าหลักฐานสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ยังขึ้นอยู่กัสิ่งแวดล้อมยังถูกหลอกลวงได้ ยังถูกเข้าใจผิดได้ ยังถูกสำคัญผิดได้ตามสมรรถภาพที่มากน้อยของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของคนผู้ตัดสินเอง ของผู้ให้การของพยาน เป็นต้น.

สิ่งที่สมมติว่า จริง หรือ เท็จ ตามประสาโลกนั้น มันจริงอยู่ในระดับหนึ่งต่างหาก ขออภัยที่จะต้องจำกัดความว่า จริง-เท็จ ในเรื่องของธรรมะนั้นอีกอย่างหนึ่ง. ถ้าจริงอย่างอริยสัจจ์อย่างนี้ มันเป็นจริงอย่างหนึ่ง; แต่ที่กำลังกล่าวอยู่นี้ หมายถึงจริงอย่างสมมติ เช่นว่า อันนี้เป็นอันนี้จริง อยู่อย่างนี้จริงเวลานั้นอยู่ที่นั่นจริง หรือจริงตามคำพูด คือพูดไปตามที่เห็นจริงได้ยินจริง รู้จริง อย่างนี้ เรียกว่าจริง. คือพูดอย่างไร ก็จริงตาม-

วาทะที่พูด นี้เรียกว่าจริงในที่นี้; ซึ่งมันยังเป็นเรื่องจริงตามสมมติ หรือจริงตามวาทะที่พูด. ความเท็จ-ความจริง จึงถูกรังเกียจ หรือถูกยกย่องสรรเสริญ ไปตามความยึดถือหรือตามอุปาทาน. คนเรามีกิเลสตัณหา จึงบิดเบือนความจริง จึงกล่าวคำเท็จ. แต่ว่าทั้งคนที่พูดจริง หรือคนที่พูดเท็จ ก็ยังอยู่ในลักษณะที่ถูกลงด้วยอุปาทานหรือถูกบังคับบัญชา ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา เสมอกันหมด. มันแล้วแต่กิเลสตัณหาต่างหาก มีมากหรือมีน้อย ยึดถือผิดถูก ชั่วดีอย่างไร. เพราะฉะนั้นเราไม่ควรจะยึดถือในสิ่งนั้นมากจนถึงกับว่ายกขึ้น เป็นเครื่องอวด หรือชมเชยคนอื่น. เราจะต้องพิจารณากันถึงคำอื่นอีกที่คล้าย ๆ กัน เช่น คำว่า ชั่ว-ดี บุญ-บาป เป็นต้น จึงจะเข้าใจเรื่องนี้.

ความดี-ความชั่ว สุข-ทุกข์ บุญ-บาป ของคู่ ๆ เหล่านี้ พิจารณาดูแล้ว จะเห็นว่ามันเรื่องบัญญัติตามความต้องการตามความพอใจของกิเลสตัณหา ยกตัวอย่างเช่น สุขคติ-ทุกข์ เป็นตัวอย่าง เราถือว่ามนุษย์นี้ยังไม่ค่อยมีความสุข ต้องการที่จะไปสวรรค์ ซึ่งเป็นสุขคติ; แต่พอถึงที่เทวดาเกิดความต้องการขึ้นมาเองบ้าง คือเทวดาจะต้องตายจุติขึ้นมาบ้าง จะไปเกิดที่ไหนจึงจะเป็นสุขคติ. สุตตรในพระบาลี ที่เป็นคำกล่าวของพระพุทธเจ้า ก็มีอยู่ว่า พวกเทวดานั้นกลับต้องการมาสู่มนุสสโลกนี้ ว่าเป็นสุขคติ เพราะมนุสสโลกนี้มีธรรมชาติของพระพุทธเจ้า; พุทธภาษิตลาดก็ว่า มีพระรัตนตรัยที่หาได้ง่ายในมนุสสโลกนี้ แต่ในเทวโลกนั้นหาได้ยาก. พวกเทวดาเมื่อจะตาย ก็เลยขออธิษฐาน

จิตไปบังเกิดในสுகคติ คือมาเกิดในมนุษยโลก; ในเมื่อมนุษย์เอง-บางคน ที่อยู่ในโลกมนุษย์นี้แล้ว ก็ยังอยากจะไปเกิดสுகคติที่ใน-สวรรค์ ในเทวโลก ซึ่งอุดมไปด้วยกามคุณ จนพระรัตนตรัยหา-ยาก เป็นอย่างนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น คำว่าสुकคติ-ทุคคติ ระหว่าง-มนุษย์กับเทวดานี้ ก็หลอกลวงกันเอง เป็นการหลอกลวงของ-สิ่งที่เป็นคู่ ตามเคย. แม้คู่ระหว่าง มนุษย์ กับ อมนุษย์ ก็เหมือน-กันอีก เป็นสัตว์ที่ยังอยู่ใต้อำนาจของกิเลสตัณหาเสมอกัน.

คำว่า บุญ-บาป ดี-ชั่ว อาตมาได้เคยบรรยายความ-เหมือนกันไว้ในคำบรรยาย ปีก่อน (๒๕๙๙) ว่าคนดี ก็ต้องมี-ความทุกข์ไปตามประสาคนดี คนชั่ว ก็ต้องมีทุกข์ไปตาม-ประสาคนชั่ว; ให้ไปอ่านคำอธิบายละเอียดที่นั่น. คนมีบาปก็-ต้องทุกข์ไปตามประสาคนที่บาป คนมีบุญ ก็ต้องทุกข์ไปตาม-ประสาคนมีบุญ; คู่ทั้งสอง มีปัญหาที่จะต้องปลดเปลื้องความ-ทุกข์เท่ากัน. และยิ่งกว่านั้น คนมีบุญ หรือมีดี นั้นจะปลดเปลื้อง-ได้ยากกว่า เพราะบุญ หรือความสุข หรือความดีนั้น ผูกมัด-ยึดเหนี่ยวน้ำใจ ยิ่งกว่าบาป; คือบาปมันไม่หวนอวร้าย ไม่-ผูกมัดจิตใจมากเท่าบุญ. ตรงข้าม บาปนั้น เป็นของเจ็บปวด-เผ็ดร้อน มันเลยไม่ผูกมัดรัดจริง เพราะฉะนั้นผู้ที่จะออกไปจาก-ความดีหรือออกจากบุญนี้ จึงยากมากยิ่งขึ้นกว่าคนที่จะออกไปเสีย-จากบาป หรือจากความชั่ว. แต่แล้วเราก็ยังมองไม่เห็น ยัง-เห็นว่าออกไปจากความชั่วนี้ยาก ละความชั่วนี้ยาก ซึ่งเป็นเรื่อง-ของคนธรรมดาสามัญเป็นบุญจนเกินไป. ถ้าว่ากันโดยที่แท้แล้ว

ออกจากความดีนั้น ยากกว่าออกจากความชั่ว เป็นไหน ๆ เพราะเสน่ห์ของความดีนั้นมีมาก; ส่วนความชั่วนั้น มันเผาผลาญตลอดเวลา. แต่ความเหมือนกัน อยู่ตรงที่ว่า ยังไม่พ้นทุกข์ ยังถูกผูกมัดอยู่ในความทุกข์ ยังจะต้องดิ้นรนเพื่อออกจากความทุกข์เสมอทั้งหมด ทั้งคนดี-คนชั่ว คนมีบุญ-คนมีบาป.

กล่าวอีกคู่หนึ่ง คือ คนมีสุข-คนมีทุกข์ เพราะสุข-ทุกข์นี้เป็นเวทนา คนที่กำลังมีความสุข กระหิ่มีครีมีใจอยู่ ก็ยังเป็นคนที่มีความทุกข์ยังมีกิเลสตัณหาครอบงำ ยังต้องเป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหา เท่ากันกับคนที่มีความทุกข์หนึ่งร้อยให้อยู่. เพราะฉะนั้น นรก หรือสวรรค์ เมื่อเอาหลักเกณฑ์อันนี้มาพิจารณาแล้ว จะเห็นว่าเป็นของอันเดียวกัน ผิดกันอยู่ในรูปร่าง แต่ความหมายอันแท้จริงนั้น คือทนทุกข์ชนิดหนึ่ง ที่ต่าง ๆ กันอยู่ด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น เราไม่น่าจะดูหมิ่นสวรรค์ก็ไม่น่าจะดูหมิ่นนรก, นรกก็ไม่น่าจะเหอสวรรค์; เมื่อนั้นจึงจะเป็นพระอริยเจ้า หรือเป็นพระอรหันต์ผู้หมดอุปาทาน.

นี่คู่ที่ว่า ผู้ถูกสรรเสริญ กับ ผู้ถูกนินทา เราถูกลงด้วยของเป็นคู่จึงขอให้เขายกย่องสรรเสริญ แล้วโกรธแค้น เมื่อเขานินทา. ทั้งสองอย่างนี้เสมอกัน คือเป็นกรรมที่ประกอบขึ้นด้วยกิเลสตัณหาของคนที่ยหลงใหลของเป็นคู่ มันจึงขอเราบ้าง มันจึงนินทาเราบ้าง.

ฉะนั้น ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษา ซึ่งเรียกว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม อาตมาคิดว่าควรจะศึกษาเรื่องความถูกลง

ด้วยของเป็นคุณี่ให้มากสักหน่อย เพราะว่าความยุติธรรมนั้นจะต้องอยู่ระหว่างสิ่งที่เป็คุณี่. แต่ถ้าเห็นความยุติธรรม-ความไม่ยุติธรรม ตามเรื่องโลก ตามเรื่องสมมติแล้ว ก็เลยกลายเป็นคุณี่มาอีกเหมือนกัน แล้วจะหลอกมาก ๆ จะต้องระวังให้ดี. ถ้าเรารู้จักเปรียบเทียบด้วยคู้ต่าง ๆ ที่อาตมาได้กล่าวมาแล้ว เรา-จะจับความยุติธรรม หรือสิ่งที่เป็คุณี่ ชนิดที่แท้จริงได้ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปนี้ :-

เราจะจับความยุติธรรม หรือสิ่งที่เป็คุณี่ ชนิดที่แท้จริงได้ เพราะฉะนั้นเราจึงมีการเทียบคู้กันใหม่อีกประเภทหนึ่ง คือเทียบคู้จากสิ่งที่เป็นิสัยโลกิยะกับสิ่งที่เป็นิสัยโลกุตตระ.

ขอให้ทำความเข้าใจ บรรดาคู้ต่าง ๆ ก็คู้ก็ตาม ที่เราพูดมาแล้วนั้นมันเป็เรื่องคู้ ในฝ่ายโลกิยะทั้งนั้น เช่น สรรเสริญ-นินทา บุญ-บาป ดี-ชั่ว สุข-ทุกข์ สุขคติ-ทุกข์คติ นรก-สวรรค์ มนุษย์-อมมนุษย์ จริง-เท็จ รู้หนังสือ-ไม่รู้หนังสือ เจ้าหนี้-ลูกหนี้ หญิง-ชาย เด็ก-ผู้ใหญ่ ก็ลึบคู้ก็ตาม เป็เรื่องฝ่ายโลก ในฝ่ายนิสัยโลก ในวิภูฏสงสารโดยตรง. ของคู้เหล่านี้ มีอยู่ในวิภูฏสงสาร เป็คุณสมบัตินี้ประจำวิภูฏสงสาร มันจึงลวงคนที่อยู่ในตัวของวิภูฏสงสาร ให้เกิดความรู้สึกเป็ ๒ ฝ่าย เป็ชอบ-เป็ชิง แล้วก็ดิ้นรนไปตามความชอบหรือความชิง รัก-หรือไม่รักนั้น. แปลว่าบรรดาของคู้ ที่มีอยู่ในนิสัยโลก หรือมีอยู่ในวิภูฏสงสารนี้ เป็สิ่งที่ลวงลวงอย่างยิง และน่าสงสาร น่าสมเพชคนที่ตกอยู่ภายใต้การลวงนี้เป็อย่างยิง เป็อย่าง-

ขั้นแรกทีเดียว. ถ้ายังถูกลงอยู่ด้วยของเป็นคู่เหล่านี้ ไม่มีทางที่จะเอาชนะกิเลส หรือไม่มีทางที่จะหักงอของวิญญูสงสารได้เลย. เพราะว่าเสน่ห์ของวิญญูสงสารมันอยู่ตรงที่สร้างของเป็นคู่ขึ้นมา ให้ถูกกับกิเลสตัณหาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งของสัตว์ แล้วแต่ว่ากิเลสตัณหาอันนั้นจะเป็นอย่างไร. ถ้ากิเลสชั้นหยาบก็ชอบคู่ฝ่ายเลว ที่สมมติว่าเลว; ถ้ากิเลสชั้นละเอียด ก็ชอบคู่สมมติฝ่ายดี; แต่แล้วมันก็ไม่พันทุกข์ด้วยกัน เพราะว่ามันยังเป็นกิเลสตัณหา ยังเป็นไปตามอำนาจกิเลสตัณหาด้วยกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่มีทางจะพันทุกข์เลย.

ที่นี่ จะเทียบคู่ จากฝ่ายที่ตรงกันข้ามจริงยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ที่เรียกว่าฝ่ายโลกิยะ กับ โลกุตตระ เช่นว่าความทุกข์ กับ ความสิ้นทุกข์ นี่เป็นตัวอย่าง.

เมื่อตะกี เราเทียบเป็นคู่ ว่า ความทุกข์ กับความสุข. ทุกข์กับสุขนี้ เป็นของบัญญัติอย่างโลก เป็นเวทนาในโลก เป็นของหลอกลงงทั้งทุกข์ทั้งสุข. คนนั้นมีทุกข์ คนนี้มีสุข ที่แก้ก็ต้องร้องให้อยู่ด้วยกันทั้งสองคน; เพราะความสุขและความทุกข์ทั้งสองอย่างนี้ เป็นโลกิยวิสัย. ที่นี่เราจะไปเปรียบกับโลกุตระวิสัย คือเป็นโลกุตตระ เหนือโลก แล้วเราจะตั้งชื่อใหม่ เป็นคู่เปรียบเทียบว่า ทุกข์ กับ สิ้นทุกข์ (หรือที่สิ้นสุดของความทุกข์) นี้ได้เป็นคู่ใหม่ขึ้นมาแล้ว.

ที่ทุกข์ คือว่าเป็นไปในโลก; ที่สิ้นสุดของทุกข์ คือเหนือโลกเป็นโลกุตตระ เป็นฝ่ายนิพพาน. นี้จะใช้คำพูดอย่างอื่นก็

ได้ ว่าสุขทุกข์นี้ฝ่ายหนึ่ง อยู่เหนือสุขเหนือทุกข์โดยประการ ทั้งปวงนั่นอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นฝ่ายโลกุตตระ. นี้เรียกว่าเป็นการ เทียบคู่ประเภทหนึ่ง คือเทียบระหว่างโลกียธรรมกับ โลกุตระ- ธรรม จับคู่กันใหม่อีกประเภทหนึ่ง ชนิดหนึ่ง อีก system หนึ่ง- ต่างหาก เช่น ทุกข์ กับสิ้นสุดของทุกข์ หรือว่าสุขทุกข์ กับอยู่- เหนือสุขเหนือทุกข์โดยสิ้นเชิง. แต่ในที่นี้ เราควรเปรียบเทียบ- ไปตั้งแต่คำที่ต่ำ ๆ กว่ำนั่นเช่นอาตมาจะยกตัวอย่างว่า เสียบ- แหวง กับ ไม่เสียบแหวงก่อน.

คำว่า เสียบแหวง-ไม่เสียบแหวง นี้ ก็หมายถึงของกิเลส คือถูกกิเลสเสียบแหวง กับไม่ถูกกิเลสเสียบแหวง. สัตว์ธรรมดา- สามีญจะ เป็นมนุษย์-เป็นเทวดา เป็นคนดี-คนชั่ว คนมีบุญ- มีบาป ฯลฯ ก็ตาม ล้วนมีกิเลสเสียบแหวงทั้งนั้น; แต่บุคคลผู้- เป็นพระอริยเจ้า เป็นพระอริยบุคคล คืออยู่เหนือวิสัยโลกขึ้น- มาตามลำดับนี้ ไม่ถูกกิเลสเสียบแหวง หรือถูกกิเลสเสียบแหวง- น้อยลงทุกที ๆ นี้เป็นคู่หนึ่ง.

คำที่พูดว่า หุ้มห่อ-ไม่หุ้มห่อ คนธรรมดาสามัญถูกอวิชชา- หุ้มห่อ ทั้งคนดีคนชั่ว ทั้งคนมีบุญคนมีบาป แต่พระอริยเจ้าฝ่าย- โลกุตตระนั้น ไม่ถูกอวิชชาหุ้มห่อ. คำว่า หุ้มห่อ กับไม่หุ้มห่อ จึงต่างกันจริง พอที่จะกล่าวได้ว่ามันไม่ใช่เรื่องเดียวกัน.

คำว่า ถูกรัดรั้ง กับไม่ถูกรัดรั้ง หมายถึงถูกราคะ โทสะ โมหะ- รัตรัดรั้งและไม่ถูกกิเลสเหล่านี้ รัตรัดรั้ง นี้ก็ต่างกัน.

คำว่า หมุน กับ ไม่หมุน คือว่าคนที่อยู่ในโลกต้องหมุนไป-

ตามเกลียวของวัฏฏะ คือกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม ทำกรรมแล้ว-
ได้รับผลของกรรม ผลของกรรมส่งเสริมกิเลสใหม่ แล้วก็อยาก
ทำกรรมใหม่ มันจึงหมุน. ส่วนผู้ที่หักเสียได้ซึ่งวัฏฏะ โดยเฉพาะ-
เป็นพระอรหันต์แล้ว ย่อมไม่หมุน.

ถ้ายกเอากรรม มาเป็นหลัก ก็ได้อธิบายแล้วแต่วันก่อน
มีกรรมดำกรรมขาว กับ กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว ซึ่งได้แก่กรรม-
กระทำเพื่อนิพพาน. กรรมดำคือบาป กรรมขาวคือบุญ แต่มี-
กรรมอีกประเภทหนึ่ง ไม่ดำไม่ขาว เป็นที่สิ้นสุดของกรรมดำ-
และกรรมขาว นี่คือการประพฤติปฏิบัติ จนเห็นว่ากรรมดำกับ-
กรรมขาวนั้นเหมือนกัน ทั้งกรรมดำและกรรมขาว ให้โทษเป็น-
ทุกข์เสมอกัน ทำให้เวียนว้ายไปเกิดในภพ ในวัฏฏสงสารอย่าง-
เดียวกัน. แม้จะต่างกันว่าเป็นมนุษย์ กับเป็นเทวดา หรือเป็น-
สัตว์เดียรัจฉานกับเป็นเทวดา หรือเป็นสัตว์นรก กับเป็นเทวดา
มันก็ยังอยู่ในวัฏฏสงสาร; ทนทรมานอยู่ด้วยการเกิดแก่ เจ็บ
ตาย อย่างเดียวกัน. แม้จะเป็นกรรมดำหรือกรรมขาว ก็ให้เวียน-
ว้ายตายเกิดอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้นสิ่งที่ตรงกันข้ามโดยแท้-
จริงนั้น ไม่ใช่กรรมดำต่อกรรมขาว; แต่มันเป็นกรรมที่ไม่ดำ
ไม่ขาว. ฉะนั้นเราจึงได้คู่ ระหว่างกรรมดำกรรมขาว อันเป็น-
ฝ่ายโลกียะ คู่กับ กรรมไม่ดำไม่ขาว อันเป็นฝ่ายโลกุตตระ.

คำว่า นอก-ใน พอมาถึงตอนนี้ คำว่า “ใน” ก็หมายความว่า-
ว่าอยู่ในวัฏฏสงสาร เป็นดี เป็นชั่วก็ตาม เวียนว้ายอยู่ในวัฏฏ-
สงสาร. ส่วน “นอก” ก็คือออกไปได้จากวัฏฏสงสาร เป็น

นิพพาน.

คำว่า “ถือ” กับ “ปล่อย” ถือ คือถือเอาไว้ เป็นเรื่องฝ่าย-โลกียธรรม ยึดถือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ตามตัณหา อุปาทาน; ส่วนการปล่อยนั้น มันปล่อยได้ต่อเมื่อหมดตัณหา-อุปาทาน คือเป็นพระอรหันต์.

คำว่า ปิด กับ เปิด. ปิด ก็คือมีวิชาปิดบังปัญญา ไม่รู้-ว่าทุกข์คืออะไร เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร ความไม่มีทุกข์เลยคือ-อะไร ทำอย่างไรจึงจะได้ความไม่มีทุกข์เลยมา ที่เรียกอริยสัจจ์. ถ้ามีวิชาอย่างนี้ เรียกว่า “ปิด”; ถ้ามีความรู้เกิดขึ้น รู้ว่าทุกข์-อย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์อย่างไร จนกระทั่งถึงที่สุดก็เรียกว่า “เปิด” ไม่รู้ ก็คืออวิชา; รู้ ก็คืออวิชา.

คำว่า มีด กับ สว่าง. มีด ก็คือมีอวิชา สว่าง ก็คือไม่มี-อวิชาคืออบรรลุนิพพาน. จึงเห็นได้ว่า มีด-สว่าง คู่หลังนี้ ถูกต้อง-ที่สุด ไม่เหมือนกับมีดเวลากลางคืนและกลางวัน ที่อธิบายแล้ว-ข้างต้น ว่ามันเหมือนกัน. ในโลกนี้ แบ่งเป็นกลางวัน-กลางคืน เป็นมีด-เป็นสว่าง แต่ในกรณีที่เรากำลังพูดถึงของคู่ประเภท-หลังนี้ แม้จะใช้คำ ๆ เดียวกัน แต่ว่ามันไม่ใช่อย่างเดียวกัน. มีด-สว่าง อย่างโลกนั้น มันของอย่างเดียวกัน คือมันเป็นเวลา-ที่ล่วงไปด้วยอวิชาอย่างเดียวกัน อวิชาทั้งกลางวัน อวิชา-ทั้งกลางคืน. กลางวันอย่างนี้บางทีจะมีดยิ่งกว่ากลางคืน เพราะ-ว่ากลางวันท่านทั้งหลายถูกอวิชาครอบงำมากกว่ากลางคืน เพราะฉะนั้นท่านควรจะถือว่า กลางวันมีดกว่ากลางคืน. แต่-

ส่วน “มีด” – “สว่าง” ของพระอริยเจ้านั้น ท่านสว่างนั้น สว่างจริง คือ ไม่ประกอบด้วยอวิชชาเลย. คำว่า “มีด” ก็หมายถึงมีดของ-
 ปุถุชนทั่วไป มีดเพราะอวิชชาครอบงำ.

ที่นี่ เราก็จะพูดถึงคำว่า ทุกข์ กับ สิ้นทุกข์ หรือคำว่า ไม่-
 ประเสริฐกับ ประเสริฐ อันเป็นของคู่ตรงกันข้าม. ไม่ประเสริฐ
 ก็คือยังทนทุกข์อยู่; ประเสริฐ ที่เป็นของพระอริยเจ้า ก็
 คือไม่ทนทุกข์. อริยะ แปลว่า ประเสริฐ; อนาริยะะ แปลว่า ไม่-
 ประเสริฐ. ไม่ประเสริฐ ก็คือทนทุกข์อยู่; ประเสริฐก็คือสิ้นทุกข์.
 เพราะฉะนั้น โลกียะ ก็คือหมุนไปตามวิสัยโลก ถูกลงด้วย-
 ของเป็นคู่ จมอยู่ในวัฏฏสงสาร; โลกุตตระ ก็คือไม่ถูกลงด้วย-
 ของเป็นคู่อีกต่อไป อยู่เหนือโลก พ้นจากวัฏฏสงสารโดยสิ้นเชิง.

คู่สุดท้ายคือ สังสารวัฏฏ กับ นิพพาน. สังสารวัฏฏ ก็คือ-
 เวียนวนเป็นวงกลมในความทุกข์ ซึ่งเรียกว่าสังสารวัฏฏ; ส่วน-
 นิพพาน ก็คือความกระจายออกของสังสารวัฏฏ ดับสนิทสิ้นเชิง
 ไม่มีความทุกข์เหลือ แม้แต่เหตุและปัจจัย; นี้เรียกว่าเป็นคู่
 เหมือนกัน.

เอามาได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เราอยู่ในวิสัยที่ถูกลง-
 ด้วยของเป็นคู่ถึง ๒ ประเภท : ประเภทแรก ก็คือของเป็นคู่อย่าง-
 โลก ๆ อย่างที่ได้กล่าวที่แรก; ประเภทหลัง ก็คือของเป็นคู่
 ในเมื่อเอาอย่างโลก ไปเทียบกับโลกุตตระ แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยัง-
 กล่าวหาเสมอเหมือนกัน ว่าเป็นของลงอย่างเดียวกัน. ของคู่อย่างโลก-
 นั้น ลงสำหรับชั้นคนโง่ เป็นชั้นแรก ชั้นต้นทีเดียว; คือปุถุชน-

จะหลับหูหลับตา หลงใหลไปตามความลวงของคู่ในโลก. แต่พอมาถึงขั้นโลกียะ คู่กับโลกุตตระ เราจะเห็นว่าต้องเป็นความค้อย ๆ กระจ่างออก ของคนผู้มีปัญญา เพราะพอจะเห็นได้ว่าเป็นของแตกต่างกันจริง แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นการลวงอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่ควรจะถูกลวงด้วยเหมือนกัน.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า “ไม่ยึดถือว่าเป็นนิพพาน และไม่ยึดถือว่านิพพานเป็นของเรา” นี่ก็เพื่อแสดงว่า แม้แต่นิพพาน ซึ่งตรงกันข้ามกับสังสารวัฏฏ์ ก็ไม่ควรจะถูกลวงให้ยึดถือ ว่เป็นตัวตนของเรา หรือแม้แต่ว่าเป็นตัวตนของนิพพานเอง. ต่อเมื่อไม่มีความยึดถือว่เป็นนิพพาน หรือนิพพานเป็นของเรา นั้นแหละคนจึงจะนิพพาน. เดียวนี้ที่ปฏิบัติกันอย่างเคร่งเครียด น่าเห็นอกเห็นใจ แล้วก็แทบจะละกิเลสไม่ได้ หรือว่าได้ละมามากแล้ว แต่ก็ละตัณหาอุปาทานจริง ๆ ไม่ได้ นี่ก็เพราะอยากได้นิพพานมากเกินไป เป็นคนยึดถือในความหมายของคำว่า นิพพาน ที่จะให้เป็นนิพพาน และเป็นนิพพานของเราแต่อย่างเดียว จึงมาติดตันอยู่ที่นี่. เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า แม้จะได้ละมาตามลำดับ ๆ หรือเป็นพระอริยเจ้าขั้นต้น ๆ เช่นเป็นพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามีแล้ว ก็ยังถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ในขั้นสูงสุดนี้ เช่นยึดถือพระนิพพานในฐานะเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายตรงข้ามกับสังสารวัฏฏ์; ยึดถือนิพพานโดยความเป็นนิพพานว่เป็นของเรา; ก็เลยเป็นพระอรหันต์ไม่ได้. เพราะฉะนั้น อย่างว่าแต่คนธรรมดาที่ยังไม่เป็นพระโสดาบันอะไร

เลย แม้แต่เป็นพระโสดาบันเข้ากระแสแห่งโลกุตตระแล้ว ท่านก็ยังถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ที่เป็นคู่ประเภทหลังนี้ด้วย แล้วก็ไม่มีทางที่จะนิพพาน.

เพราะฉะนั้น การที่จะออกไปนอกโลกได้ จึงมีหลักว่า จะต้องพ้นจากการถูกลวงโดยสิ้นเชิง ในของที่เป็นคู่ ทั้งที่เป็นฝ่ายโลกิยะและฝ่ายที่จับคู่กันกับโลกุตตระ.

จึงเป็นอันว่า ในวิภูฏสงสารนี้ มันมีของที่เป็นคู่ คอยลวงเราอยู่เป็นสิ่งที่หลงให้หลงในเสน่ห์ของมัน. ถึงแม้ที่คาบเกี่ยวกันระหว่างโลกิยะ กับโลกุตตระ ก็ยังมีของที่เป็นคู่หลอกลวงหรือหลอนอยู่อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งทำให้ไปถึงที่สุดไม่ได้ เพราะไปยึดถือเอาที่สุดนั้น ว่าเป็นคู่เปรียบเสีย. ต่อเมื่อใดไม่มองเห็นความเป็นคู่ (ซึ่งความเป็นคู่นี้ ต้องเกิดขึ้นเพราะความอยากได้ หรือไม่อยากได้เสมอไป อันเป็นกิเลสตัณหา) คือ เมื่อไม่มองเห็นในฐานะที่เป็นของอยากได้ คือไม่ยึดถือนิพพานโดยเป็นนิพพาน หรือเป็นนิพพานของเราอย่างนี้เป็นต้น; เมื่อนั้นจึงจะถึงที่สุด หรือถึงนิพพาน; เรียกว่า ออกไปจากการถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ทั้ง ๒ ประเภท โดยสิ้นเชิงทีเดียว.

สรุปกล่าวได้ว่า ในวิภูฏสงสารนี้ มีของที่เป็นคู่ อยู่ในวิภูฏสงสารเองพวกหนึ่ง และมีของที่เป็นคู่ คาบเกี่ยวกันอยู่กับสิ่งที่นอกเหนือไปจากวิภูฏสงสารคืออนิพพานนั้น อีกคู่หนึ่ง, พอเราละคู่ประเภทแรกในวิภูฏสงสารได้ เราก็จะไปติดคู่ประเภทหลัง ซึ่งจะได้ยาก อันเป็นเรื่องอีกเรื่องหนึ่ง ที่จะต้องอธิบาย-

กันเป็นพิเศษโดยเฉพาะ. วันนี้ก็เลยเวลาไปมากแล้ว อาตมาเห็นว่าควรจะอธิบายอีกสักวันหนึ่ง.

เฉพาะวันนี้ ขอสรุปความว่า มันมีของที่เป็นคู่อยู่ในวิภวสังสาร ซึ่งเป็นเครื่องลวงสัตว์ หรือเป็นเสน่ห์ที่ทำให้สัตว์ติดอยู่ในวิภวสังสาร. ครั้นพอเริ่มก้าวไปได้จากวิภวสังสารในอันดับแรกแล้ว ก็ไปติดของคู่ที่มีอยู่ระหว่างวิภวสังสารกับนิพพาน คือ โลกียะ กับ โลกุตตระอยู่อีก ซึ่งเมื่อละจากการถูกลวงในอันดับหลังได้สิ้นเชิงแล้ว จึงจะออกไปนอกวิภวสังสารได้โดยสิ้นเชิง. ฉะนั้นเป็นอันว่าเราควรระวังสัก สังเกตให้ละเอียดประณีตที่สุดว่า เรากำลังถูกลวงอยู่ด้วยของที่เป็นคู่ ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ อย่างไรก็ตาม แล้วจะได้มองเห็นคำตอบของปัญหาที่เราจะต้องตอบ หรือจะต้องแก้ จะต้องสง่างง ได้ชัดเจน ได้กระจ่าง; แล้วจะไม่เป็นของยากแก่การที่จะออกไปจากวิภวสังสารเลย.

อาตมาขออภัยดี ด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านี้.

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลดวงตัวของที่เป็นคู่ | ๑๕๓

อุทธรณ์

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับ การถูกลวง ด้วยของเป็นคู่ (ต่อ)

จาก ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส “ตุลาการิธรรม เล่ม ๑”
หมวดที่ ๒ ชุดชุมนุมธรรมบรรยาย อันดับที่ ๑๖ บนแถบพื้นสีแดง

คำบรรยาย ตูลากาภิธรรม ครั้งที่ ๗/๒๕๐๐
พระอรุณนันทมุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)
บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา
ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา
๒๕ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

๑
๑

ขอขอร้องเพื่อท่านทั้งหลายจะได้ระลึกถึงข้อความ ที่เป็นใจความสำคัญดังได้กล่าวมาแล้วแต่วันต้น ๆ คือ ความแตกต่าง ระหว่างศีลธรรม กับศาสนา เพราะว่า พุทธศาสนา มิได้มีความสำคัญอยู่ที่ศีลธรรม แต่มีความสำคัญอยู่ตรงความพันทุกข์สิ้นเชิง ที่เราเรียกกันว่ามรรคผล นิพพาน; มีศีลธรรมก็แต่ในฐานะเป็นบุรพภาคเบื้องต้น สำหรับปรับปรุงสังคมทั่ว ๆ ไป ให้อยู่ในสภาพเหมาะที่จะเข้าถึงตัวศาสนา. อย่างไรก็ตามหลักปฏิบัติในชั้นสูง ๆ นี้ เรื่องเดียวว่ยอมมีปัญหาทันทั้งศีลธรรม และทั้งทางศาสนา : เรายัง จำเป็นจะต้องเข้าใจความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา อยู่เรื่อย ๆ อาตมาจึงข้มากระหว่างความแตกต่างของศีลธรรมกับศาสนา.

วันต่อมาได้แสดงวิธีปฏิบัติทั่วไป ในการปฏิบัติศีลธรรม- และศาสนาแยกกันให้เห็นชัด ว่าถ้าปฏิบัติในแง่ของศีลธรรม เราจะต้องปฏิบัติอย่างนี้ ๆ และถ้าในแง่ของศาสนา จะต้องปฏิบัติอย่างนี้ ๆ เป็นต้น. ยกตัวอย่างเช่นการเข้าถึงพระรัตนตรัย- ในแง่ของศีลธรรม ก็เป็นการยึดถือ; การเข้าถึงพระรัตนตรัยใน-แง่ของศาสนา ก็เป็นการปล่อยวาง. “ยึดถือ” กับ “ปล่อยวาง” มันตรงกันข้ามกัน นี่จึงเป็นเรื่องตื้นลึกกว่ากัน. การถึงพระ-รัตนตรัยในขั้นที่เป็นความยึดถือ นั้น อาศัยหลักอย่างหนึ่ง ใน-ขั้นปล่อยวาง ก็อาศัยหลักอีกอย่างหนึ่ง. คือในขั้นยึดถือ ต้อง-พึ่งผู้อื่น พึ่งสิ่งอื่น; แต่ในขั้นปล่อยวางเป็นการพึ่งตัวเอง. หรือ-ถ้าสูงขึ้นไปกว่านั้นก็หมายความว่าหลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวง ก็ไม่-ต้องการอะไร ไม่ต้องการที่พึ่ง; การพึ่งตัวเองหรือพึ่งผู้อื่น ก็เลย-ยกเลิกไปหมด เพราะเป็นผู้ที่ไม่ต้องพึ่งสิ่งใดอีกต่อไป. นี้เรียก-ว่าถึงที่สุดไม่มีอะไรที่สุดยิ่งกว่านั้น เป็นที่สุดของการทำความ-ดับทุกข์ หรือถึงที่สุดของศาสนา. แต่ทั้งหมด มันเป็นกฎของ-กรรม เป็นไปได้ตามกฎของกรรม กล่าวคือในขั้นศีลธรรม มี-กรรมดำกรรมขาว หรือกรรมดีกรรมชั่ว และต้องระมัดระวังมาก-ในการที่จะหลีกเลี่ยงชั่วประกอบกรรมดี และยึดถือหลักนี้อย่าง-แน่นแฟ้น ด้วยความยึดถือ. แต่ในขั้นที่เป็นตัวศาสนาแท้ กลับ-ประกอบกรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาวไม่ดีไม่ชั่ว-เหนือดีเหนือชั่ว ที่จะเลิกล้างผลของกรรมดีหรือกรรมชั่วเสียให้-หมด เป็นผู้อยู่นอกกรรมโดยประการทั้งปวง. กฎแห่งกรรมใน-

พระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้.

คนเรากล้าติดในฝ่ายชั่ว หรือติดในฝ่ายดี ก็ยากที่จะทรงตัวอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าบริสุทธิ์ผุดผ่องได้. ต่อเมื่อมีความเป็นอิสระเหนือกรรมโดยประการทั้งปวง จึงจะมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องได้ ซึ่งเป็นลักษณะของพระอรหันต์โดยเฉพาะ. แม้เรายังไม่ต้องการที่จะเป็นพระอรหันต์ เราก็ต้องศึกษาหลักเกณฑ์ของท่าน เพื่อว่าเราจะทำได้ทำความบริสุทธิ์ หรือดำเนินกิจการต่าง ๆ ที่เราต้องการความบริสุทธิ์ ให้ถึงความบริสุทธิ์จริงๆ ได้. นี่เราจึงต้องศึกษาเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว และการกระทำกรรมอีกชนิดหนึ่งที่อยู่เหนือกรรมดีกรรมชั่ว เล็กบ้างกรรมาดีกรรมชั่วโดยประการทั้งปวง. นี้ กฎเรื่องกรรมเป็นอย่างนี้.

ที่นี้กรรม เป็นไปได้ด้วยอำนาจของกิเลส จนเกิดความหมุนเวียนในการทำความกรรม, รับผลของกรรม, แล้วก็อกิเลส แล้วทำความกรรม แล้วรับผลของกรรมอีก เป็นวัฏฏสงสาร ทำให้คนติดแน่นอยู่ในสายที่หมุนเวียนนี้ เรียกว่าหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์ เพราะอำนาจของกิเลสเป็นส่วนใหญ่. สังสารวัฏฏ์หมุนเป็นไปได้เพราะอำนาจของกิเลสเป็นส่วนใหญ่ เรียกว่าความผลักดันของกิเลสนั่นเอง คือตัววัฏฏสงสารหรือสังสารวัฏฏ์. ฉะนั้นเราจึงจำเป็นต้องศึกษาเรื่องกิเลส ซึ่งเป็นเหตุผลผลักดันคน ให้ทำดีหรือทำชั่ว จนกระทั่งเราอยู่เหนือสังสารวัฏฏ์ อยู่เหนือการทำให้-ทำชั่ว ซึ่งเรียกว่า "หักวงล้อแห่งสังสารวัฏฏ์เสียได้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง". ฉะนั้นในการศึกษาเรื่องกิเลส นั้น จึงเป็นของ

จำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับผู้ที่ต้องการจะทราบหลักพระพุทธศาสนา
ดังนั้นถ้าได้รับความยุ่งยากลำบากใจ ในการศึกษาเรื่องกิเลส
หรือเรื่องกรรมอันยุ่ง ๆ นี้ ก็ขอให้มีความอดทนหน่อย เพื่อความ-
รู้ความเข้าใจพุทธศาสนาที่ถูกต้อง โดยตรงและถึงที่สุด นั่นเอง.

เพื่อที่จะรู้เรื่องของกิเลสในลักษณะที่จะเอาชนะกิเลสได้
เราจำเป็นจะต้องรู้จักสิ่งเป็นที่ตั้งของกิเลส ซึ่งอาตมาได้กล่าว-
แล้วในครั้งหลังสุด ว่าได้แก่ ความถูกลวงด้วยของเป็นคู่ เรา
จึงได้จมอยู่ในวัฏฏสงสาร. ในสายในเครือแห่งวัฏฏสงสาร
ประกอบด้วยสิ่งที่เป็นคู่ เช่น สวย-ไม่สวย ร้อน-เย็น นอก-ใน
หน้า-หลัง สุข-ทุกข์ ดี-ชั่ว บุญ-บาป นรก-สวรรค์ ฯลฯ
ทั้งหมดเหล่านี้เรียกว่าของเป็นคู่ ๆ. จิตที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่
ย่อมเลือกชอบใจสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วก็เกลียดชังรังเกียจสิ่งใดสิ่ง-
หนึ่ง อยู่เป็นปรกติวิสัย. ฉะนั้นจึงมีปัญหเกิดขึ้นเพราะของเป็น-
คู่ ๆ นั้น พร้อมกันทันที คือว่าอีกด้านหนึ่งเราชอบ อีกด้านหนึ่ง-
เราไม่ชอบ ปัญหามันก็รบกวนใจทั้งสองข้าง : ข้างหนึ่งรบกวน-
ใจในทางอยากให้ได้; อีกทางหนึ่งรบกวนใจในทางที่รำคาญหรือ-
เกลียด. หลักของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็มีอยู่ว่า
ให้ทำจิตให้ฉลาด จนถึงกับนำออกเสียได้ ซึ่งความชอบและ-
ความชัง ในของที่เป็นคู่ ซึ่งมีอย่างมากในพระบาลีที่สำคัญ ๆ เช่น-
บาลีมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น การเข้าใจเรื่องของเป็นคู่ ไม่ต้องถูกลวงด้วย-
ของเป็นคู่อีกต่อไปเนี่ย นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ที่จะเอาชนะ-

กิเลส เพราะว่าเป็นทางที่จะให้เข้าใจเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้โดยง่ายยิ่งขึ้น. เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเรื่องที่สำคัญในการที่จะให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดถอนตัวออกมาจากสิ่งต่าง ๆ ได้. ที่นี้การเข้าใจในของคู่ ไม่ถูกลวงด้วยของคู่ก็เป็นการช่วยให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาชนิดที่แยกคาย หรือสลัดซึ่งถึงที่สุด. เพราะฉะนั้นจึงได้พูดกันถึงเรื่องของคู่ ในลักษณะที่ว่า เป็นของหลอกลวงมายาเหมือนกันหมด; เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกันหมด; ไม่ว่าจะฝ่ายดำหรือว่าฝ่ายขาว ไม่ว่าจะฝ่ายนรกหรือสวรรค์ ไม่ว่าจะฝ่ายสุคติหรือทุคติ ดีชั่วบุญบาปอะไรก็ตามใจ ล้วนแต่อยู่ในลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเสมอเหมือนกันหมด.

พอความแจ่มแจ้ง หรือเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้ามาสู่จิตใจของเราเท่านั้น ความเป็นของคู่ก็หายกระจัดกระจายไปหมด ไม่มีความเป็นคู่ในลักษณะเช่นนั้นอีกต่อไป เราจึงรอดตัวมาได้จากการถูกลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอนัตตา. เรื่องอนัตตานี้สำคัญกว่า อนิจจัง ทุกขัง เพราะว่ามันเข้ามาแล้ว ทุกอย่างทั้งหมด ไม่ว่าจะฝ่ายโลกิยะหรือฝ่ายโลกุตระจะกลายเป็นของเสมอเหมือนกันหมด ไม่เป็นคู่ คือเป็นอนัตตาเสมอเหมือนกันหมด แม้กระทั่งสังสารวัฏฏ์เอง และนิพพานเอง.

สังสารวัฏฏ์ เป็นคู่กันกับนิพพาน อยู่ในฐานะตรงกันข้าม เป็นคู่หนึ่งตามความรู้สึภธรรมดา คือเราจะเห็นว่า สังสารวัฏฏ์ เป็นฝ่ายทุกข์ นำเกลียดน่าเบื่อหน่าย; ส่วนฝ่ายนิพพานนั้น

น่ายึดถือ อดยากได้ นำปรารถนา ตรงกันข้ามอย่างนี้. แต่พอมาถึงความรู้แจ้งในอนัตตา ก็กลับเป็นของที่เป็นอนัตตาอย่างเดียวกัน คือไม่มีความยึดถือแม้ในพระนิพพาน ไม่ยึดถือนิพพานโดยความเป็นนิพพาน ไม่ยึดถือนิพพานโดยความเป็นของเรา; พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างนี้. นั่นแหละ คือการถึงที่สิ้นสุดของการถูกลวงด้วยความเป็นของคุณ. เพราะฉะนั้น ไม่ต้องพูดถึงบุญบาป ดีชั่ว ซึ่งเป็นของคุณ ๆ คุณ ๆ อย่างโลก ๆ และเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เสมอกันหมด. ของคุณ ๆ ที่เป็นอย่างไรในโลก ถ้าเราเห็นได้ ก็จะไม่ประหลาด คือว่าพอจะเห็นได้โดยไม่ยาก; แต่ที่ว่าสังสารวัฏฏ์ และนิพพาน เป็นของเสมอกันนี้ซี เห็นได้ยาก เว้นไว้แต่จะเอาเรื่องอนัตตาเข้ามาจับ. และผู้ที่ได้เห็นความเป็นอนัตตาของนิพพานแล้วเท่านั้น ที่จะนิพพานได้. ถ้ายังยึดถือนิพพานโดยความเป็นนิพพานอยู่ยึดถือว่านิพพานเป็นของเราอยู่แล้ว ก็ยังเป็นนิพพานในอุปาทานอยู่เรื่อยไม่เป็นนิพพานอันแท้จริงได้. นี่เองเป็นเหตุให้นักปฏิบัติในชั้นสูง ที่ปฏิบัติมานาน ๆ นานปีแล้ว ก็ยังนิพพานไม่ได้ เพราะเขาคอยจ้องจะจับยึดเอานิพพานโดยความเป็นตัวเป็นตน เป็นของของตนอยู่เสมอไป โดยที่ไม่เห็นอนัตตานั้นเองเลยถูกลวงให้หลงในของเป็นคุณ ๆ สุดท้าย ระหว่างสังสารวัฏฏ์ กับนิพพาน.

ปัญหาที่ว่า ทำไมผู้ปฏิบัติมาอย่างจริงจัง เกร็งเครียด เป็นเวลานานมาแล้ว ก็ยังปล่อยวางอะไรไม่ได้ คือไม่ถึงที่สุด นี้ก็เพราะถูกลวงด้วยของคุณ ๆ สุดท้ายนี้ คือสังสารวัฏฏ์กับนิพพาน.

เขาจะต้องปฏิบัติต่อไปในลักษณะที่จะเห็นว่า นิพพานก็สักว่า นิพพาน ไม่ใช่ตัวตน เป็นอนัตตาเสมอกันกับสิ่งอื่นเสมอกันกับสังสารวัฏฏ์. เลิกยึดถือนิพพานในอุปาทานเสียที่ เลิกยึดถือว่าเป็นของเราด้วย นั่นแหละจึงจะนิพพานได้.

เป็นของประหลาด ที่ว่า ต่อเมื่อไม่อยากจะนิพพาน นั่นแหละจึงจะได้นิพพาน ถ้ายังอยากได้นิพพานอยู่ แม้อยากได้อย่างจะขาดใจ จะทำไปอย่างไร ก็ไม่ได้นิพพาน. เพราะคำว่า “นิพพาน” นี้ หมายถึงความปล่อยวาง สลัดสิ่งทั้งปวงหมดสิ้น ไม่เกาะเกี่ยวยึดถือในสิ่งใด ๆ โดยประการทั้งปวงเลย; ฉะนั้นจึงถึงนิพพานด้วยความอยากได้นิพพาน นั่นไม่ได้. เราจะต้องมองเห็นความเป็นอนัตตาอย่างถูกต้องแท้จริง ไม่ยึดถือแม้ในนิพพาน ขั้นสุดท้ายก็จะถึงที่สุดของความดับทุกข์ได้.

นี่จะเห็นได้ว่า มนุษย์เราถูกลงด้วยของเป็นคู่ ตั้งแต่ ต้น ๆ ง่าย ๆ ที่สุดเช่นสวย-ไม่สวย อร่อย-ไม่อร่อย สูง-ต่ำ ดำ-ขาว ล้น-ยาว นี้เรื่อย ๆ ไปจนกระทั่งถึง ดี-ชั่ว บุญ-บาป นรก-สวรรค์ สุขคติ-ทุกข์คติ นอกโลก-ในโลก สังสารวัฏฏ์-นิพพาน ถึงที่สุดดังนี้. เพราะฉะนั้นการพยายามศึกษาความจริงของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งประจำอยู่ในสิ่งทุกสิ่ง จนสามารถทำให้สิ่งเหล่านั้นไม่อาจจะลงว่า ให้รู้สึกว่าเป็นคู่ได้อีกต่อไป นั่นแหละจะเป็นทางรอดสุดท้ายของพุทธบริษัท หรือเข้าถึงจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนาได้จริง. เพราะฉะนั้น อาตมาจึงขออย่าซ้ำเรื่องกรรมอยู่เสมอไป ว่าท่านทั้งหลายจะต้องจำเรื่อง-

กรรมไว้ให้ดีแน่นอนว่า ในขั้นศีลธรรมนั้น มีกรรมดีกรรมชั่ว เรา
เว้นกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี; ซึ่งขั้นนี้เรายังถูกลงด้วยของเป็น
คู่ ในลักษณะที่หนึ่งตัวละจากชั่ว ไปสู่ความดี; นี่เป็นธรรมดา
เป็นสิ่งจำเป็น. เพราะอย่างไรเสีย เราก็ยังไม่รอดตัวจากการ
ถูกลง เพราะยังต่ำอยู่ เรายอมถูกลงแต่ว่าถูกลงโดยไม่รู้รู้สึกตัว
และด้วยความสมัครใจ เป็นการหวังขึ้นมาจากความชั่วมาสู่
ความดี เรียกว่า กรรมดำ-กรรมขาว มีอยู่สองประเภท.

พอมาถึงขั้นสุดท้าย ประกอบกรรมไม่ดำไม่ขาว คือการทำ
จิตให้อยู่เหนือกรรมดี-กรรมชั่ว มองเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
ในกรรมดำกรรมขาวทั้งสองอย่างนั้นชัดแจ้ง จนจิตไม่น้อมไป
เกลียดกรรมดำหรือรักกรรมขาว คือจิตเป็นอิสระเหนือกรรม
ทั้งปวง ที่เรียกว่า “กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว” เป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรม
ดำและกรรมขาว. ให้จำข้อ ๓ ข้อนี้ไว้ให้ดี. ในขั้นนี้ยังมีกรรม
ดำและกรรมขาว คือขั้นศีลธรรมนั้น ทำอย่างไรเสีย เราก็ต้อง
หลงรัก หลงยึดถือในเรื่องมรรคผลนิพพาน ยึดถือนิพพาน
ในฐานะเป็นของประเสริฐสุดกว่าสิ่งทั้งปวง ยึดถือว่าเป็นของเรา
เราจะเอาให้ได้ เราจะพยายามสุดความสามารถนั้นก็เป็
นขั้นหนึ่ง ซึ่งจะต้องไต่ขึ้นมาให้ได้ จะต้องสอบไล่ในขั้นนี้ให้ได้
เหมือนกัน; เพราะว่าถ้ายังต่ำจนไม่สามารถจะละกรรมดำ-
ประกอบกรรมขาวแล้วก็จะไม่สามารถขึ้นไปถึงกรรมที่ไม่ดำ
ไม่ขาวได้แน่. เราจะต้องมีความพยายามในขั้นต้น ๆ ให้ลุล่วง
มาเป็นลำดับ ๆ แล้วก็สร้างกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว แล้วขึ้นอยู่เหนือ

การยินดีในผลของกรรมไม่ว่าชนิดไหน จนกระทั่งไม่มีความปรารถนาอะไรไม่ยกยอกได้อะไร ไม่ยกยอกเป็นอะไรโดยประการทั้งปวง เพราะว่าสิ่งทั้งหลายเป็นมายาทั้งคู่เลย. เป็นมายาคือหลอกหลวงให้หลงยึดถือ แต่ที่แท้ ไม่มีสาระที่ควรยึดถือ ไปยึดถือเข้า ก็มีแต่ความทุกข์ จึงเกิดความรู้แจ้งเห็นชัดว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้ จิตจึงไม่ยึดถือได้. เรียกว่าเป็นผู้ประกอบกรรมอันใหม่ที่แปลกประหลาดที่สุด มิได้มีในศาสนาอื่นก็ว่าได้คือกรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งปวงนี้.

เราพิจารณากันถึงเรื่องนอกโลก และในโลก ในวันสุดท้ายว่าเรื่องโลกียธรรมในโลกนี้ก็ดี เรื่องโลกุตตรธรรมไปนอกโลกก็ดี ล้วนแต่ไม่มายึดถือคือยึดถือไม่ได้ : จะเป็นเรื่องโลกียธรรมหรือโลกุตตรธรรมทั้ง ๆ ที่ตรงกันข้ามเป็นคู่กัน อย่างดำกับขาว หรืออะไรก็ตาม ที่กลับตรงกันข้ามนั้น; แต่แล้วมันมาเหมือนกันตรงที่ยึดถือไม่ได้ ยึดถือแล้วเป็นมีความทุกข์หรืออย่างน้อยก็ดับทุกข์ให้สิ้นเชิงไม่ได้. เช่นยังยึดถือว่านิพพานเป็นนิพพานของเรานี้จะไม่สามารถดับทุกข์สิ้นเชิงได้ แม้จะดับทุกข์มากมายเพียงไรแล้วก็ตาม.

การที่เราไม่สามารถจะเอาชนะการลงของความ เป็นคู่ หรือไม่ว่าจะบรรลุนิพพานได้ทันความประสงค์ในชาตินี้ก็เพราะเหตุที่เราพากันประพฤติปฏิบัติผิด ต่อของสองอย่างนี้. พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเรื่องนี้ไว้ว่า การที่คนเราไม่สามารถขึ้น-

ไปถึงที่สุดของกรรม หรือความไม่ยึดถือนี้ เพราะเราไม่ฉลาดในการกระทำ ๔ อย่าง ด้วยกัน ดูเหมือนท่านจะจำแนกไว้ก็เพียงเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ๆ มากกว่าคือ :-

เพราะเราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการขาดทุนนี้อย่างหนึ่ง;

เราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการเสมอตัว นี้อย่างหนึ่ง;

เราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการได้กำไร นี้อย่างหนึ่ง;

เราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการเจาะแทงกิเลสให้ทำลายไปนี่เป็นอย่างสุดท้าย. ๓ อย่างแรก คือขาดทุนเสมอตัว ได้กำไร นั้น เราเห็นได้ทันที ว่าทั้งสามนั้นเป็นเรื่องฝ่ายศีลธรรมในวิภวภูมิจึง หรือฝ่ายวิภวภูตสงสาร; ส่วนในข้อสุดท้ายเราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการเจาะแทงกิเลสนั้นเป็นเรื่องฝ่ายวิภวภูต คือฝ่ายนิพพาน.

นี่ จึงเห็นได้ว่า เพราะเราไม่ฉลาดในเรื่องทั้งฝ่ายวิภวภูตและวิภวภูต คือทั้งฝ่ายวิภวภูตสงสารและฝ่ายนิพพาน เราจึงไม่เอาชนะความทุกข์ได้ทันตาเห็น. ในฝ่ายวิภวภูตหรือฝ่ายโลกียธรรม เราก็ไม่รู้จักรกระทำให้ถูกต้อง ว่าการกระทำชนิดไหนเป็นการขาดทุน ชนิดไหนเป็นการเสมอตัว ชนิดไหนเป็นการได้กำไร; เพราะถูกลงด้วยของเป็นคู่ นั่นเอง.

ที่ว่า ไม่ฉลาดในเรื่องการกระทำชนิดที่เป็นการขาดทุน

นั้นในกรณีที่เป็นเอามาก ๆ ถึงกับชอบกระทำชนิดที่เป็นการขาดทุน เข้าใจผิดว่าเป็นการได้กำไรไปเสีย. ข้อนี้ได้แก่กรณีทีบุคคลหลงบูชาความชั่วเป็นสรณะว่าเห็นความได้ตามใจกิเลส หรือตามใจตัวเอง ว่าเป็นสิ่งถูกต้องหรืออยู่ดีธรรม; จึงถูกลงกลับเอาการกระทำที่ว่าขาดทุน มาเป็นของประเสริฐ หรือเป็นของถูกต้องไป. อย่างนั้นมันก็ไม่ต้องพูดถึงการได้กำไร เพราะเริ่มแรกก็ยังไปหลงเอาการกระทำที่เป็นการขาดทุน มาเป็นสรณะเสียแล้ว. อย่างนี้ได้แก่พวกพาลเข้าใจผิด ประกอบไปด้วย มิชฌาทิฎฐิ กลับเห็นงจักรเป็นดอกบัว ซึ่งจะต้องระวางมากทีสุด ก็คือในเรื่องเกี่ยวกับการทำกรรม. เข้าใจผิด ว่าทำดีไม่ได้ดีทำชั่วไม่ได้ชั่ว เลยตัดลัดเอาว่าการทำสิ่งใดถ้าได้สิ่งที่ตัวต้องการ สมตามความต้องการ ทนออกทันใจแล้ว ก็ถือเอานั้นเป็นเรื่องถูกต้อง เกิดถือความถูกต้องชนิดใหม่ของตนเอง ในลักษณะที่กลับตรงกันข้ามกับกฎของศีลธรรมหรือความจริงต่าง ๆ; เลยมีความขาดทุนตั้งแต่ต้นจนปลาย ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีอยู่มาก หรือเป็นไปมากในหมู่มสัตว์ในโลกเรา. มันเป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้อยู่เหมือนกันในการที่จะให้คนที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่เคยได้ยินได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้าที่จะให้เขามายึดหลักที่เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือหลักความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม อะไรต่าง ๆ ได้โดยถูกต้อง. เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยาก ที่เราจะพูดหลักกรรม หรือหลักพุทธศาสนาในขั้นนี้แก่คนที่ต่ำอยู่ เช่นกรรมกรชั้นต่ำ ที่กำลังมันเมาแต่เรื่อง-

ความสุขทางวัตถุ ความสนุกสนานทางเนื้อหนังเหล่านี้ จึงมีแต่ล้ามะเลเทเมาอยู่เป็นประจำ เลยอยู่ในสภาพที่น่าสงสารอย่างยิ่ง.

สำหรับคนชั้นเรา ๆ ซึ่งมีการศึกษาพอสมควรแล้ว ไม่ควรจะเป็นอย่างนั้นได้เลย คนที่มีความเข้าใจถูกต้อง ในกฎของกรรมตามที่แท้จริง : ดีก็ดีจริง ชั่วก็ชั่วจริง ใครทำดีก็ดี ใครทำชั่วก็ชั่ว ไม่ต้องพูดไปถึงการรับผลหรืออก. การที่พูดถึงการรับผลนั้น ทำให้เกิดการเข้าใจผิด ว่าทำดีได้ผลดี ทำชั่วได้ผลชั่ว; คำพูดนี้ก็ถูก ไม่ใช่ไม่ถูก แต่มันเอียงไปในทางให้เกิดความเข้าใจผิด เพราะฉะนั้นเราพูดตัดเสียว่า “ทำดี ดี, ทำชั่ว ชั่ว” อย่างนี้ดีกว่า. ทำดี มันดีเสร็จ, ทำชั่ว มันชั่วเสร็จ ตั้งแต่เมื่อทำ; ผลที่เกิดขึ้นจะต้องดีหรือชั่ว ไปตามที่ทำ เช่นได้เงินมา ก็เป็นเงินดี หรือเงินชั่ว ไปตามกรรมที่ทำ; ได้ผลพลอยได้อย่างไรมาก็เป็นผลพลอยได้ที่ดีหรือชั่วไปตามที่ทำ เอามาบริโภคใช้สอย เขาก็ส่งเสริมความดีหรือความชั่ว ไปตามลักษณะของมัน. เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จะเลิกการเป็นมิจฉาทิฎฐิอย่างต่ำอย่างเลวเสียได้ ไม่อยู่ในลักษณะที่จะเห็นกงจักรเป็นดอกบัวได้อีกต่อไป เราจึงไม่สามารถจะประกอบกรรมชนิดที่เป็นการขาดทุนได้อีกต่อไป.

ที่ว่า ไม่ฉลาดในเรื่องการกระทำชนิดที่เป็นการเสมอตัว นั้นกรรมอย่างนี้เรียกว่า ทำแต่พอไปพอลมา เป็นผู้ที่อยู่ในระหว่างความเป็นพาลหรือความเป็นบัณฑิต ซึ่งน่าจะได้แก่คนที่เป็นมนุษยธรรมดาสัมัญทั่ว ๆ ไป มีความเกลียดกลัวความชั่ว

ความบาป อยู่ตามสมควร แต่ก็ไม่สามารถจะประกอบความดีให้เจริญรุ่งเรืองได้ เรียกว่าเป็นการกระทำที่เสมอตัว.

ที่ว่า ไม่ฉลาดในเรื่องการกระทำชนิดที่เป็นการได้กำไร นั้นได้แก่เป็นผู้ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ รู้จักทำสิ่งที่คนอื่นเขาไม่สามารถทำให้เป็นประโยชน์ให้มาเป็นประโยชน์ได้; ที่คนอื่นเขาสามารถทำประโยชน์ได้แต่เล็กน้อย ให้สามารถเป็นประโยชน์ใหญ่ได้. เราจะเห็นได้ว่า บางคนลงทุนตั้งมากมายในการทำสิ่งที่เรียกว่าทำบุญหรือกุศล นับเป็นแสน ๆ ล้าน ๆ แต่ได้บุญนิดเดียว เพราะมีความเป็นสัมมาทิฐิไม่พอ หรือน้อย. บางคนลงทุนเป็นเงินเป็นทองแต่เล็กน้อย กลับได้สิ่งที่เป็นบุญหรือกุศลมาก นี่ก็เพราะว่า เขามีสัมมาทิฐิมาก.

ที่นี่ ถ้าตีขึ้นไปกว่านั้น ไม่ได้ลงทุนสักสตางค์เดียวเลย แต่กลับได้สิ่งที่วิเศษยิ่งไปกว่าพวกแรก ที่เขาลงทุนตั้งแสนตั้งล้าน โดยเฉพาะพระนิพพานแล้วพระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นของให้เปล่า ไม่ต้องซื้อด้วยสตางค์ อย่างบาลีที่ว่า “*ลพฺฐา มุชฺฉา นิพฺพตฺติ ภูณฺชฺมานา*” – ได้พระนิพพานมาบริโภคน้ำเปล่า ๆ โดยไม่ต้องเสียสตางค์เลย. ในลักษณะเช่นนี้ ควรจะถือว่าเป็นการได้กำไรอย่างยิ่ง; ส่วนคนที่ลงทุนเป็นแสน เป็นล้าน สร้างอะไร ๆ ก็ตามใจ เขาไม่ต้องออกซื้อก็ได้ แล้วก็ได้บุญ เป็นกุศลตอบแทนมา ในลักษณะที่เขาต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร เกิดแล้วเกิดอีก หลงไหลในสุขคติ หรือกามคุณ ไม่มีที่สิ้นสุด ติดอยู่ในเกลียวของวัฏฏสงสาร ไม่มีที่สิ้นสุด. นี่แหละ ลงทุน

มาก ๆ แล้วกลับได้อย่างนั้น. ส่วนพวกที่ประกอบกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ในโลกนี้ พอได้ผลเท่าไปเท่ามานี้เรียกว่า เสมอตัว. ส่วนผู้ที่รู้จักเสียสละวัตถุ น้อย เสียสละแรงงานน้อย อะไร ๆ ก็น้อย แต่กลับได้ของที่มีค่าที่สุด ที่มีมนุษย์ควรจะได้โดยสมบูรณ์นี้เรียกว่า เป็นผู้ที่ได้กำไร.

ทั้ง ๓ ประเภทนี้ เรียกว่ายังมีเรื่องได้-เรื่องเสีย เรื่องดี-เรื่องชั่ว เรื่องบุญ-เรื่องบาป อันเป็นเรื่องราวในวัฏฏสงสาร แต่ถึงอย่างนั้นก็เป็นเรื่องที่ต้องทำให้ดีไว้ก่อน ในเมื่อเรายังขึ้นจากวัฏฏสงสารไม่ได้. เป็นอันว่าเราจะต้องท่องเที่ยวไปในทะเล เราจำต้องสนใจกับเรือหรือยานพาหนะนั้น ให้ดี ๆ เอาใจใส่ทะนุถนอมให้มาก เราจะทิ้งเรือยังไม่ได้ เราจะต้องได้เรือที่ดี สำหรับแล่นไปในวัฏฏสงสาร; จนกว่าเมื่อไร เราจะไปถึงฝั่งโน้น ซึ่งเป็นฝั่งที่ไม่มีความทุกข์ เราจึงจะทิ้งเรือได้. ข้อปฏิบัติในขั้นนี้ จึงเปลี่ยนเป็นอีกเรื่องหนึ่งไม่ใช่เรื่องของการได้กำไร หรือขาดทุน หรือเสมอตัวอีกต่อไป กลายเป็นเรื่องข้อที่สี่ คือ การกระทำที่เป็นการเจาะแทงกิเลส.

ฉลาดในเรื่องกระทำชนิดที่เป็นการเจาะแทงกิเลส ข้อนี้ พระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่า เจาะแทงกิเลส ถ้ามันแปลกหูสำหรับท่านบางคนก็ขอให้จำไว้ก่อน. ความว่า “เจาะแทงกิเลส” ก็คือ เจาะแทงมายาหรือความมืดความหลง ความถูกลวง ต่าง ๆ นานา โดยเฉพาะในที่นี้ คือการที่ลวงด้วยของที่เป็นคู่. หลงในมายาของสิ่งเหล่านั้นแล้ว เกิดเป็นความรู้สึกรักหรือขงขึ้นมา

อย่างนั้นเรียกว่า ถูกหุ้มห่ออยู่ด้วยกิเลส เปรียบเหมือนกับมีม่านหุ้มมีเปลือกหุ้ม ไม่ได้เห็นแสงสว่าง จึงได้หลงรักสวรรค์ หลงเกลียดนรก หรือหลงวนไปวนมา อยู่ในมนุษยโลกนี้ ในลักษณะที่จะเกลียดก็ไม่ใช่ จะรักก็ไม่ใช่ ดังนั้นเป็นต้นก็ตาม แปลว่ามีอะไรบางอย่างให้เกิดความเข้าใจผิด หรือไม่เข้าใจ จึงได้หลงจนกระทั่งเกิดอาการซึ่งเป็นการทรมานตนเอง. เพราะฉะนั้นหลักของการปฏิบัติ จึงต้องเป็นการเจาะแทงม่านที่ปิดบังนั้น ให้ทะลุออกไปให้แสงสว่างเข้ามา ให้เกิดสว่างขึ้นมาให้จงได้ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสเรียกว่า ปฏิปทาอันเป็นการเจาะแทงกิเลส.

ปฏิปทา ๓ อย่างข้างต้น มีเรื่องกำไร เรื่องขาดทุนอะไรนั้น ไม่เจาะแทงกิเลส ไม่เกี่ยวกับการเจาะแทงกิเลส; แต่เกี่ยวกับการทำตนให้คล้อยตามจังหวะของกิเลสให้ถูกต้อง ให้ลักษณะที่ไม่เป็นทุกข์มากเกินไป; แปลว่าพลอยไปตามกระแสของกิเลสให้ถูกต้อง ในลักษณะที่ว่ามีความทุกข์น้อยหนอยหรือได้สิ่งทีพอจะเรียกว่า ไม่เป็นทุกข์ทรมานมากนัก มาเป็นของตนไปก่อน.

ถ้ามาถึงขั้นสุดท้าย ในที่สุด เราไม่ยอมเป็นอย่างนั้น เราจะปลีกตัวออกจากเกลียวของกิเลส ทำลายกิเลส เจาะแทงกิเลส เลยได้เป็นปฏิปทา รวม ๔ อย่าง กล่าวคือการประพฤติปฏิบัติที่ขาดทุน ที่เสมอตัว ที่ได้กำไร และที่เจาะแทงกิเลส.

ที่ได้เอามากว่านี้ ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า มันซับซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ ในเรื่องการถูกลงด้วยของเป็นคู่. ขั้นต้นโง่มากในเรื่อง-

ของเป็นคู่ จนเอาไปกลับกันก็มี กลับดำเป็นขาว กลับขาวเป็นดำ นี่เรียกว่าโง่มาก. ส่วนที่ไม่โง่มากถึงอย่างนั้น แต่ก็ยังโง่อยู่ คือยังหลงติดอยู่ในดำในขาว ในดีในชั่ว ตามสมมติ หรือว่าตามที่ถูกต้อง อย่างที่ว่า ๆ กัน ในขั้นศีลธรรม. แต่ครั้งมาถึงขั้นสุดท้าย กลายเป็นว่าเราไม่เอาทั้งหมด ทั้งดีทั้งชั่ว โง่ทั้งไป ให้เป็นเรื่องของความทุกข์ เป็นเรื่องวิภูฏสงสาร อยู่เหนือความดีความชั่ว อยู่เหนือกำไรหรือขาดทุน เป็นการเข้าใจถูกต้องในสิ่งทั้งปวง ว่ากำไรก็ใช้ไม่ได้ ขาดทุนก็ใช้ไม่ได้ เป็นของลงโดยเท่ากัน. ถ้าผู้ใดมีความจริงในปฏิบัติที่สิ้นแล้ว พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันว่า นิพพานทันตาเห็น.

คำว่า “นิพพานทันตาเห็น” นี้ หมายความว่า จะดับทุกข์ดับกิเลสได้หมดจดสิ้นเชิงในชาตินี้ เพราะฉะนั้นจึงควรอย่างยิ่งที่เราจะได้ไปพิจารณาดูการกระทำของเราให้ดี ๆ แต่ละคน ๆ ทุก ๆ คน ลองไปพิจารณาดูการกระทำของตัวเองโดยเฉพาะให้ดี ๆ ว่าขาดทุน หรือเสมอตัว หรือได้กำไร หรือว่าเจาะแทงกิเลสหรือไม่. ถ้ายังไม่สามารถเจาะแทงกิเลส ก็ให้มันได้กำไรไว้ก่อนก็ได้. แต่พึงเข้าใจว่าเพียงเท่านั้น ยังอยู่ในวิภูฏสงสาร ยังติดไปกับวงกลมของวิภูฏสงสาร ดังที่ได้อธิบายแล้วโดยละเอียดวันก่อน ความว่า ถ้ายังติดกันอยู่กับวิภูฏสงสาร ก็ต้องระหกระเหิน คือต้องมีความทุกข์ ซึ่งสรุปความว่าคนชั่วก็ทุกข์อย่างคนชั่ว, คนดีก็ทุกข์อย่างคนดี, คนมีบาป ก็ทุกข์อย่างคนมีบาป, คนมีบุญ ก็ทุกข์อย่างคนมีบุญ, ไม่เสียเปรียบ ได้เปรียบ-

อะไรกันเลย.

ที่นี่ เราหวังที่จะได้ตัวจริงของพุทธศาสนา หรือเข้าถึง สิ่งที่ดีที่สุดที่มีมนุษย์เราควรจะได้ โดยหลักของพุทธศาสนา ก็คือปฏิบัติที่เป็นการเจาะแทงกิเลส อย่าไปหลงยึดถือในเรื่อง- ชาติทุนหรือกำไร. นี่เป็นหลักสำหรับมีไว้พิจารณาพิสูจน์ หรือ- สอบสวนการกระทำของเราเอง โดยเฉพาะสำหรับคนที่ต้องการ- จะดับทุกข์ให้ได้โดยเร็ว ทันตาเห็นในชาตินี้; พระพุทธเจ้าท่าน- ได้ทรงวางหลักไว้อย่างนี้.

ที่นี่เราจะได้พิจารณาถึงการที่เราจะไม่ถูกลงให้ละเอียดยิ่ง- ขึ้นไป ทั้งในวิญญูสงสาร และทั้งที่เกี่ยวกับนิพพาน. สาเหตุที่- เราถูกลงด้วยของเป็นคูนั้นมีทางที่จะพิจารณาได้หลายอย่าง- ด้วยกัน อาตมาเห็นว่าควรจะทราบกันได้โดยไม่ยาก ๔ อย่าง เช่น :

ข้อ ๑ เราอยู่กันคนละระดับ เพราะการอยู่คนละระดับนี้เอง- จึงถูกลง. อย่างความดีของคนชั้นหนึ่ง มันก็กลายเป็นความ- ไม่ดี ของคนอีกชั้นหนึ่งก็ได้; ความมอ่ร่อยของคนชั้นหนึ่ง อาจ- จะเป็นความไม่มอ่ร่อยของคนอีกชั้นหนึ่งก็ได้; ความไม่ไพเราะของ- คนชั้นหนึ่ง จะเป็นความไม่ไพเราะของคนอีกชั้นหนึ่งก็ได้. ยิ่ง- ถ้าเราเอาไปเปรียบกันระหว่างสัตว์เดรัจฉานทั่วไป กับสัตว์มนุษย์- แล้ว เราจะเห็นได้ว่า คู่ๆ ที่เรากล่าวนั้นมันใช้กันไม่ได้ : คืออย่าง- มนุษย์ มันก็ไม่อาจจะเป็นดีอย่างสัตว์ได้; หรือดีอย่างสัตว์ มัน- ก็ไม่อาจจะเป็นดีอย่างมนุษย์. ถ้าเราจะเปรียบเทียบ มนุษย์ กับเทวดา

ก็เช่นเดียวกันอีก : ดี-ไม่ดี สวย-ไม่สวย อร่อย-ไม่อร่อย ไพเราะะ-ไม่ไพเราะะ เหล่านี้มันก็ยิ่งแตกต่างกัน ไม่อาจจะใช้หลักเกณฑ์อันเดียวกันได้ เป็นการลวงกันอยู่ในตัว. และยิ่งกว่านั้นปัญหามันคนละอย่าง เพราะมันอยู่คนละระดับ เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เอง เรื่องสุคติของเทวดา ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ มีความว่าพวกเทวดาต้องการสุคติ คือเทวดาจะตายเอง จะไปเอาสุคติที่ไหน ก็ประชุมปรึกษากันว่าจะไปสุคติกันที่ไหน. ในที่สุด มติของที่ประชุมกลายเป็นว่า ที่มनुสสโลกนี้เอง เป็นสุคติของเทวดา. เทวดาที่จุติจากเทวโลกเมื่อต้องการสุคติ ก็ต้องกลายมาที่มनुสสโลก เพราะว่าในมनुสสโลกนี้ ยังมีพระรัตนตรัยที่หาได้โดยง่าย ยังมีการปฏิบัติธรรมทำลายกิเลส หรือมีปฏิบัติที่เป็น การเจาะแทงกิเลส ยังหาได้ง่าย; แต่ในสวรรค์ซึ่งเต็มไปด้วย กามคุณนั้นมีแต่การถูกลวงด้วยของคู่ ยิ่งไปกว่านั้นในมनुสสโลกเรา. เทวดาจึงอนุโมทนาแก่กันและกัน ในकारที่เทวดาองค์ใด องค์หนึ่ง จะได้จุติ แล้วมาเกิดในมनुสสโลก แล้วยังพร่ำสอน อ้อนวอน ขอร้องกันว่า ท่านทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์ในมनुสสโลกด้วย ดังนี้.

ดูเอาเถิด คนในมनुสสโลก ได้อยู่ในสุคติของชนชั้นสูงอย่างนี้แล้วเวลาทำบุญอะไรสักหน่อย ก็กลับไปอธิษฐานให้ไปเกิดในสุคติสวรรค์ชั้นวิมานอะไรต่าง ๆ; ในเมื่อเทวดาเอง ต้องการสุคติ ก็ต้องมาปฏิสนธิในมनुสสโลก. นี่แหละชี้ให้เห็นการถูกลวงด้วย-

ของเป็นคู่ เช่นว่าเป็นมนุษย์-เป็นเทวดา สุคติ-ทุคติ เหล่านี้ ก็เพราะอยู่กันคนละระดับ. นี่เป็นข้อหนึ่ง ซึ่งเราจะต้องศึกษา ให้เข้าใจ ต้องระมัดระวังให้ดี อย่าให้เราตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ได้. ความถูกลง อาจเกิดขึ้นเพราะการอยู่กันคนละระดับเช่นนี้.

ข้อ ๒ เป็นแง่ของภาษา ภาษาที่เราใช้กันอยู่นี้ มันเป็น ภาษาโลกเป็นโลกียภาษา ใช้ในวัฏฏะ ในเรื่องของโลก ทำให้ เกิดความเข้าใจผิดได้ง่าย. เพราะว่าเมื่อกล่าวถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่ มนุษย์เราจะได้ เราก็ต้องกล่าวถึงความดี ดียอดดีหรือสุดดี; แต่แล้ว ยอดดี หรือสุดดีนี้ มันใช้กับภาษาของโลกุตตระไม่ได้ คือมันยังเป็นความทุกขอยู่นั่นเอง. ยิ่งดีมาก กลับยิ่งเลวมาก; ยิ่งดีมากกลับยิ่งทุกขลึกมากขึ้นไปอีก. ส่วนที่ไม่ค่อยดี กลับจะ หลุดได้ง่าย หรือว่าไม่ทุกขมาก. ข้อนี้เพราะเหตุใด ? เพราะ เหตุว่ายิ่งดีมาก ก็ยิ่งยึดถือมาก, ยิ่งรักมาก ยิ่งยึดถือมาก, ยิ่ง รักมาก มันก็ยิ่งเหนียวแน่นมาก เลยปล่อยวางได้ยาก. เพราะ ฉะนั้น ยิ่งดีมาก ก็คือยิ่งเลวมาก เพราะว่ามีการอยากมาก มี การยึดถือมาก มีการกระทำมาก สละยาก; เป็นภาษาที่กลับ ตรงกันข้ามอยู่อย่างนี้กับภาษาฝ่ายโลกเรา.

สำหรับพระอริยเจ้า โดยเฉพาะพระอรหันต์ ถ้าเราถามท่าน ว่าความดีกับความชั่ว อันไหนน่ากลัวกว่า ท่านจะตอบตรงกัน ข้ามจากพวกเราคือว่าความดีนั้น น่ากลัวกว่า. ส่วนพวกเรานั้น อาจตอบว่า ความชั่วน่ากลัวความดีไม่น่ากลัว แต่น่ารักและ อยากรได้. พระอรหันต์กลับตรงกันข้าม ท่านเห็นว่าความดี มัน

น่ากลัวกว่า เพราะว่าคุณภาพชีวิตนั้น ทำอย่างไรเสีย ก็ทำอะไร-
เราไม่ได้ เพราะเห็นชัด ๆ ว่าชั่ว ก็ไม่แต่จะต้อง; แต่ความดีนั้น
มันล่อให้เราหลงรัก หลงอยาก หลงติดเหนียวแน่น ถอนไม่ได้
ร้องไห้มีน้ำตาไหลเป็นลำธารอยู่ ก็ยังสละสิ่งที่เรารักไม่ได้ เพราะ-
ฉะนั้นความดีจึงน่ากลัวกว่า.

นี่ เป็นตัวอย่างของความหมายของภาษา ที่มันเป็นคนละ-
ภาษา ระหว่างโลกิยะและโลกุตตระ ซึ่งในภาษาฝ่ายโลกิยะนี้
ไม่เพียงพอที่จะใช้กับลักษณะหรือความหมายต่าง ๆ ในฝ่าย
โลกุตตระ ยกตัวอย่างเช่นความสุข. คำว่าความสุข ใคร ๆ ก็
ปรารถนากันในโลก แต่แล้วถูกประณามว่าเป็นของที่หลอกลวง
มายา เช่นเดียวกับความทุกข์. ในฝ่ายโลกุตตระประณาม-
ความสุขว่าเป็นมายาหลอกลวง เช่นเดียวกับความทุกข์; ไม่-
อยู่ในฐานะที่ควรปรารถนาเลย. ตรงกันข้ามถึงอย่างนี้.

ที่นี้ การที่อยู่เหนือดี-เหนือชั่วเหนือสุข-เหนือทุกข์นั้น
ไม่มีภาษาใช้ก็เลยต้องยืมภาษาธรรมดามาใช้อีก ว่าเป็นความดี
เป็นความสุข ขึ้นมาอีกเป็นยอดดี ยอดสุข; คนจึงเหมาเอาว่า-
พระนิพพาน เป็นยอดดี ยอดความดี หรือยอดของความ
สุขซึ่งผิดจากความจริง. พระนิพพานไม่ใช่ดี หรือไม่ใช่สุข หรือไม่-
อะไรทุกอย่าง; แต่ว่าถูกเหมาให้เป็นยอดดี หรือยอดสุข แล้ว-
หลอกลวงเอาคนที่พูด ที่กล่าว ที่ยึดถือมันเอง. นี่แห่งของภาษา-
เป็นอย่างนี้ทำให้เกิดความเข้าใจผิดอย่างนี้.

ที่เราได้ยินได้ฟังกันมาตั้งแต่เด็ก ๆ เราไม่เคยเข้าใจความ-

จริงข้อนี้มาก่อน เราก็ยึดถือได้ง่าย. ตั้งแต่เด็ก ๆ เขาเห็นว่าความสุขที่เขารักมาก ๆ เขาชอบมาก ๆ เป็นอย่างไร; พระนิพพานก็ยิ่งมากไปในทำนองนั้น ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น. เช่นได้กินได้เล่น ได้สนุกสนานอย่างนั้น ก็เข้าใจว่าเมื่อพระนิพพานมีอะไรให้กิน ให้เล่น ให้สนุกสนาน ยิ่งไปกว่านั้นมากมายหลายร้อยเท่า. นี่คือการสร้างความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องพระนิพพานไปตั้งแต่แรกเริ่ม ตั้งแต่เล็ก ๆ จนกระทั่งเป็นหนุ่มเป็นสาว ถือความหมายของคำว่าความสุข ไว้้อย่างไร แล้วพอกพูนด้วยกำลังสอง กำลังสาม กำลังร้อย กำลังพัน ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกที เพื่อเป็นความหมายของพระนิพพาน ก็เลยเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าพระนิพพานไม่ได้. ถ้าใครมาพูดว่า พระนิพพานมีลักษณะตรงกันข้าม ก็ยากที่จะเชื่อ เหลือเชื่อ ไม่อยากฟัง เพราะตนกำลังยึดถือในความหมายของคำว่า “ความสุข” ไปตามอำนาจของความถูกลงด้วยของเป็นคู่ ๆ อยู่เต็มที นั่นเอง.

โทษของความถูกลงด้วยของเป็นคู่ เป็นอย่างไร; ไม่เห็นความทุกข์ไม่เห็นความสิ้นสุดแห่งความทุกข์ได้เลย. ในพระบาลีมีประโยคที่กล่าวไว้แสดงให้เห็นได้ว่า ท่านทั้งหลายที่กล่าวเหล่านั้น ก็หมดปัญญาเหมือนกันที่จะกล่าวว่ามันเป็นอย่างไรดี เพราะมันไม่มีคำที่จะกล่าว. ตัวอย่างที่ถือกันว่ากล่าวดีที่สุดคือไม่นำไปสู่ความถูกลงที่สุด ก็คือประโยคที่ท่านพระสารีบุตรกล่าว ว่า “นิพพาน เป็นของไม่มีอาพาธ” นิพพานไม่มีอาพาธคือไม่มีความเจ็บไข้ นี้เรียกว่ากล่าวดีที่สุดแล้ว. นี้ก็ยังคงชวนให้

เห็นคล้าย ๆ ไปด้วยสบายดี สบายอย่างไม่มีความเจ็บความไข้อยู่นั่นเอง. เหมือนว่าปลอดจากเจ็บไข้ธรรมดาที่มันก็ไม่ทำอะไรมากไปกว่าความสบายชนิดที่ต้องกลับไปเจ็บไข้ หรือต้องทนทุกข์อย่างอื่นอยู่ อยู่นั่นเอง.

ที่ว่า นิพพานไม่มีอาพาธ ไม่มีความเจ็บไข้นี้ ท่านหมายถึงความที่นิพพานไม่เป็นการหมุนไปตามเกลียวของวัฏฏสงสาร ไม่มีการกระทบกระทั่งในเกลียววัฏฏสงสาร ไม่ถูกกระทบกระเทือน ไม่ถูกเสียดสี เสียบแทงอะไรต่าง ๆ นี้เรียกว่า “ไม่มีอาพาธ”. ท่านไม่กล้ากล่าวว่ นิพพานเป็นสุข กลัวคนจะเข้าใจผิดมากไป อย่างนี้เป็นต้น. มีพระบาลีที่ถือกันว่ เป็นพระพุทธรักษาติ กล่าวตรง ๆ ว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” อย่างนี้ก็มี แต่เราอาจจะถือว่บางทีก็เป็นเพราะความจำเป็นทางอื่นมาบังคับ เช่นมันเป็นกาพย์กลอนบ้างเป็นต้น.

ถ้าจะต้องกล่าวว่ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง กันจริง ๆ แล้ว ก็ขอให้เข้าใจว่มันเป็นเรื่องความจำเป็นที่จะต้องกล่าวเช่นนั้น เพราะไม่มีคำกล่าว. เพราะถ้ากล่าวว่พระนิพพานไม่สุข ไม่ทุกข์ พวกเด็ก ๆ ก็ฟังไม่ออก คนหนุ่มคนสาวก็ฟังไม่ออก แม้แต่คนแก่เฒ่า ก็ยังฟังไม่ออก ว่พระนิพพานไม่สุข ไม่ทุกข์ มันคืออย่างไร แล้วก็ไม่สนใจในพระนิพพาน; เพราะความถูกหลงด้วยของเป็นคูนั่น ยังหนาแน่นอยู่ในสันดาน. เว้นไว้แต่จะได้พิจารณาให้เห็นความหมายของความเป็นคูนั่น ๆ คือความจริงของสิ่งที่เป็นคูนั่นให้เพียงพอเสียก่อนก็จะฟังออกทันที

ว่านิพพานไม่สุขไม่ทุกข์ หรือนิพพานอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ความยากลำบากอย่างยิ่ง จึงเกิดขึ้นในการอธิบายธรรมะชั้นสูงของพระพุทธศาสนา เพราะเหตุว่าคำ 'ไม่มีจะใช้' มีไม่พอที่จะกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้. ความถูกลวงด้วยของเป็นคู่จึงยังคงมีอยู่ได้แม้ในขณะที่เรากำลังพูดกันถึงพระนิพพาน. ความถูกลวงด้วยของเป็นคู่จึงยังคงมีอยู่ได้แม้ในขณะที่เรากำลังพูดกันถึงพระนิพพาน. ความถูกลวงด้วยของเป็นคู่จึงยังคงมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์เราได้เพราะความไม่เพียงพอของภาษาที่ใช้พูด. นี้ก็อย่างหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการถูกลวงด้วยของเป็นคู่ และยังคงมีอยู่ต่อไป.

ข้อ ๓ การกล่าวอย่างสมมติของพวกเราในโลกนี้ เอาไปใช้กับเรื่องของพระนิพพานไม่ได้. คำกล่าวชนิดนั้นจึงเป็นเรื่องสมมติผิดที่ไปหมด. เช่นมีคำที่กล่าวในพระบาลีว่า *ธมฺมวาค ธรรมนฺนฺติ* เป็นต้น.

ธรรมวาคะ วาคะที่เรากล่าวกันบ่อย ๆ ก็คือวาคะกำหนดแต่นี้มาว่าวาคะในธรรม. ธรรมนฺนฺติ ก็แปลว่าความยินดีเพลิดเพลินในธรรม คือหมายถึงความพอใจในนิพพานหรือในอมตธาตุ. ความพอใจในพระนิพพาน หรือในผลที่เกิดขึ้นจากการบรรลุถึงพระนิพพานก็ตาม หรือเรียกว่า อมตธาตุ ที่ได้ศึกษาริเรียนรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่มีความทุกข์เลยก็ตาม; แล้วเกิดความยินดีจนถึงขนาดที่เรียกว่า "วาคะ" (หมายถึงยินดีอย่างแรง ยินดีอย่างเหนียวแน่น ผูกพันใจอย่าง-

เหนียวแน่น เหมือนอย่างคำว่าราคะตามธรรมดาคือราคะใน-
กามคุณนี้) พวกนั้นมีราคะในอมตธาตุ หรือในนิพพานรุนแรง-
เพราะมองเห็นชัด. แต่แล้วก็มีข้อที่ควรจะต้องสังเกตว่า สิ่งที่เป็นที่-
ตั้งของความยินดี หรือตัวความยินดีนั้น มันเป็นความยินดี
คนละอย่าง คือว่าพระนิพพานนั้นจะเป็นความยินดีหรือยินดี
อะไรไม่ได้ จะเป็นตัวความพอใจไม่ได้. ตัวราคะคือความกำหนด
หรือความยินดีอะไรนั้น มันอยู่ที่ใจของคน เขาไปปนกันไม่ได้.
เมื่อเราเอาไปปนกันแล้ว มันก็จะผิดที่ จะเกิดอาการผิดที่ขึ้น-
มาทันที เกิดความยึดถือราคะในนิพพาน เขาความสุขให้เป็น-
ตัวนิพพานไปเสีย ทั้ง ๆ ที่พระนิพพานไม่สุขกะใครได้ ไม่เป็น-
ความยินดียินดีใครกะใครได้; ยินดียินร้ายพอใจนี้ มันอยู่ที่จิตใจ
ของคนต่างหาก. เพราะฉะนั้น อย่านำเอาความยินดีกับพระนิพพาน-
นั้น มาเป็นของอันเดียวกัน ให้แยกออกจากกันเสียให้ได้; ถ้า
ความสุขเกี่ยวกับพระนิพพาน ก็ต้องถือว่าเป็นความรู้สึกของคน;
ไม่ใช่ตัวพระนิพพานจะเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เป็นความกำหนด-
ยินดีหรือพอใจได้. ที่นี้ ของที่เป็นคู่ ที่หลอกลวง ก็มาอยู่ที่ยินดี
หรือไม่ยินดี พอใจหรือไม่พอใจ ไม่ใช่อยู่ที่นิพพาน. เพราะฉะนั้น
ระวังไม่ให้ถูกลวงในเรื่องยินดี หรือไม่ยินดีนี้ จึงจะแยกพระ-
นิพพานออกจากความยินดีได้ และไม่ถูกลวง.

นี่ เรียกว่าความถูกลวงด้วยของเป็นคู่ อันเกิดจากเราเข้าใจ
หรือจับฉวยผิดที่ เอาความสุขเป็นตัวนิพพาน เอาตัวนิพพาน
เป็นตัวความสุข นี้ผิดโดยสิ้นเชิง. ความสุขจะต้องอยู่ที่จิตใจ

ของคนที่มีรู้สึก หรือเป็นความรู้สึกของคนไม่ใช่ตัวนิพพาน เพราะฉะนั้น อย่าเอานิพพานเป็นตัวความสุข หรืออะไรทำนองนั้น. ถ้าจับฉวยผิดที่ จะเกิดอาการยินดีด้วยความยึดถือ หรืออุปาทานในนิพพาน แล้วเลยนิพพานไม่ได้; ปฏิบัติอย่างไร จนตายไปก็ชาติ ก็ถึงนิพพานไม่ได้ ทั้งที่ปรารถนานิพพานอย่างแรงกล้า.

ข้อ ๔ ข้อสุดท้าย ในการที่ตกอยู่ในความถูกลง ว่าสิ่งต่าง ๆ นั้นมันมีค่าขึ้นมาได้ เพราะมันมีคู่ตรงกันข้าม เป็นเครื่องเปรียบเทียบ คือว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดมีค่าขึ้นมา เพราะมีสิ่งตรงกันข้าม. มันเกิดมีความหมายขึ้นมาเพราะมันมีสิ่งตรงกันข้าม เป็นของคู่กันเอง เช่นมีดำ-มีขาว ถ้ามันมีแต่ขาวไม่มีดำเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามแล้ว ขาวก็ไม่มีความหมายว่าขาว. ขาว จะไม่มีความเป็นของมีค่าอย่างของขาว ถ้าไม่มีดำเป็นคู่ตรงกันข้าม.

ในกรณี สวย-ไม่สวย อร่อย-ไม่อร่อย ไพเราะ-ไม่ไพเราะ เหล่านี้ก็เหมือนกัน ต้องมีสิ่งตรงกันข้ามมาเป็นคู่เปรียบ มันจึงจะเกิดค่าขึ้นมาได้; แม้ที่สุดแต่ บุญ-บาป ก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีบาป บุญก็ไม่มีค่าก็ไม่มีความหมายอะไร. ดี-ชั่ว ก็เป็นอย่างเดียวกัน. ในทางที่กลับกันชั่วจะมีความหมายขึ้นมาได้ เพราะมีดีอยู่ตรงข้าม. บาป มีความหมายขึ้นมาได้เพราะมีบุญอยู่ในฐานะเป็นคู่ที่ตรงกันข้าม. ต่างฝ่ายต่างทำให้ฝ่ายที่ตรงกันข้ามมีค่า มีความหมายขึ้นมา เพราะฉะนั้น มันจึงไม่แยกกัน มันไปด้วยกันเป็นเกลอคู่หูกันไปเรื่อย ในการที่จะหลุดออกจาก-

มนุษย์ให้หลงใหล. แม้ที่สุดแต่เรื่องสังสารวัฏฏ์ กับนิพพาน ซึ่ง-
เป็นคู่สุดท้าย มันก็เกิดมีค่า หรือมีความหมายขึ้นมาได้ก็เพราะ-
การที่มันมีคู่ตรงกันข้ามเป็นเครื่องเปรียบเทียบ.

เพราะฉะนั้น เราอย่าไปหลงข้างเดียว มันไม่ยุติธรรม
จะไม่ให้ความยุติธรรมที่เพียงพอแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ในเมื่อเรา-
ไปหลงข้างเดียว. พอเราไปเอามาเปรียบเทียบกันจริงๆ ทั้งสอง-
ข้าง มันก็กลายเป็นผู้มีความผิด หรือเป็นอาชญากรรมด้วยกัน
เสมอกัน อยู่ในฐานะที่หลอกหลวงคนให้หลงเท่ากันไม่มีข้อที่ควร-
ยกเว้นอภัยโทษให้แก่ฝ่ายไหนเลย. ฉะนั้นของที่เป็นคู่ทั้งหมด-
มีอรร่-ไม่อรร่ สวย-ไม่สวย ไพเราะ-ไม่ไพเราะ อะไรก็ตาม
กระทั่งดี-ชั่ว บุญ-บาป สุข-ทุกข์ นิพพาน-สังสารวัฏฏ์ เหล่านี้-
เราไม่ยอมให้ลงเราในฐานะที่เป็นของแบ่งแยกให้รักให้ชัง-
อีกต่อไป แต่จะมองดูมันในแง่ที่เป็นอนัตตาเสมอกันหมด โดย-
ระว่างค่า หรือราคา หรือความหมาย ที่เกิดขึ้นมาได้อย่าง
หลวง ๆ คือมีคู่ตรงข้าม เป็นเส้นเปรียบเทียบเท่านั้น; ถ้าผิดไป-
จากนั้นแล้วมันก็ไม่มีความหมาย.

เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นอันว่าเราได้พูดถึงสิ่งที่ทำให้รู้-
ความจริงเกี่ยวกับการหลวง เป็นการอธิบายให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา ได้โดยง่าย; หรือว่าอาศัยหลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
ก็ทำให้เห็นความหลวงนี้ได้โดยง่าย. เพราะฉะนั้น เราควร-
พิจารณาศึกษาสนใจเป็นอย่างยิ่ง ในกรณีที่พิจารณาให้เห็น-
ความหลวง เพราะมันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ให้เห็นของคู่ ๆ

คู่ ๆ เหล่านี้ ก็ร้อย ก็พันคู่ก็ตาม นับตั้งแต่เบื้องต้นที่สุด จนถึง พระนิพพานและสังสารวัฏฏ์ว่ามันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างน้อยก็เป็นอนัตตาเสมอกันหมด. เมื่อเห็นความจริงอย่างนี้แล้ว ก็จะหลุดพ้นจากโลก จากสังสารวัฏฏ์ ไม่ยึดถือนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน แล้วก็ดับทุกข์สิ้นเชิงได้ คือเป็นนิพพาน ได้จริงโดยไม่ต้องยึดถือ.

พระพุทธเจ้าท่านได้ทรงยกย่องการพิจารณาให้เห็นอนิจจัง หรือความลงของสิ่งที่เป็นคู่ นี้ว่าเป็นสิ่งที่ควรทำอย่างยิ่ง จึงได้มีตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่ง คัมภีร์อังคุตตรนิกายว่า : การพิจารณาให้เห็นความไม่เที่ยงความเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่เป็นสังขาร คือ เป็นคู่ ๆ เหล่านี้ ให้เห็นอนิจจังชัดเจนแจ่มแจ้ง ช่วงเวลาลัดนิ้วมือ (คือเพียงกระดิกนิ้ว) เห็นอนิจจังชั่วลัดนิ้วมือเดียว ก็เป็นการดียิ่งเสียกว่าเลี้ยงพระหมดทั้งศาสนา มีพระพุทธเจ้าเองเป็นประธานด้วย. นี้ขอให้คำนวณดูเถิด ว่าพระสงฆ์ทั้งหมดใน พระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นอริยบุคคล หรือไม่ใช่อริยบุคคล รวมทั้งมีพระพุทธเจ้าเองเป็นประมุข มันจะมากเท่าไร; เลี้ยงพระทั้งหมดนั้น ก็ยังไม่ได้บุญ ได้กุศล เท่ากับบุคคลที่เห็นอนิจจัง อย่างแจ่มแจ้งแม้ชั่วลัดนิ้วมือเดียว. นี้เป็นคำกล่าวที่มีอยู่ใน พระไตรปิฎกของเรา โดยเฉพาะอยู่ในเล่มที่ ๒๓ หน้า ๔๐๖ และที่อื่น ๆ อีก. จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรงไปตรงมาอย่างไร อย่างน้อยที่สุด เมื่อเราได้ยินคำเช่นนี้แล้ว เราจะเห็นได้ว่าพระภิกษุสงฆ์ และพระพุทธเจ้าในพุทธศาสนานั้น เป็นอัน-

วางใจได้ ว่าไม่มีการกล่าว หรือการกระทำชนิดที่จะล่อลวงคน ให้บำรุงบำเรอด้วยปัจจัย ด้วยลาภสักการะ เป็นต้น เพราะมีการกล่าวเช่นนี้เป็นหลักประกันอยู่ และพร้อมกันนั้นก็เห็นได้ว่า ทรงยกย่อง ทรงแนะนำ ชี้ชวน ให้คนเราเปิดหูเปิดตาให้สว่าง อย่าให้ถูกลวงด้วยมายาของสังขารอีกต่อไป; ให้พิจารณาเห็นความจริงสากลของของเป็นคู่ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่ให้เห็นชัด แล้วจะได้ความเป็นอิสระอย่างแท้จริง คือเป็นอิสระจากการครอบงำของสิ่งเหล่านั้น เป็นอิสระจากกิเลส เป็นอิสระจากความทุกข์ เป็นอิสระที่แท้จริง ไม่ใช่อิสระหลอกลวงเหมือนอิสระอย่างโลก ๆ.

ที่กล่าวเช่นนี้ ก็ให้ถือว่าเป็นการกล่าวอย่างนักศึกษา ไม่ได้กล่าวอย่างคุณยาคุณยาย ที่หลงในการกระทำที่เป็นบุญกุศล เลี้ยงพระสวดมนต์เหล่านั้น แต่เรากล่าวกันในระหว่าง นักศึกษาด้วยกัน ว่าการพิจารณาเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น มันมีค่าเพียงไร แล้วจะได้สนใจในเรื่องการถอนตัวออกมาจากอวิชชา หรือมายานี้ให้มาก.

เป็นอันว่าเรื่องการศึกษาให้เห็นความจริงของสิ่งที่ เป็นคู่ นี้ ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเสียแล้ว ซึ่งท่านทั้งหลายจะต้องช่วยกันทำ สนับสนุนซึ่งกันและกันให้ทำเพื่อความปรากฏออกมาของ พุทธศาสนาที่แท้จริง และที่สมบูรณ์.

ตอนท้ายนี้ อยากจะเล่าถึงเรื่องวิธีปฏิบัติบางอย่าง เกี่ยวกับปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้. ในที่แห่งหนึ่งในอังคุตตรนิกาย

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า “ภิกษุควรทำตนเหมือนสะใภ้ใหม่” พวกที่เป็นผู้ชาย ไม่เคยเป็นผู้หญิงก็ไม่ค่อยจะทราบความหมายของคำว่า “สะใภ้ใหม่” อะไรนัก แต่ว่าพอจะลงมติได้ว่า สะใภ้คือคนที่ต้องไปอยู่ในตระกูลของพ่อด้วงแม่ด้วง แล้วใช้คำว่า ใหม่คือให้ภิกษุทำตนเหมือนกับสะใภ้ใหม่ไว้เรื่อย. หญิงสะใภ้ทำตนเป็นคนใหม่ต่อตระกูลพ่อด้วงแม่ด้วงไว้เรื่อย ย่อมจะปลอดภัย เพราะว่าเรามีความรู้สึกคล้าย ๆ กับว่าไปอยู่ท่ามกลางศัตรูอย่างโดดเดี่ยว. ที่ใช้คำว่า “ศัตรู” ก็แรงไป อาจใช้คำว่า ผู้อาจจะเป็นศัตรูขึ้นมาเมื่อไรก็ได้; ถ้าไม่เป็นศัตรูในวันนี้ ก็อาจเป็นศัตรูในวันหนึ่ง; เพราะฉะนั้นจะต้องระมัดระวังตัวให้ดี จนกว่าจะผ่านพ้นระยะนั้นไป คือจนกว่าจะเป็นพ่อด้วงแม่ด้วงเสียเอง อย่างนี้จึงจะหมดปัญหา. ในระยะนั้น จะต้องทำตนเป็นผู้ที่ระมัดระวังตนเต็มที่ อย่าประมาท อย่าไปทำเล่น ๆ. ภิกษุก็เหมือนกัน อย่าไปคลุกคลีตีโมงกับสังฆาร หรือของที่เป็นคู่เหล่านี้; ให้ทำตนอยู่ในลักษณะที่ปลอดภัย คืออย่าไปใกล้ชิด อย่าไปพัวพัน ให้มีความไม่ประมาทอย่างยิ่งไว้เรื่อย จึงจะไม่ถล่มลงไปในมายาของโลก หรือของสังฆารหรือของเป็นคู่ ๆ นี้โดยง่ายนัก.

นี่เป็นการปฏิบัติตัวในขั้นแรก ๆ ในขั้นเตรียม ในขั้นศีลธรรมในขั้นวินัย เพราะเหตุว่าสิ่งที่เป็นคู่เหล่านั้น ล้วนแต่มีอัสสาทะ คือเสน่ห์ที่ยั่วยวน. ถ้าไม่ระมัดระวัง ก็จะหลงไปในความยั่วยวนของสิ่งเหล่านั้น แล้วในที่สุดก็จะต้องลำบากยากในการที่จะกลับตัว. เพราะฉะนั้น ให้ภิกษุทำตนเป็นเหมือน-

สะใภ้ใหม่ ต่อกิเลส หรือต่ออารมณ์ของกิเลส หรือต่อสังขาร-
ทั้งปวงนี้ไว้ตลอดเวลาทีเดียว. นี่เป็นหลักสำหรับปฏิบัติฝ่าย-
ศีลธรรม หรือฝ่ายเริ่มแรกที่จะไปเกี่ยวข้องกับของเป็นคู่ๆ อย่าง-
ที่กล่าวแล้ว.

ที่นี้ หลักสำหรับปฏิบัติที่เป็นฝ่ายตัวศาสนาแท้ ก็คือการ-
พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือที่เรียกว่าไตรลักษณ์ โดย-
สรุปรวมเป็นใจความสั้น ๆ ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่-
น่ายึดถือ” ถ้าให้สั้นที่สุด ก็เรียกว่า “ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ”
ถ้าขยายออกอีกหน่อย ก็ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น”. ที่ว่า
น่าเอา คือเอามา หมายถึงของที่เป็นวัตถุ ได้นั้นได้นี้; ที่ว่า
น่าเป็นนั่นคือเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นหญิงเป็นชาย เป็นมนุษย์เป็น-
เทวดา เป็นคนดีคนชั่วเป็นอะไรต่าง ๆ ทุกอย่าง. “เอา” นั้น ก็เช่น-
เอารูป เอาเสียง เอากลิ่น เอารส เอาสัมผัส เอาของกินของใช้
แก้วแหวนเงินทอง.

เรามีบทมนต์สั้น ๆ ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น” เพราะ-
มันมีมายา มันหลอกลวงด้วยความเป็นคู่ทั้งนั้น. ถ้าว่าให้สั้น-
กว่านั้นอีก ก็ว่า “ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ” คือไม่น่ายึดถือในการ-
เอา หรือการเป็น นั่นเอง. ให้สั้นที่สุด ประโยคที่สั้นที่สุด ก็ว่า
“ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ” ถ้าใครเข้าถึงความจริงข้อนี้ได้แล้ว ผู้นั้น-
จะอยู่เหนืออำนาจของการถูกลวง.

ที่เป็นขั้นแรก คือวิธีปฏิบัติตัว ให้เหมือนสะใภ้ใหม่ นั่น
ยังไม่ปลอดภัย เพราะเป็นเรื่องศีลธรรม เหมือนจะอยู่กับยักษ์

อยู่ใกล้ ๆ ยักษ์ที่ร้ายกาจก็มีเพียงระมัดระวังตัวไม่ให้ยักษ์โกรธขึ้นมา ไม่ให้ซัดใจกันขึ้นเท่านั้น; นี่เป็นข้อแรกทำเหมือนสะใภ้ใหม่. ส่วนวิธีปฏิบัติอย่างหลัง มันเป็นการฆ่ายักษ์ให้ตายเสียเลย ไม่ต้องระวังอีกต่อไป อยู่เหนืออัสสทาตะของสิ่งต่าง ๆ คือ อยู่เหนือเส้นหิ้งของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นคู่ในโลก เป็นวิธีฆ่ายักษ์ให้ตาย. นี่ยิ่งแสดงชัดอีกอย่างหนึ่ง หรืออีกแง่หนึ่ง ของความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา.

เป็นอันว่า ศีลธรรมนั้น เป็นวิธีปฏิบัติสำหรับให้อยู่ ๆ กันไปกับยักษ์ได้พอไม่ให้มันกิน; ทนอยู่กับยักษ์ระมัดระวัง พอปลอดภัยไปได้เท่านั้นเอง. ส่วนในชั้นศาสนา ถึงขั้นที่สุดนั้น หมายถึงการฆ่ายักษ์ให้ตาย จึงมีความปลอดภัยว่า โดยประการทั้งปวง. เราได้อยู่เหนือการถูกลงของของที่เป็นคู่โดยสิ้นเชิง; สิ่งต่าง ๆ กลับเป็นของนำหัวเราะเยาะ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถืออีกต่อไป.

และข้อสุดท้าย ที่จะทำความเข้าใจอีกครั้งหนึ่ง ก็คือว่า ผู้ที่ไม่ยึดถือมันไม่ได้บ่าบอ ไม่ได้ผิดแปลกวิกลจริตอะไรไปจากคนทั้งหลาย ยังมีกิริยาท่าทางพูดจาอะไรกับใครได้เหมือนอย่างเคย พูด “กระผม ขอรับ”. กับคนอื่นอย่างไรก็ได้อย่างเคย คงอยู่ในโลก คงพูดภาษาชาวโลก คงกระทำอย่างชาวโลก ไปได้อย่างเคย พูดว่าสุข-ว่าทุกข์ ว่าดี-ว่าชั่ว ว่าบุญ-ว่าบาป ไปได้อย่างเคย ผิดกันก็แต่ในใจไม่ยึดถือในความหมายของคำเหล่านั้น เหมือนปุถุชนคนธรรมดา. ปุถุชนคนธรรมดาพูดว่าดี ว่าชั่ว

อะไรก็ตาม ก็ยึดถือความหมายนั้น จนเกิดความหมายในทาง-
รักทางชัง พอใจ-ไม่พอใจ จนเป็นความทุกข์. ส่วนพระอรหันต์-
ผู้หลุดพ้นแล้ว ท่านก็พูดด้วยภาษานั้นเอง พูดอย่างเดียวกัน
นั้นแหละหมายถึงสิ่งนั้น ๆ แหะละ แต่ท่านไม่มีความยึดถือด้วย-
อุปาทาน ไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานในคำพูดเหล่านั้น. มันก็ไม่เกิด-
ความหมายที่จะทำให้ท่านเป็นทุกข์ มันมีความหมายเป็นเพียง-
ภาษาพูด ที่ท่านใช้พูดกับคนทั่วไป พอให้รู้เรื่องกันเท่านั้นเอง.

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่าพระอรหันต์ก็ยังคงเกี่ยวข้องกับ-
เป็นคู่ ๆ เหล่านั้นเหมือนกับคนทั้งหลาย แต่ท่านไม่ยึดมั่นถือ-
มั่นด้วยอุปาทาน. ส่วนคนทั้งหลายนั้น เกี่ยวข้องกับของเป็น
คู่ ๆ เหล่านี้ ด้วยความยึดมั่นด้วยอุปาทานผลจึงเกิดขึ้นแตกต่าง-
กัน ด้วยประการทั้งปวง. ฝ่ายหนึ่งถูกลวงให้เป็นไปตามวิภูฏ-
งสาร ได้รับความทุกข์ในวิภูฏสงสาร; ฝ่ายหนึ่งลืมตาแจ่มอยู่
ไม่ถูกลวงไม่ติดไปในเกลียวของวิภูฏสงสาร ไม่มีความทุกข์ใน-
วิภูฏสงสาร ทั้ง ๆ ที่ร่างกายก็ยังอยู่ในโลกนี้ พูดภาษาของโลก-
นี้ มีอะไร กิน อยู่ หลับ นอน ยืน เดินเหมือนกับคนทั้งหลายใน-
โลกนี้ ผิดกันแต่ไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานดังกล่าวแล้ว. นั่นแหละ-
คือลักษณะอาการ รวมทั้งอานิสงส์ของการที่ไม่ถูกลวงด้วยของ-
เป็นคู่.

เราได้รับประโยชน์อันใหญ่หลวง คือจะบำบัดความทุกข์-
ที่เกิดขึ้นในใจเราได้ทุกกรณี ในกรณีที่คนอื่นดับทุกข์ไม่ได้;
แต่เราจะบังคับตัวเราเองให้ปฏิบัติต่อคนอื่นได้ อย่างที่เรียกว่า

สุโขทัย

ปลอดภัยที่สุด เป็นผลดีที่สุด. โดยเฉพาะท่านที่จะเป็นผู้-
พิพากษา ซึ่งทำตัวอยู่ในฐานะเป็นปุชนียบุคคลของโลก ในการ-
รักษาความยุติธรรมของโลก อาตมาคิดว่าจะไม่เป็นการเสีย-
หลายเลย ในการที่จะศึกษาให้เข้าใจถึงเรื่องความลงของ
สิ่งทั้งปวงในโลก จนสิ่งทั้งปวงในโลกไม่อาจจะลงท่านทั้ง-
หลายได้อีกต่อไป.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ ด้วยการหมดเวลาเพียง-
เท่านี้.

ทิศเบื้องหลัง และเบื้องขวา-ซ้าย

จาก ธรรมเนียมของพุทธทาส “ฆราวาสธรรม”
หมวดที่ ๒ ชุุดชุมนุ่มธรรมบรรยาย อังดับที่ ๑๗.ก บนแถบพื้นสีแดง

ำนี้จะพูดเรื่องทิศเบื้องหลัง คือบุตรภรรยา ต่อจาก
 ทิศเบื้องหน้า คือบิดามารดา ซึ่งได้พิจารณากันแล้ว
 ในวันก่อน ในฐานะที่เป็นเรื่องคู่กัน. อยากจะขอให้
 ทุก ๆ องค์ทบทวนถึงหลักที่เราจะต้องถือเป็นหลัก-
 สำคัญทั่วไป ไว้เสมอว่ามนุษย์เกิดมาเพื่อไปนิพพาน. มนุษย์
 ที่กำลังอยู่ในสภาพอย่างไร สถานะอย่างไร ก็ต้องมีความ
 มุ่งหมายเพื่อไปนิพพาน, คือไปสู่ที่สิ้นสุดของการที่จะต้องเป็น-
 อะไร หรือเป็นอย่างไร; อย่างน้อยก็โดยทางจิตใจ ที่เราหมด-
 ความรู้สึกว่าเป็นอะไรจึงจะจบเรื่อง. ที่นี้ก็จะได้ความคิดขึ้น-
 มาว่า ทุกอย่างนั้นมันเป็นไป เพื่อสิ่งทีควรจะเป็นไป; แปลว่ามอง-
 ชีวิตในลักษณะที่ไม่น่าเกลียดน่ากลัวอะไร; คือไม่มองในแง่ร้าย.
 แต่แล้วก็ไม่มองในแง่ดีจนถึงกับว่า น่าพิศมัย น่าหลงใหล ใน
 ทางเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนัง. เรามองชีวิตในแง่ที่เป็นการ

เดินทาง; ถ้าเดินดีก็น่าชื่นใจ, ถ้าเดินไม่ดีก็น่าเศร้า มีแต่อย่างนั้น.

ที่นี้เราก็มองดูตัวเอง ในฐานะเป็นจุดศูนย์กลางที่มีอะไร-
แวดล้อม อย่างที่เรียกว่าทิศทางต่าง ๆ. เพราะว่ามันจะต้องไป-
ด้วยกัน อย่างที่เรียกว่าไปคนเดียวไม่ได้สำหรับฆราวาส. เพศ-
ฆราวาสไม่ควรจะถือว่าเป็นบาปเป็นกรรมอะไร ควรจะถือว่าเป็นการ
เดินทางที่มันเป็นพวง ๆ พวงกันเป็นพวง ๆ. สำหรับพระ-
หรือ บรรพชิต ก็มีความมุ่งหมายที่จะไม่ให้มันเป็นพวง; ให้มันไป-
เดี่ยว หรือไปสะดวก. ถึงอย่างนั้นการไปเป็นพวงก็ไม่ควรจะเป็น
ว่า มันเป็นโซคร้าย หรือเป็นบาปกรรม; ควรจะถือว่าเป็นการ
แสดงความสามารถ, ถ้าใครต้องการจะไปเดี่ยวก็มีสิทธิ์ที่จะทำ-
ได้ และเรียกว่ามีโชคดีกว่า. ก็เป็นอันว่าไม่ต้องถือว่าเป็น
บาปกรรม หรือสิ่งที่เป็นไปในแง่ร้าย เหมือนที่คนเข้าใจกันอยู่-
เป็นอันมาก โดยเฉพาะพวกฝรั่ง.

บางคนเอาพุทธศาสนาไปเปรียบว่าเหมือนกับปรัชญา ของ
โซเพนเฮา-เออร์ ที่มองทุกอย่างในแง่ร้าย. ผมไม่เห็นด้วย; ถือว่า-
ธรรมชาติแท้ ๆ ของธรรมชาตินี้ไม่ใช่แง่ดี หรือแง่ร้าย; มัน
แล้วแต่เราจะจัดจะทำมัน. ถ้าเราจะไปมัดมัดมัดทำให้เป็นดี
เป็นร้ายมันก็ยุ่ง ผู้ให้มันเป็นไปตามธรรมชาติของมันไม่ได้. เรา
จะต้องการเงื่อนไข ที่เป็นประโยชน์ เราก็เอาในแง่ นั้น ใช้ชีวิต-
ให้เป็นประโยชน์ ให้เป็นการเดินทางดีกว่า. ที่เขาไปจัดสิ่งนั้น-
สิ่งนี้ หรือภาวะอย่างนั้นอย่างนี้ ความคิดอย่างนั้นอย่างนี้ว่า-
เป็นบุญ-เป็นบาป เป็นดี-เป็นชั่ว เป็นกุศล-เป็นอกุศลนั้น เป็น-

เรื่องสมมุติบัญญัติไปตามความรู้สึกของคน ผู้มีความต้องการ. ถ้าไม่ต้องการมันก็ไม่เป็นดีเป็นชั่วอะไรได้; หรือถ้าเกิดมีความต้องการที่ไม่เหมือนกัน คนหนึ่งก็จะเห็นเป็นดี, คนหนึ่งก็จะเห็นเป็นชั่ว. ฉะนั้นให้ถือว่าโดยธรรมชาติทั่วไปแล้ว ธรรมชาติเหล่านั้นไม่ได้เป็นดีหรือเป็นชั่ว; หมายความว่าเปิดโอกาสให้มนุษย์ ปรับปรุงเอาตามความต้องการของตนได้; หากมนุษย์เียงก็ปรับปรุงไปอย่างหนึ่ง, มนุษย์ฉลาดก็ปรับปรุงไปอีกอย่างหนึ่ง. ฉะนั้น การรู้จักธรรมชาติที่ถูกต้องนั้นแหละเรียกว่าเป็นการดีที่แท้จริงเป็นกุศล.

เพราะฉะนั้นผมจึงพิริพไร ขอให้ทุกคนมองสิ่งต่าง ๆ ในแง่ลึก, อย่างมองแต่เพียงแค่สมมุติบัญญัติ หรือการแต่งตั้งอย่างนั้นอย่างนี้. ถ้าเป็นอย่างนั้น เรียกว่ามันถูกกักขังโดยทางวิญญูณไม่เป็นอิสระ; ก็คือความเียง. ฉะนั้นต้องมองสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างอิสระ แล้วก็เลือกได้ในทางที่จะอยู่เหนือ คือไม่มีความทุกข์ เพราะสิ่งเหล่านั้น. นี่คือเหตุผลที่ว่าทำไมเราจะต้องพิจารณาสิ่งต่าง ๆ แม้ที่สุด แต่เรื่องภายในครอบครัว เรื่องโรแมนติคต่าง ๆ นี้ ก็ยังต้องพิจารณากันในลักษณะที่ลึกซึ้งเป็นปรมัตถ์เหมือนกัน.

สำหรับเรื่องบุตรภรรยา ซึ่งเป็นทิศเบื้องหลัง หรือว่าเป็นคู่กันกับทิศเบื้องหน้า; ฉะนั้นการพิจารณาก็เป็นไปได้ในทางเปรียบเทียบก่อน. คำว่า เบื้องหน้าเบื้องหลังนี้มีหลายความหมาย; ภาษาไทยก็เดินได้ บางทีหน้ากับหลังก็เหมือนกัน;

“ต่อกายหน้า” “ต่อกายหลัง” นี้กลายเป็นสิ่งเดียวกัน. แต่เบื้องหน้าในที่นี้หมายความว่าอยู่ข้างหน้า เห็นก่อน ดูก่อน ต้องดูก่อน ต้องจัดการก่อน, ต้องนึกไว้เป็นเบื้องหน้า คือออกหน้าสิ่งใด ๆ. ส่วนเบื้องหลังนั้นมันก็ตรงกันข้ามในทางที่จะมอง แต่ว่ามันก็มีภาระไม่น้อยกว่ากันในทางที่จะปฏิบัติ คือปฏิบัติให้เหมาะสมแก่การที่เรียกว่าเบื้องหลังข้างหลัง.

ถ้าเรามองกันตั้งแต่ระดับต่ำ ๆ คือความคิดในระดับต่ำ ๆ มันก็มองเห็นไปว่า คนโดยมากไม่เห็นว่าเป็นทิศเบื้องหลังก็ได้; อาจเห็นบุตรภรรยาเป็น ทิศเบื้องหน้า เป็นภาระข้างหน้า. ถ้ามีความหลงรักด้วยกิเลสแล้วก็ยิ่งเป็นเบื้องหน้ายิ่งขึ้นไปอีก; นี้ก็ตั้งระวาง มันจะกลายเป็นโง่มากขึ้น ๆ แล้วก็กลายเป็นทำผิดก็ได้.

ที่นี่ สูงขึ้นมาอีก จากความที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความหลงก็เป็นกำลังใจ อย่างที่เคยแนะนำให้ดูว่าทุกคนมีบุตรภรรยาเป็นกำลังใจ สำหรับปฏิบัติหน้าที่การงาน อาชีพ สร้างสรรค์อะไรต่าง ๆ สุดฝีมือลายมือ. นี่มันก็เป็นระดับของบุญชนที่ รู้จักในสิ่งที่ดีที่สุดเพียงเท่านั้น หรือเขากำลังเข้าใจอย่างนั้นด้วยเหตุผลอะไรก็ตาม. ถ้าไม่มีบุตรภรรยาเป็นเครื่องคอยเป็นกำลังใจแล้ว ดูจะไม่ใคร่ทำอะไรอย่าง จริง ๆ จัง ๆ.

ที่นี้ก็มองได้จากข้อนี้ทำให้เห็นชัดอยู่ในตัวแล้วว่า บุตรภรรยา แม้จะจัด เป็นข้างหลัง มันก็เป็นกำลังดันให้ไปข้างหน้า ไม่ใช่เป็นเครื่องถ่วง, ถ้าเป็นของหนักเป็นเครื่องถ่วงก็หมาย-

ความว่า มันดึงมันกระชากรั้งให้ถอยกลับไปทางหลัง. ที่นี้ถ้ามีกำลังใจเกิดมาจากบุตรภรรยา นี้ก็เท่ากับบุตรภรณานั่น เป็นกำลังดันให้รอดไปข้างหน้า, คือคุณให้ไปข้างหน้า. มันก็ควรจะถือเอาเป็นคติที่ดีกว่า ที่จะถือว่า เป็นเรือฟาง เป็นของหนัก เป็นของดึงขารั้งแขนอะไรไว้.

เราก็เลยถือเอาคติอันนี้ ว่าดูจะไปข้างหน้า นั้นไปไหนกันต่อไป? ก็ให้มันกลายเป็นว่า ไปให้ถึงที่สุดยังจุดหมายปลายทางของความเป็นมนุษย์, อย่าให้ ดูไปเพียงเพื่อกิน เพื่อกาม เพื่อเกียรติ เป็นเรื่องโลก ๆ ของคนที่หลงใหลอยู่ในเนื้อหนัง. นั่นแหละจึงแนะนำให้มองให้เห็นว่า มนุษย์ทุกคนจะต้องไปนิพพาน มีบุตรภรณาก็ไม่เกิดเป็นภรรยา; ถ้าเราทำให้เขาเข้าใจในอุดมคติอันนี้ ว่าทุกคนเกิดมาเพื่อไปนิพพาน.

ตามที่ผมได้ฟัง ได้สังเกตมองเห็นอยู่ชัด หรืออย่างน้อยก็ได้ยินแว่ว ๆ พอเป็นรูปเป็นร่างว่าวัฒนธรรมไทยแต่โบราณ เขามีการพำไปถึงสิ่งที่เรียกว่านิพพานกันอยู่ให้เข้าไปหมดในบ้านในเรือน จะมีการพูดคำว่านิพพาน, จะสอนให้อุทิศ ตั้งใจทำอะไรใด เพื่อเป็นนิตยปัจจัยแก่พระนิพพานเสมอ. เพราะฉะนั้นเด็ก ๆ ก็จะได้ยิน; เพราะผมจำได้ เมื่อผมเด็ก ๆ ตัวเล็ก ๆ ก็ได้ยินคนเฒ่าคนแก่พูดกัน แต่เรื่องว่า “ขอให้เป็นนิตยปัจจัยแก่พระนิพพาน” อย่างนี้เสมอไป จนมันกลายเป็นวัฒนธรรมประจำปากไปเลย. ก็แปลว่าเราทำให้เรื่องของพระนิพพานเป็นเรื่องจุดหมายปลายทางของมนุษย์กันทุกคน. เด็ก ๆ ก็มีการ

ได้ยินได้ฟังสิ่งนี้แล้ว. แม้ว่าจะยังไม่เข้าใจว่านิพพานคืออะไร; มันก็ค่อยติดตามต่อไป. เรื่องนี้มันสำคัญมาก คือว่ามันจะตัดบท ตัดปัญหายุ่งยาก ความทุกข์อะไรต่างๆ.

ตามที่เราสังเกตเห็น เวลาที่ปัญหาในครอบครัว ที่ว่าไม่มีเงินพอให้ลูกจะเล่าเรียนเป็นดิบเป็นดีได้; พ่อแม่ก็เลยทรมานใจ ทุกข์ระทมอยู่เสมอ. นี่มันเป็นบาปกรรม เกิดขึ้นมาโดยการที่ตั้งใจไว้ผิดเท่านั้นเอง. ถ้าถือตามวัฒนธรรมเก่าๆ จะไปนิพพานกันแล้ว มันก็ไม่มีปัญหาในเรื่องที่จะหาเงินให้พอสำหรับส่งให้ลูกไปเรียนเมืองนอก. ปัญหาที่มันเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา ก็เพราะไม่เข้าใจจุดหมายปลายทางของมนุษย์. ถ้าพ่อแม่มีความเข้าใจถูกต้องในเรื่องนี้แล้ว ปัญหาเหล่านี้ก็จะไม่เกิด สำหรับถึงกับจะเป็นทุกข์. จะหาเงินให้มาก จะมีอะไรให้มาก ให้ลูกได้เรียนดี มันก็ทำได้; แล้วก็ไม่ต้องเป็นทุกข์.

ที่นี้ มันมีข้อแตกแยกเหมือนกับว่า พ่อเกิดต้องการจะให้ลูกดีไปในทางธรรม ทางศาสนา หรือเพื่อไปนิพพาน; ส่วนแม่เขาไม่เอาด้วย เขาไม่รู้ไม่เห็นด้วย ไม่รู้เรื่องเอาเสียเลย มันก็เป็นความยุ่งยากลำบากที่เกิดขึ้น ถึงกับเป็นทุกข์ ทรมาน; เป็นปัญหาที่เรียกว่า ทำให้ปวดหัวกันบ่อย ๆ. ช่างพ่อมีความคิด หรือมีความตั้งใจตัดสินใจ ในเรื่องที่จะต้องให้ดีไปในทางนิพพาน อย่างนี้ปัญหามันก็จะไม่มีมากมายอะไรนัก เพราะคนจนเท่าไรมันก็ทำได้; มีเพียงแต่พอกินพอใช้มันก็ทำได้, มีเงินมากก็ทำได้. ถ้าคิดแต่เรื่องดี เรื่องเด่นทางโลกกันแล้ว

มันต้องเกี่ยวกับเรื่องเงิน เรื่องอะไรไปในทำนองนั้น. มันก็เลย-
 ติ่งไปหาหมิงฉาพิญจวิ, ติ่งไปหาคอรัปชั่น ทูจริตบ้าง อะไรบ้าง;
 ฉะนั้นมันก็ต้องเอามาคิดดู ในปัญหาเรื่องบุตร ภรรยา.

ถ้าเผชิญทั้งคู่สามีภรรยามีความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าชีวิต
 ตรงกัน เรื่องก็จะราบรื่นมาก แล้วก็จะเป็นอย่างสงบเย็น-
 เหมือนคนโบราณ; และมีความดีไปในทางที่ถูกต้อง ไม่ใช่ความ-
 เหลือเฟือทะเยอทะยานอย่างโง่เขลา อะไร ๆ มันก็เลยพอไปหมด;
 สติปัญญาของลูกมันก็พอสำหรับที่จะไปนิพพาน แม้มันไม่พอ-
 สำหรับที่จะไปเรียนเป็นผู้เก่งกาจสามารถในโลกนี้. การทำมา-
 หากิน ทรัพย์สมบัติอะไร มันก็พอไปหมด. ทุกอย่างไม่เป็นไป-
 เพื่อการถ่วง หรือผูกพัน หรือผูกมัด เผาผลาญทิ้งแหว่ง; มันดี-
 อย่างนี้. เลยเกิดเป็นเรื่องสะดวกสบายที่จะไปข้างหน้า เพราะ-
 ไม่มีทางที่จะเกิดบาป เกิดอกุศลอะไรได้.

เพราะฉะนั้น เราจะต้องมองดูบุตรภรรยา ในลักษณะที่-
 จะไม่เป็นทุกข์คือเป็นเรือฟ่องอะไรทำนองนั้น; แต่จะเป็นไปเพื่อ-
 เป็นเพื่อนคู่หูไปนิพพาน. สำหรับภรรยาเป็นผู้แบ่งเบาภาระใน-
 การเดินทางไปนิพพาน ให้เหลือคนละครึ่ง มันก็เหลือน้อยเข้า.
 ส่วนบุตรนั้นมีสำหรับว่าถ้าบิดามารดาไปไม่ถึงในชาตินี้ บุตร
 ก็รับภาระ รับมรดก ที่จะเดินทางต่อ เพื่อให้มนุษยชาติมี
 วิวัฒนาการไปถึงจุดหมายปลายทางคือนิพพาน. อยู่ยงพระ--
 พุทธเจ้าเป็นผู้ที่เดินทางไปถึงนิพพาน แล้วเปิดเผยหนทางอันนี้
 เพื่อมนุษย์ทุกคนจะได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้บ้าง; ทุกคน-

ก็เข้าใจ ก็สมัครดำรงชีวิต ชนิดที่เป็นการเดินทางไปนิพพานอยู่เรื่อย; แม้ยังไม่ถึงก็ยังเยือกเย็นไปตามสมควร มีส่วนเยือกเย็น ไม่ใช่มีส่วนเร่าร้อน. อันนี้ก็เป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์อยู่แล้ว.

ฉะนั้นการมีครอบครัวก็ไม่ควรจะมีให้มันขัดกันกับอุดมคติอันนี้; เพียงแต่เข้าไปซ้ำหน้อยสำหรับความเป็นฆราวาสนั้น มันก็ดีเหมือนกัน เป็นการแสดงสมรรถภาพอย่างสูง. ถ้าเรามองกันในแง่นี้ ปฏิบัติกันอยู่ในแง่นี้ คำว่าบุตรภรรยา ก็ไม่ใช่เครื่องถ่วง, ไม่ใช่เรือพ่วงที่ถ่วง; แต่กลายเป็นเครื่องสนับสนุน, แล้วก็เป็นเครื่องสำรอง; เรือลำใหญ่คือพ่อแม่ เมื่อถึงวาระสิ้นสุดลงไปแล้ว เรือพ่วงคือลูกก็รับภาระสำรองหน้าที่ต่อไป. คำว่าลูกควรจะเป็นอย่างไร; อย่าให้มันเป็นเพียงก้อนอะไรก้อนหนึ่งออกมาจากพ่อแม่, หรือเหมือนกับลูกไม้เป็นของต้นไม้. แต่ถึงอย่างไรก็ดี มันก็เป็นการรับมรดกทางร่างกาย : ลูกไม้หล่นออกมาจากต้นไม้ คือที่เป็นพ่อแม่เรื่อย นั่นก็เป็นผู้รับมรดกทางร่างกาย; เดียวนี้เราก็ให้เป็นเรื่องรับมรดกทางวิญญาณด้วย. ลูกควรจะเป็นอย่างนั้น เพราะมนุษย์มีจิตมีวิญญาณสูงกว่าต้นไม้ หรือสูงกว่าสัตว์.

คำว่าลูก มันก็มีได้หมายความว่าเกิดออกมาจากอกจากเลือดจากเนื้ออย่างเดียว; แม้ไม่ได้เกิดมาจากอก ก็ยังเป็นลูกได้อยู่ นั่นแหละ. ลูกเกิดจากอกมันเป็นเรื่องร่างกาย เป็นลูกทางฝ่ายเนื้อหนังร่างกาย. มันควรจะมีลูกที่คลอดออกมาจากวิญญาณ หรือลูกทางวิญญาณด้วย คือเป็นเรื่องของความ-

หมายในทางจิตใจ. เพราะฉะนั้นเราจึงมีลูกในลักษณะอย่างอื่น นับตั้งแต่ลูกจ้ำงขึ้นไป; ในภาษาไทยลูกจ้ำงก็คือผู้ที่ทำตาม-ความประสงค์ของเรา; แล้วก็มีลูกอะไร อีกหลาย เช่นลูกคู่ ลูกสมุน อะไรก็สุดแท้, มันมีคำว่า “ลูก” กระทั่งลูกศิษย์; ก็ล้วนแต่เป็นผู้จะรับสนองความประสงค์ ความมุ่งหมาย ในหน้าที่การงานต่อไปทั้งนั้น; จนบรรพชิตก็ยังมีลูก คือลูกศิษย์ มีภาระหน้าที่อย่างพ่อแม่ อย่างกว้างขวางเสียอีก.

บรรพชิตถ้ามีลูกศิษย์เป็นร้อย ๆ มันก็ต้องทำอย่างเดียวกับที่พ่อแม่จะพึงกระทำต่อลูก; เพราะมันเป็นเรื่องทางวิญญาน เสียมากกว่า ในการที่มีลูกศิษย์. ทำไมในภาษาไทยเขาคำว่า “ลูก” ไปใช้ ? ผมเห็นว่าเป็นนิมิตที่ดีมาก ที่จะให้มองผู้ที่มา-เกี่ยวข้องด้วยกันนี้ มีความผูกพันมากอยู่ในฐานะ ถึงกับเป็นลูก เช่น ลูกจ้ำง ถ้ารักอย่างลูกมันก็หมดปัญหา. เดียวนี้คนไม่รัก-ลูกจ้ำงอย่างลูก มันก็เกิดปัญหาอันตรายเป็นขึ้นมา.

คำว่า ลูกศิษย์ไม่ได้เกิดจากอก หรือเกิดมาทางเนื้อหนัง มันก็เลยเป็นลูกในทางฝ่ายวิญญาน. ผู้ที่เป็นพ่อก็เลยมีภาระ-ที่จะต้องทำอย่างที่เป็นพ่อขึ้นมา. เช่นพระพุทธเจ้าเขาเรียกว่า “พระพุทธรบิดา” เป็นบิดาทางฝ่ายวิญญาน, อาจารย์ เขาก็เรียก-กันว่า “พ่อ” เพราะเป็นพ่อทางฝ่ายวิญญาน. ทางภาคเหนือมี-คำว่า “พ่อเลี้ยง” อะไรอีกประเภทหนึ่ง, เป็นเรื่องทางฝ่าย-วิญญานอยู่ด้วยเหมือนกันคือความรักความเมตตาความกรุณา ต่อคนที่เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย จึงจะเป็น “พ่อเลี้ยง” ที่ถูกต้อง.

ส่วนพ่อเลี้ยงอันธพาล ทำนาบนหลังคน ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับนั้น ไม่ควรถือเอาเป็นประมาธ.

นี่พูดกันแต่เรื่องลูกมีความหมายทางวิญญาณที่จะต้องได้รับความรักใคร่เมตตา ปราณี้ จับจูงไปให้ลูกทาง จนกว่าจะถึงจุดหมายปลายทาง และก็เป็นลูกในทางวิญญาณอีก. อะไร ๆ ก็เป็นเรื่องทางวิญญาณไปหมด จนเขาจะเรียกว่า บ้าวิญญาณ. เพราะเรื่องทางเนื้อหนังทางร่างกายนั้น มันมีสารระเหย เป็นเพียงเปลือกซึ่งเป็นที่ตั้งของเนื้อใน มีความสำคัญอย่างนั้น.

ทีนี้ การที่ฆราวาสจะมีทิศเบื้องหลัง มีทิศ ๆ นี้ให้เป็นทีสะวดกสบายชื่นใจ เป็นไปเพื่อกุศลนั้น มันต้องมองไปในแง่อย่างนี้. อย่ามองกันไปในเรื่อง ที่น่าทุเรศ เท่าที่รู้สึกกันอยู่. เราอาจจะพูดว่า แม้เป็นคนยากจน ชาวไร่ชาวนา อาบเหงื่อต่างน้ำ ก็ยังมีโอกาส หรือสามารถที่จะมองสิ่งต่าง ๆ ในแง่อย่างนี้ เหมือนกับปู่ย่า ตายาย สัมมัยโบราณก็ได้. เขาไม่มีความทุกข์ มีลูกก็คือไปด้วยกันเรื่อย : พ่อทำอะไรลูกทำอย่างนั้น, พ่อไถนาลูกก็ไถนา; ลูกก็พอใจที่จะดูพ่อไถนา. มันไม่มีปัญหาที่จะทุกข์ร้อนทางวิญญาณ; เพราะมันเดินตามทางกันไปเรื่อย ซึ่งมันเปิดให้มากถึงกับว่า ไม่รู้หนังสือก็ไปนิพพานได้.

ครั้งโบราณในประเทศอินเดีย คนที่บรรลุประอรหันต์ไปนิพพาน ไม่รู้หนังสือกันมาก. เดียวนี้เรียนหนังสือ ไปมีปริญญา ไม่มีที่สิ้นสุด. มันเกิดเป็นปัญหาโง่ ๆ เหล่า ๆ ขึ้นมาให้มีความ-

ทุกข์; ไม่ต้องการเรื่องที่จะดับทุกข์ ต้องการที่จะเดินคุ่มไปในทางที่มีอะไรยั่ว; เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ มันยั่วให้ไปวนเวียนอยู่แต่ในทางนั้น เลยเรื่องที่ว่าคนไม่รู้หนังสือไปนิพพานได้นี้ ก็เป็นหมัน สำหรับคนเหล่านั้น. ทำให้เรามองเห็นภาพของมนุษย์ปัจจุบันนี้ กำลังบ้าคลั่ง เดือดจัด วิ่งอย่างสุดเหวี่ยงไปในทิศทางไหนก็ไม่รู้.

ลองหลับตา ทำมโนภาพทางวิญญานดู; มนุษย์สมัยนี้กำลังวิ่ง วิ่งจนหกหล่มหกหลุก คือวิ่งสุดเหวี่ยง แล้วไปทิศทางไหนก็ไม่รู้; แล้วก็ปรากฏว่ามีแต่จะไปในทิศทางที่เป็นทุกข์มากขึ้น ดูโลกในสมัยนี้ก็แล้วกัน มันยุ่งมากขึ้น มัน ทุกข์มากขึ้น; เพราะมันวิ่งไปสุดเหวี่ยง จนไม่รู้ว่าจะไปไหน, คือไม่มีความสำรวจระวัง ไม่มีความเยือกเย็นอะไร. ทั้ง ๆ ที่รู้หนังสือมาก รู้อะไรเยอะ; รู้จนกระทั่งไปโลกพระจันทร์ได้ นี่ก็ไม่มีอะไรดีขึ้น สำหรับที่จะเยือกเย็น; ผู้คนสมัยที่ไม่รู้หนังสือก็ได้.

เพราะฉะนั้นอย่ากลัวกันนักเลย เรื่องลูกจะไม่มีเงินไปเมืองนอก หรือ อะไรทำนองนั้น; แล้วก็อุตสาหกรรมทำให้เรามีความเข้าใจให้ถูกต้องเสียตั้งแต่แรก ว่ามนุษย์เกิดมาเพื่อไปนิพพานแล้วทำให้ดีทีสุดสำหรับที่จะเป็นอย่างนั้น. จะทำอะไร จะทำมาหากิน จะมีลูกมีเมีย จะมีชื่อเสียง จะทำอะไรก็สุดแท้ แต่ต้องไม่ขัดกันกับเรื่องที่จะไปนิพพาน. ถ้าสมมุติว่าจะไม่ได้ปัจจัยทางโลก ๆ เหล่านั้น เราก็ยังคงไปนิพพานได้ ก็เลยไม่ต้องกลัว, ไม่ต้องมีความหวาดกลัวในชีวิตว่าจะไม่ได้สิ่งที่ดีทีสุด ที่มนุษย์-

ควรจะได้. เดียวนี้เราอยากจะให้ได้อะไรให้มาก มันก็ได้เหมือนกัน; แต่ให้ถือว่าเป็นเรื่องแสดงความสามารถ หรือฝึกฝนความสามารถ.

ถ้าอยากจะมีเงินสัก ๑๐ ล้าน ถ้าอยากจะมีปริญญายาวตั้งว่า ก็เพื่อฝึกหัดฝึกฝนแสดงความสามารถ; ฝึกในเนื้อในตัวเพื่อไปนิพพาน เพราะว่า สิ่งที่จะได้มาจากเงิน ๑๐ ล้าน หรือว่าปริญญายาวเป็นหางนั้น มันก็เป็นเศษขยะมูลฝอยหรือเป็นสวะทั้งนั้น; ได้อะไรมา มันก็เป็นสวะทั้งนั้น. ของดีแท้ ๆ นั่นก็คือการได้ นิพพาน. ที่นี้เขาก็ไม่หลง เขาก็ใช้เครื่องมือเหล่านั้นเป็นเครื่องฝึกฝนความสามารถไปตั้งแต่เล็ก, เรียนเก่ง สอบได้ได้ดี ต้องการอะไรก็ได้. ครั้นเมื่อได้มากเข้า ๆ มันก็รู้ว่า นี่มันเป็นเรื่องสวะทั้งนั้น. ไม่ควรยึดมั่นว่าเรา ว่าของเรา; มันก็ทำให้เขาบรรลุถึงนิพพานในฉับพลันกระพริบตาได้. สิ่งเหล่านี้ไม่เป็นเครื่องถ่วง แต่เป็นเครื่องสนับสนุน; แต่มันเป็นเรื่องยากกว่าที่ว่าจะเอาแต่พอสมควร.

ฉะนั้นอย่าไปหวังอะไรมากเกินไปจนสมควร; ความรู้ก็ดี เกียรติยศ ชื่อเสียงอะไรก็ดี อย่าไปหวัง จนทำให้นอนไม่หลับ; ก็ให้ทำไปอย่างถูกต้องแล้วมันก็มาเอง และมันก็มาในลักษณะที่ถูกต้องและสมควรในปริมาณที่สมควร แล้วมันก็สลายไปเท่านั้น. หลักเรื่องว่า “พอสมควร” นี้ ช่วยจำไว้ให้ดี เป็นหลักของพุทธศาสนา; จะต้องมิอะไรพอประมาณ.

ผู้ที่จะไปสู่ความดับทุกข์จะต้องเป็น *อุป/กจิ/ใจ*, คือมี

กิจการงานหน้าที่พอประมาณ คือพอเหมาะพอดี, ให้มีการกระทำที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา พอเหมาะพอดี, ไม่ใช่บ่อย-ไม่ใช่มาก. แต่ค่าน้อย หรือมากนี้ไม่ได้วัดโดย จำนวนเครื่อง-ดวงเครื่องวัดที่เขาวัด ๆ กันอยู่. ถ้าคนฉลาดมาก ก็ทำอะไรได้มาก; เหมือนที่ผมเคยเปรียบให้ฟังว่า เมื่อฉลาดแล้วสามารถทำโรงสี ๑๐๐ โรงพร้อมกันไปได้ ไม่มีภาระหนักอะไรสำหรับคนที่ฉลาดในเรื่องนั้น. ถ้าเป็นคนที่ไม่ฉลาดแล้ว โรงสีครึ่งโรงก็ทำไม่ได้. ฉะนั้นให้ทำพอประมาณ และพอดี แก่กำลังความคิดสติปัญญา ของตน ๆ. มันก็เลยต่างกัน คนหนึ่งทำได้ครึ่งโรง อีกคนหนึ่งทำได้หลายโรง ๑๐ โรง ๑๐๐ โรงก็ได้. นั่นก็เรียกว่าพอประมาณ คือพอดีแก่กำลังสติปัญญา ความสามารถ กำลังกายกำลังใจ; มันก็เดินสบาย. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม น้อยกว่ามันสบายกว่า สะดวกกว่า; เพราะฉะนั้นจึงเอาเท่าที่มันจำเป็นก็แล้วกัน.

บทว่า มตฺตญญูตา จ ภตฺตสุมี นี้มีการกินอยู่แต่พอประมาณ พอสมควรนั้นเป็นหลักในพระพุทธศาสนา. ฉะนั้นการหาหมั้นก็พอประมาณพอสมควร เราก็เลยไม่มีปัญหาว่าจะอดตาย; ไม่มีปัญหาว่าจะไม่มีสิ่งที่จะทำให้เป็นมนุษย์ที่ดีได้. ถ้าบุตรภรรยามีความเข้าใจกันไปอย่างนี้แล้ว ครอบครัวนั้นก็จะมีความสุข คือมี พระนิพพานอยู่ในครอบครัวในระดับใดระดับหนึ่ง. ถ้าผิดจากนี้ก็ต้องเป็นคนทนทุกข์ทรมานแบบใดแบบหนึ่งเหมือนกัน, เป็นวิฎฐสงสารที่น่าสมเพชเวทนา ในการ-

เกิดมา.

เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจทิศเบื้องหลัง—บุตรภรรยา ในลักษณะที่มีความหมายแตกต่างกันเป็นลำดับ ๆ มา ตั้งแต่ใ้งที่สุด เรื่อยมาจนถึงค่อย ๆ ฉลาดขึ้น ๆ ฉลาดขึ้น ๆ จนถึงฉลาดที่สุด; เรื่องมันก็หมดปัญหา. เขาเรียกว่า “ทิศกระจ่าง สว่างไสว” นี้ภาษาบาลีใช้คำอย่างนี้. “ทิศนี้ปรากฏความสว่างไสวแก่ข้าพเจ้า” สำนวนอย่างนี้มีพูดในภาษาบาลี. เพราะว่าเขาเข้าใจและทำถูกต้อง ในทิศนั้น ๆ. “ทิศมืดมัว” ก็หมายความว่า เขาไม่มีความเข้าใจถูกต้องเพียงพอในสิ่งนั้น มันก็เลยมืดมัว. เรียกว่าทิศมืดมัวกับทิศสว่างไสว.

คำว่า “ทิศ” ตามตัวหนังสือก็แปลว่า สว่างไสว; แต่มันไปทำให้มืดมัวเพราะความโง่. ทิศเบื้องหน้า บิดามารดา มีความสว่างไสวอย่างที่พูดมาแล้ว; ทิศเบื้องหลังก็มีความสว่างไสวอย่างนี้.

ที่นี้ ก็มาถึงทิศถัดไป คือทิศเบื้องขวา คือครูบาอาจารย์; ซึ่งควรจะรวมผู้บังคับบัญชา ผู้นำ ผู้อะไร อยู่ในทิศนี้ด้วยสำหรับในโลกสมัยปัจจุบัน; แม้กระทั่งนายจ้างก็ควรจะบรรจุไว้ในทิศนี้. เพราะว่าเป็นผู้นำในทางกิจการงาน หรือส่วนหนึ่งของชีวิต; หมายถึงนายจ้างที่ดี ผู้บังคับบัญชาที่ดี ผู้นำที่ดี.

“ครูบาอาจารย์” ในภาษาไทยมีความหมายเปลี่ยนไปจากรูปศัพท์ ในภาษาบาลีของเดิม. คำว่า “ครู” ของเดิมแปลว่าผู้นำทางวิญญาณ (spiritual guide) ไปดูปทานุกรมที่ดี ๆ ภาษา-

สันสกฤตภาษาบาลีแปลว่าเป็นผู้นำทาง spiritual. “อาจารย์” แปลว่าผู้ฝึกสอนมารยาทเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในโลกนี้ ซึ่งแปลเพียงว่า ผู้ฝึก. ครูแปลว่า ผู้นำทางวิญญาณ; อาจารย์แปลว่าผู้ฝึกมารยาท เพื่อเป็นอยู่ในโลกนี้. ส่วนคำว่า “อุปัชฌาย์” ในภาษาโบราณในอินเดียแปลว่า ครูสอนอาชีพ. อาชีพอะไรก็ตามอย่างที่เราฝึกกันอยู่บัดนี้ อาชีพนชนิดไหนก็ตาม ผู้สอนเรียกว่าอุปัชฌาย์. สอนให้ชี้ข้างซ้ายมา, สอนให้เล่นดนตรีอะไรก็ตาม เขาเรียกว่าอุปัชฌาย์ในวิชานั้น ๆ. ที่เอามาใช้ในภาษานักบวชศาสนานี้คือว่า สอนอาชีพ สมณะ เขาเรียกว่าสาชีพ; ลิกขาและสาชีพ. สาชีพนี้แปลว่าอาชีพของสมณะ อาชีพของบรรพชิต; อุปัชฌายะเป็นผู้สอนอาชีพนี้. อุปัชฌายะ แปลว่าผู้ที่บุคคลจะต้องฟังตาหู, เข้าไปฟังตาดูว่าท่านทำอะไร แล้วก็ทำตาม; หรือฟังหู ตามที่ท่านบอกให้ทำอะไร แล้วจะต้องทำตาม. พอมาถึงความหมายในภาษาไทย มันเปลี่ยนไปหมด; อุปัชฌาย์แปลว่าผู้เสกคนให้เป็นพระ อะไรทำนองนี้ไป ไม่รู้ว่าตามความหมายเดิมมันหมายทั่วไปหมด ไม่เฉพาะบวชเป็นพระจะเป็นอาชีพ อะไรก็ได้.

อุปัชฌาย์ ครูบาอาจารย์ นี้มีความหมายต่างกันอยู่ แล้วความหมาย ก็เปลี่ยนจนทำให้เกิดความยุ่งยากขึ้น เพราะเหตุนี้บ้างก็ได้. กระทั่ง “ครู” เป็นเพียงลูกจ้างสอนหนังสือ อย่างนี้มันก็แย่มาก; เป็นโลกที่โง่มาก “ครู” จะต้องเป็นผู้นำทางวิญญาณตามความหมายเดิม “อาจารย์” เป็นผู้ฝึกให้ได้ตาม

นั้น. “อุปัชฌาย์” เป็นผู้สอนวิชาอาชีพ เพื่อเป็นอยู่ได้ในทาง-
ฝ่ายร่างกาย. รวมความแล้วก็เป็นผู้ที่จะสร้างพื้นฐานแห่งชีวิต-
ให้ดำรงอยู่ได้ ให้เจริญก้าวหน้าไป. ถ้าจะเรียกเป็นที่ฟังก็เป็น
ที่ฟังทางสติปัญญาในขั้นเริ่มแรก, ครูบาอาจารย์ อุปัชฌาย์เป็น
ที่ฟังขั้นเริ่มแรกต้น ๆ ในขั้นตั้งเนื้อตั้งตัวตั้งแต่เราเกิดมา; จะไป-
สูงสุด ที่สมณพราหมณ์ที่จะนำวิญญูญาณในเบื้องสูง แต่เดี๋ยวนี้
เรากำลังพูดถึงทิศเบื้องขวา-ครูบาอาจารย์ที่เกี่ยวข้องอยู่ในบ้าน
เรือนก็เลยมองความหมายของคำ ๆ นี้ ในฐานะเป็นผู้นำ หรือ
ให้แสงสว่างขั้นต้นของการเริ่มชีวิตในโลกนี้.

ถ้าเรามีผู้บังคับบัญชา ก็ต้องหมายความว่าจะจะต้อง
เป็นนำเราในเรื่องนี้; เพื่อนำหมู่พวกของเราไปในทางนี้ ในเรื่อง-
นี้; เพราะว่าเขาฉลาดกว่าเรา. ถ้าเรามีนายจ้างเราก็สมควรจะ
ทำตามเขา; นี้เรียกว่าผู้นำในเรื่องโลก ๆ มีอยู่หลายประเภท
ความหมายอยู่ที่ตรงนี้. นี้ถูกจัดไว้เป็นทิศเบื้องขวา. ข้างขวา
นี้ภาษาบาลีให้ความสำคัญแก่คำว่าเบื้องขวา คือว่าสำคัญกว่า
เบื้องซ้าย, คือต้องเอาใจใส่มากกว่า หรือถนัดกว่า. เพราะ
ฉะนั้นการแสดงความรัก เขาจึงให้เอามือข้างขวาหันไปทาง-
ผู้ที่เราจะแสดงความรัก; เช่น ในการเดินประทักษิณ เขา
ให้เวียนเอามือขวาไว้ทางสิ่งนั้น.

ถ้าเราจะลุกออกไปต่อหน้าผู้ที่เราเคารพ ต้องให้มือขวา
ของเราอยู่ข้างฝายนั่นเรื่อย; เกิดเป็นธรรมเนียมมาจนบัดนี้ ว่า
ถ้าเราจะนั่งข้างพระพุทธรูป ก็ให้มือขวาเราอยู่ทางพระพุทธรูป

จึงจะเรียกว่าเคารพ. เพราะฉะนั้นผู้ที่เป็นลูกน้องทางแถว ก็จะต้องไปทางซ้ายมือเรื่อยไป. อย่างนี้เรียกว่าทำถูกต้อง ตามธรรมเนียมประเพณีแห่งความหมายของคำว่า ขวา หรือมือขวาเป็นสำคัญ. แล้วก็มาเป็นความหมายของคำว่าถูกต้องและดีงามไปเลย. กิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นเบื้องขวาก็เลยเป็นกิจกรรมฝ่ายกุศล; กิจกรรมฝ่ายเบื้องซ้ายก็จะถือเป็นเรื่องตรงกันข้าม; เพราะขวาเป็นชื่อของของดี ที่จะให้ จะบูชา อย่างทักษิณาทานเป็นต้น. คำนี้ก็แปลว่าขวาอีกเหมือนกัน ต้องให้ด้วยมือขวา ต้องทำด้วยมือขวา เป็นของดี, ฉะนั้นทิศเบื้องขวาก็มีความสำคัญตามความหมายนั้น.

ที่ว่าเราจะต้องมีผู้นำตั้งแต่แรกลืมตาขึ้นมาดูโลกนั้น บิดามารดา ก็เป็น บูรพาจารย์, ครูคนแรก อาจารย์คนแรก แล้วเป็นต่อมาจนตลอดชีวิต. ส่วน ครูบาอาจารย์ที่โรงเรียน ที่วิทยาลัย ที่วัดที่วาอะไรก็ตาม ก็ทำหน้าที่อันนี้ ในส่วนที่บิดามารดาทำไม่ได้ หรือไม่มีโอกาสจะทำ; ก็เลยเอามาให้เป็นทิศเบื้องขวา ต่อจากทิศเบื้องหน้า. ความเคารพในครูบาอาจารย์จึงถือเป็นสิ่งสำคัญ บัญญัติไว้ในฐานะเป็นสวัสดิ์มงคล เป็นสิ่งที่เป็นมงคลสูงสุด; แล้วก็ลามปามไปถึงคนเฒ่าคนแก่.

คนเฒ่าคนแก่นี้เกิดมาก่อน รู้อะไรมาก เห็นอะไรมาก ก็อยู่ในฐานะที่จะเป็นครูอาจารย์ไปหมด. ก็เลยขยายขอบเขตออกไปจนถึงว่า จะต้องไหว้ คนเฒ่าคนแก่ เคารพคนเฒ่าคนแก่ เคารพพ่อแม่ เคารพครูอาจารย์ มันไปทางเดียวกันหมด.

อย่างที่ผมเคยเล่าให้ฟังบ่อย ๆ ว่า การเคารพคนเฒ่าคนแก่นี้ ถือกั้นเคร่งมาก ในวัฒนธรรมไทยโบราณ. ถ้าเห็นคนแก่แล้วจะต้องไหว้ทั้งนั้น; แม้จะเป็นคนบ้า ๆ บอ ๆ ก็ต้องไหว้; เดินสวนทางมาเห็นคนแก่ ก็จะต้องยกมือไหว้ ทำความเคารพคนแก่นั้น แม้จะบ้า. เราไม่ได้ไหว้ความบ้าของเขา; แต่ไหว้สัญลักษณ์ของความเป็นผู้รู้ราตรีนาน คือว่าเกิดก่อน รู้จักโลกมากกว่า; เป็นสัญลักษณ์เหมือนกับเราเห็นผ้าธงชาติก็ไหว้อย่างนั้น, เราก็ไม่ได้หมายความว่าไหว้เศษผ้าไม่กี่สแตงค์นั้น แต่เราไหว้ความหมายของชาติ.

ผมเมื่อเด็ก ๆ ก็เคยไหว้คนแก่ที่เดินผ่าน แม้เป็นคนบ้า; ซึ่งเราก็รู้ว่ามันเป็นคนบ้า; แต่อาจารย์บังคับให้ไหว้ก็ต้องไหว้ ไม่ไหว้ก็ต้องถูกตี. ไม่ต้องรู้ว่า คนเฒ่าคนแก่นั้นจะเป็นอะไร เป็นคนเฒ่าคนแก่ก็แล้วกัน. นี่ก็เป็นกรทำให้หัวใจของเรานี้อ่อนโยน สุภาพ ไม่กระด้างด้วยมานะ. มันก็เป็นนิสัยที่ดี เป็นอะไรที่ประเสริฐอยู่ในจิตใจ จะไม่กระด้างด้วยมานะ.

ขอให้นึกถึงคำว่า “รัตตัญญู” แปลว่า ผู้รู้ราตรีนาน ราตรียาว นั่นคือ คนเกิดก่อน. เขาทำอะไรได้ก่อน. เดียวนี้เขามีคำพูดว่า กูกินข้าวก่อนมึง, กูกินนมแม่ก่อนมึง ฯลฯ; หมายความว่า เขาเกิดก่อน ต้องรู้อะไรดีกว่า; อย่างน้อยเขาก็รู้ว่า รสของข้าว รสของนํ้ามนั้นเป็นอย่างไร ก่อนเด็ก ๆ คนนี้. เพราะฉะนั้น เขาก็มีความรู้มากกว่าเรา ก่อนเรา. รัตตัญญู ตามปกติแล้วก็ต้องเห็นอะไรมามาก; ก็ต้องพูดอะไรเป็นประโยชน์ได้เป็น-

ธรรมดา; คนบ่าบอ^{นั้น} มันยกเว้นไป.

ที่^{นี้} ผมจะเอาธรรมชาติเป็นหลัก เช่นสุนัขตัว^{นี้}มันแก่กว่าเพื่อน มันฉลาดกว่าเพื่อนเพราะอายุมันมากกว่าเพื่อน. อีกตัวหนึ่ง^{นี้}มันเพิ่งเกิด มันโง่ หลายอย่างต่อหลายอย่าง; แต่แล้วมันก็ฉลาดขึ้น ฉลาดขึ้น โดยที่มันสอนกันอยู่ตามธรรมชาติ; ไม่มีครูที่^{ไหน}มาสอน. นี่คือผลของการที่^{ว่า} รู้ราตรีนาน-รัตติกุล. มันจะโง่จะฉลาดโดยพื้นฐานของมัน โดยกรรมพันธุ์อย่าง^{ไร}ก็ตามใจ แต่ความ^{ที่}มีอายุมาก มันก็ต้อง^{รู้}อะไร^{ขึ้น}มา มากกว่าเสมอ เพราะมันถ่ายทอดกันได้ เพราะมันเอาอย่างกัน; ที่แรก^{ก็}ทำอะไรไม่เป็น แล้วต่อมามันก็ทำเป็นเพราะมันเอาอย่างตัว^{ที่}เกิดก่อน มันก็เลยถ่ายทอดกันมา. สำหรับสุนัข^{นี้}น้อย^{อย่าง}วิชา^{ที่}จะ^{กั}ดงูให้ตาย^{นี้}มี^{ซึ่ง}ง่าย; แต่ตัวแรกๆ มันทำเป็น ตัวหลังมันก็ทำเป็นตาม แล้วก็ไม่มีอันตราย; กั^ดงูให้ตายได้. นี่คือผลของการเกิดก่อน รู้ราตรียาว นานกว่า.

เพราะฉะนั้น จะต้องถือว่าคนที่มีอายุมากกว่า^{นี้} เป็นครูบาอาจารย์อย่างใดอย่างหนึ่ง แง่ใดแง่หนึ่งแม้เขาจะเป็นคนบ่า. ถ้าเขาพูดไปตาม experience ของเขาแล้ว มันจะมีประโยชน์แก่คนฟังเสมอ. เพราะฉะนั้นอย่าได้ดูถูกคนเกิดก่อนหรือคนเฒ่าคนแก่; เขาเป็นผู้ที่ควรทำความเคารพอย่างหนึ่งในสามอย่าง คือวัชวุฒิ ชาติวุฒิ คุณวุฒิ. เขาดีกว่าเราโดยเขาเกิดก่อนคือวัชวุฒิ, ดีกว่าเราโดยชาติตระกูล, เขาดีกว่าเราโดยคุณวุฒิ. นั่นแหละคือทิศเบื้องขวา คือผู้^{ที่}รู้^{อะไร}มากกว่า ใน

ฐานะที่จะเป็นผู้นำได้ เรียกว่าทิศเบื้องขวา อยู่เบื้องขวาจะต้องทำอะไรด้วยมือขวา.

เดี๋ยวนี้โลกกำลังจะไม่มีทิศเบื้องขวา; ครูบาอาจารย์ถูกทำลายให้เป็นลูกจ้างสอนหนังสือไปทั่วโลก, ไปเป็นเพื่อนเล่นของเด็กเสียแล้ว. ถ้าเด็ก ๆ แม่สมัยนี้ถูกอบรมให้เป็นผู้ที่เห็นว่า ครูบาอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา แล้วโลกทั้งโลก ก็จะได้คิดว่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้, อย่างที่เห็นอยู่ในบัดนี้, พุดให้มันชัดคือ อิปปี จะเกิดขึ้นในโลกไม่ได้ ถ้าวัฒนธรรมอันนี้ยังอยู่. ที่มันนอกคอก ไม่เชื่อครูบาอาจารย์ ไม่เชื่อบิดามารดา ไม่เชื่อคนแก่ ไม่มีกตัญญูตเวทนี้ นี่เป็นบาปกรรมของมนุษย์ ในโลกที่ละทิ้งทิศเบื้องขวา; ทำทิศเบื้องขวาให้มืดมัว จนมืดมิดไปหมด.

การที่จะปฏิบัติต่อครูบาอาจารย์อย่างไรเท่าที่มีอยู่ในนวนิโกวาทนั้นผมจะไม่พูด เพราะว่ามันจะเปลืองเวลาโดยไม่จำเป็น. ไปอ่านเอาเอง ไปดูเอาเอง แล้วปฏิบัติให้เคร่งครัดตามนั้น; ผลมันก็จะได้ตามนี้ ตามที่เรากำลังพูด แล้วคุณก็ท่องกันอยู่ในเวลาที่ไหว้พระสวดมนต์ ท่องนวนิโกวาท. ให้ถือว่า เราต้องมี ทิศเบื้องขวานี้ คือสว่างไสวอยู่จนตลอดชีวิต. ตั้งแต่เกิดมา จนตลอดชีวิตจะต้อง มีทิศเบื้องขวาที่แจ่มแจ้งชัดเจน สว่างไสว ปฏิบัติถูกต้องอยู่อย่างน่าชื่นใจ จนตลอดชีวิต.

ทิศเบื้องขวามาหมายความถึงที่พึงทางสติปัญญาในระยะเริ่มแรก; เป็นการตั้งต้นที่ดีที่ถูกต้องเพื่อจะสร้างพื้นฐานแห่งชีวิต

ของคนที่เกิดมา ให้มีพื้นฐานที่ดีและงอกงาม เจริญไปตาม
จุดหมายปลายทาง คือ นิพพาน. ครูบาอาจารย์ เป็นผู้นำใน
ทางวิญญานในระยะเริ่มแรก เพื่อไปสู่จุดหมายปลายทางคือ
นิพพานเป็นที่สุด. นี่เรื่องครูบาอาจารย์ มันเกี่ยวกับนิพพาน
อย่างนี้. แม้จะสอน ก. ข. ก. กา. ก็ถือว่ามันเป็นการเริ่มต้นที่
จะให้สติปัญญาฉลาด; รู้หนังสือนี้มันฉลาดกว่าไม่รู้หนังสือ
จึงให้เรียนหนังสือ; แล้วก็ฝึกความฉลาดอย่างอื่น ๆ เพิ่มขึ้น ๆ
แล้วนำไปใช้ให้ถูกวิธี สำหรับจะไปนิพพาน อย่ามาหลงอยู่ใน
วิภวภูมิจงสาร.

สมมุติว่า จะต้องหลงอยู่ในวิภวภูมิจงสาร ก็ให้มันเกิดความ
ฉลาดขึ้น ในกองทุกข์นั่นเอง; ก็จะไม่หมกอยู่กับกองทุกข์จน
ตลอดชีวิต เพราะมันมีสติปัญญา ฉลาดไปตั้งแรกเริ่มเดิมทีแล้ว;
มันไม่โง่งอะไรนาน มันไม่โง่งอะไรटकตาน มันก็เปลี่ยนเป็นความ
ฉลาดไปตามลำดับ.

ต่อไป ทิศเบื้องซ้าย-ญาติ และ มิตร.

คำว่า “ซ้าย” ในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่า ผิดตรงกันข้าม
จากเบื้องขวาแล้ว เพียงแต่มีความสำคัญรองลงมาในทำนอง
นั้น. คำว่าซ้ายในความหมายอื่น ๆ หมายความว่าตรงกันข้าม
จากขวากลายเป็นผิดไปก็มี; เราไม่เอาความหมายนั้น เราเอา
ความหมายตรงที่ว่า มันคู่กันกับขวา; มือขวาเก่งกว่ามือซ้าย;
มือซ้ายเป็นรอง เป็นลูกน้องของมือขวา; มีทั้งซ้ายทั้งขวาก็ทำ
อะไรได้ดี. เมื่อคนเราเกิดมามีทั้งมือซ้ายมือขวา; หน้าที่ของมือ

ขวา ก็อย่างหนึ่ง หน้าที่ของมือซ้ายก็อย่างหนึ่ง พอรวมกันเข้า ทั้งสองมือ ก็สมบูรณ์เท่านั้น. เพราะฉะนั้นเราต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง. คนบางคนอุทริใช้มือซ้ายแทนมือขวา ก็ต้องเปลี่ยนชื่อเสียใหม่ ว่ามือข้างนั้นของเขา เขาเอาเป็นมือขวา. คนที่เขียนหนังสือด้วยมือซ้ายนั้นก็ให้รู้เสียว่ามือที่เขียนนั้นมันมือขวา. มันถนัดซ้าย มือนั้นก็ถือว่าเป็นมือขวา. อย่างนี้เราก็ไม่หลงในความหมายของคำว่า “ซ้าย”-“ขวา”.

ทิศเบื้องขวาคือทิศใต้ ทิศเบื้องซ้ายคือทิศเหนือ มันกลับกันอยู่อย่างนี้; นั่นในทางภาษาพูด ทิศเหนือเลยดูเร็วกว่าทิศใต้. คนไทยแต่โบราณเรียกทิศใต้ ว่า “ห้วนอน”. ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า “เบื้องห้วนอน” มันหมายถึงทิศใต้; เพราะฉะนั้นเขาจึงนอนหันหัวไปทางทิศใต้ ซึ่งเป็นเรื่องของไสยศาสตร์หรืออะไรก็ตามที. คนโบราณเห็นความสำคัญของทิศใต้ จะนอนหันไปทางทิศใต้ เป็นสวัสดิมงคล; นอนหันหัวไปทางทิศเหนือหรือตะวันตก เป็นอัปมงคล; นี่เป็นไสยศาสตร์ ส่วนวิทยาศาสตร์จะมีอย่างไรก็ไม่รู้. แต่ว่า ทางธรรมะ ทางศาสนา เขาว่า ครูบาอาจารย์ อยู่ทางทิศใต้ อยู่ทางทิศห้วนอน. เพราะฉะนั้นเราจึงหันห้วนอนไปทางทิศใต้มันก็ถูกเหมือนกัน คือเราจะไม่กระดาก หรือขะเขย่งว่า เราเหยียดเท้าไปทาง ครูบาอาจารย์; เมื่อนอนก็คงจะทำให้จิตใจสบายขึ้นมา.

ทิศเบื้องซ้ายมันก็เป็นทิศสนับสนุนทิศเบื้องขวา เอากันอย่างนั้นก็แล้วกัน; มือซ้ายสำหรับสนับสนุนมือขวา ให้มัน

มันคงขึ้นอีกก็เปอร์เซ็นต์ก็ตามใจ; ได้แก่ญาติ และมิตร. ที่นี้ถ้าเราจะมองกันในฐานะเป็นที่พึ่ง มันก็เป็นที่พึ่งรอบ ๆ ตัว; เพราะเรามีญาติและมิตรรอบตัว เป็นที่พึ่งในความหมายทางสังคม; คือร่วมมือกันเป็นจำนวนมาก ทำของยากให้เป็นของง่าย, ทำของหนักให้เป็นของเบา.

คำว่า “ญาติ” แปลว่าผู้ที่เราต้องรับรู้อยู่ในใจเสมอว่าเขาเป็นญาติ ก็ต้องรับผิดชอบในหน้าที่ที่เราจะต้องประพฤติต่อญาติ. คำว่า “ญาติ” ชาติศัพท์ แปลว่า รู้, ความหมายก็คือต้องรับรู้ ต้องนับไว้ในใจ. “มิตร” แปลว่าผู้มีความรัก. มิตร-แปลว่า ความรัก; แต่ไม่ใช่รักทางกามคุณ. มิตร, มิตร อะไรก็ตามแปลว่าความรัก รักอย่างบริสุทธิ์; เพราะว่า เป็นผู้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่กันและกัน. เพราะเรามีทั้งผู้ที่เราจะต้องรับรู้ด้วยความรัก. ใช้คำว่า วิสาสะ; วิสาสะ แปลว่าเกี่ยวข้องกันเป็นประจำ; แล้วก็เกิดกำลังมันคงขึ้นมาทางสังคม. เช่นหมู่บ้านนี้ ถ้าทุกคนรักกันอยู่ญาติมิตรก็เจริญ ศัตรูก็ทำอะไรไม่ได้; ความเจริญก็เป็นไปอย่างง่ายดาย. ที่พึ่งทางสังคมเป็นอย่างนี้; เพราะฉะนั้นเราก็ขจัดศัตรูออกไปเสียโดยวิธีที่ดี คือให้ทุกคนเป็นมิตร.

ถ้าทำผิดไป ความเป็นศัตรู หรือความไม่เป็นมิตรนี้จะเกิดขึ้น แม้แต่พี่น้องร่วมสายโลหิต; มันก็สำคัญมากอย่างนี้. ต่อให้เป็นญาติพี่น้องร่วมสายโลหิต ที่เรียกว่าคลานตามกันมา; มันจะเป็นศัตรูกันขึ้นมาได้ ถ้าทำผิดในทิศนี้; และจะเป็นศัตรูที่ร้ายแรง เพราะว่ามันอยู่ใกล้ชิด. เพราะฉะนั้นจึงสอนให้แผ่

เมตตาจิต ไม่มีใครที่เป็นศัตรู; พระพุทธเจ้าท่านสอนอย่างนั้น. เราจึงต้องย่อมนจิตใจของเราไปในทางที่ไม่มีใครเป็นศัตรู; แม้เขาจะมาฆ่าเรา เราก็ไม่ถือว่าเขาเป็นศัตรู จะพยายามทำความดีชนะความชั่ว.

มีเรื่องตัวอย่าง ในกกุปมสูตร พุทธภิกษุที่เคยเอามาเล่าให้ฟังบ่อย ๆ จะเป็นหลักในเรื่องนี้. ที่จะทำให้ใครในโลกนี้ไม่เป็นศัตรู เพราะถือเป็นมิตรหมด. มีเรื่องว่า โจรมาจับเรา ผูกเข้าแล้ว เขาเลื่อยมาเลื่อย; กกจะ แปลว่า เลื่อย. พอเลื่อยมันเลื่อยผิวหนังขาด เขาก็ไม่คิดประทุษร้ายแก่โจรนั้น; ถ้าประทุษร้ายก็ไม่ใช่คนของตถาคต. ถ้ามันเลื่อยเนื้อขาด ก็ไม่ประทุษร้ายแก่โจรนั้น; มันเลื่อยถึงกระดูก ก็ไม่ประทุษร้ายแก่โจรนั้น; มันเลื่อยถึงเยื่อกระดูก ก็ไม่ประทุษร้ายแก่โจรนั้น. อย่างนี้เป็นคนตถาคตเรียกว่าไม่มีศัตรู; ในบาลี เรียกว่า กกุปมสูตร ในมัชฌิมนิกาย ถือเป็นจุดสำหรับฟังถึงที่ว่า จะไม่มีศัตรู; แม้ตายไปก็ไม่มีความกลัว เพราะไม่คิดว่าใครจะเป็นศัตรู. แล้วก็มีวิธีที่จะทำศัตรู ให้กลายเป็นมิตรด้วยวิธีต่าง ๆ กัน. ไปคิดเขาเองว่าจะชนะความชั่วด้วยความดีได้อย่างไร? มันก็คือทำให้มีเมตตาจิตต่ออยู่ด้วยเสมอ, ตายก็ตายไปด้วยเมตตาจิต; เพราะฉะนั้นเราไม่มีศัตรู. เราพูดได้ในส่วนตัวเราภายนอกเขาจะดูว่าคนนี่ฆ่าคนนี่ คนนี่ก็ต้องเป็นศัตรูคนนี่. แต่คนที่ตายไปนั้น ไม่รู้สึกว่ามีใครเป็นศัตรู เพราะตั้งความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งปวงอยู่เรื่อย. ในบทสวดเมตตา ก็ต้องมีการพิจารณา

อย่างนี้ ไม่มีใครที่จะเป็นศัตรู; มีเคล็ดมีอุบายที่จะทำศัตรูให้กลายเป็นมิตร โดยการตั้งจิตเมตตาเป็นเบื้องหน้า แล้วกระทำต่อเขาตรงตามจิตที่เมตตา. นี่ถือว่า เราทำตัวให้เป็นคนของพระพุทธเจ้า เป็นคนของตถาคต; ทำศัตรูให้ไม่เป็น ศัตรูได้.

ถ้าพูดอย่างศาสนาคริสต์ียนก็มีว่า ตบแก้มซ้ายให้ตบแก้มขวาด้วย. ขโมยเสื้อไปแล้วให้ตามเอาเสื้อคลุมไปให้ด้วย. พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า แม้เอาเสื้อมาเส้อยกอย่าไปโกรธมัน. นี่เพื่อจะทำศัตรูให้กลายเป็นมิตรไปทั้งหมดเลย ทั้งโลกเลย, จะเป็นผีสิง เทวดา สัตว์ดุร้าย เดรัจฉาน เสื้อ สิ่งห้, อะไรก็ตามมันจะต้องเป็นมิตรไปหมดสำหรับจิตของคน ๆ นั้น. เพราะฉะนั้นเรื่องฆ่ากันยิงกัน หรืออะไรมันก็มีไม่ได้; มีความหมายว่า มองดูกันด้วยสายตาที่แสดงความรัก เข้ากันสนิทเหมือนน้ำและนม; นี่เป็นสำนวนบาลี; เป็นโลกแห่งมิตรไม่มีศัตรู. เดียวนี้เป็นโลกแห่งศัตรู ด่ากันระงมไปในบรรยากาศทางวิทย์ ไม่รู้ว่าใครเป็นใคร ล้วนแต่เป็นคนเลวไปทั้งสองฝ่าย; ก็เป็นโลกแห่งศัตรู, โลกแห่งความอาฆาต, โลกแห่งความกลัว. ถ้าเรามีเมตตาจิต เป็นมิตรไปหมด ก็เป็นโลก แห่งความอบอุ่น.

หน้าที่ ที่ปฏิบัติต่อมิตร เพื่อสร้างความเป็นมิตร ก็มีอยู่ในบาลีแห่งหนึ่งว่าถ้าสูงกว่าโดยลักษณะใดก็ตาม ให้แสดงความเคารพ, ถ้าเสมอกันให้แสดงความเป็นกันเอง, ถ้าต่ำกว่าให้แสดงความเมตตาปรานี. ถ้าเอาตัวเราเป็นหลักมันจะต่ำกว่า หรือเสมอกัน หรือสูงกว่า. ที่นี้คนที่ต่ำกว่าเรา ก็จะมีตัวของเขา-

เองเป็นมาตรฐาน; แล้วก็มีคนที่ต่ำกว่าหรือเสมอกัน และสูงกว่าเขา. ทั้งหมดนี้กล่าวตามบัญญัติความหมายทางโลก ๆ; เพราะว่ากรรมเป็นผู้จัดให้สัตว์โลกเป็นต่าง ๆ กัน ตามอำนาจของกรรมนั้น. มันก็เกิดความต่ำกว่า เสมอกัน สูงกว่าขึ้นมา.

ถ้ากรรม-การกระทำของเขา จัดเขาไว้ในฐานะที่มันสูงกว่าเรา โดยเหตุไรก็ตาม, โดยอายุแก่กว่าก็ตาม โดยชาติสูงกว่าก็ตาม โดยอะไรสูงกว่าก็ตาม หรือสมรรถภาพสูงกว่า, ก็เรียกว่า สูงกว่า. ถ้ามีสิ่งเหล่านี้เท่า ๆ กัน ก็เรียกว่า เสมอกัน. ถ้าด้อยกว่าเรา ก็เรียกว่า ต่ำกว่า. ไม่มีช่องไหนที่จะไปดูถูกดูหมิ่นใครได้เลย. ใครมีจิตใจดูหมิ่นผู้อื่นคนนั้นเป็นสัตว์เดรัจฉาน ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้า. ที่สูงกว่าให้เคารพ, ที่เสมอกันให้แสดงความเป็นกันเอง, ที่ต่ำกว่าให้เมตตาปรานี; แล้วจะเอาตรงไหนมาดูถูกดูหมิ่นกัน. พระก็ไม่มีโอกาสที่จะดูถูกเด็กวัด หรือเณร หรือคนที่เลวไปกว่านั้น. เพราะฉะนั้น ขอให้ถือหลักอันนี้ซึ่งเป็นหลักพุทธศาสนา มีอยู่ในรูปของพุทธภาษิต พระบาลี, หรือจะมีมาก่อนพระพุทธเจ้าก็ตามใจ; เราถือว่าพระพุทธเจ้าท่านรับรองหลักเกณฑ์อันนี้.

ที่เป็นกันอยู่โดยมาก สูงกว่าให้แสดงความเคารพ มันก็ยังไม่แสดงความเคารพ; มันจะแข่งดี มันจะขัดแย้งขัดขานให้หกละเมนลงไป; นี่มันไม่สร้างความเป็นมิตร. ถ้าเสมอกัน มันก็อยากจะกดให้ต่ำลงไปเสีย, มันอิจฉาริษยา. ทีนี้พอต่ำกว่าก็เอาเป็นลูกไล่ไปเลย, มันดูหมิ่นดูถูกโดยประการทั้งปวง. เพราะ

ฉะนั้นขอให้เปลี่ยนเสียใหม่ ว่าในโลกนี้ไม่มีบุคคลใดที่เราควรจะไปดูถูกหมิ่นเหยียดหยาม ช่มเหงเขาเลย. สูงกว่าก็เคารพ, เสมอกันก็เป็นกันเอง, ต่ำกว่าก็เอ็นดูเมตตา, มีอยู่เท่านั้น; จะสามารถพลิกศัทรูให้กลายเป็นมิตรไปหมดได้. มันมีปัญหาปลีกย่อยของคนคิดแคบ ๆ บางคน ว่าเราไปเคารพเข้า มันก็เลยช่มเหงเขา; นั่นมันเป็นอันธพาลด้วยกันทั้งสองฝ่าย, มันเป็นโลกในยุคที่เต็มไปด้วยอันธพาล. คนชั้นผู้บังคับบัญชาที่เป็นอันธพาล ลูกน้องมันก็เดือดร้อน; ยิ่งไปเคารพมันเข้าก็ยิ่งเดือดร้อน. แล้วมันก็ไม่มีอะไรจะนำเคารพเลยสักอย่างเดียว มันก็ยากที่จะเคารพ; ก็เลยไปกันใหญ่เลย. อย่างนี้เราอย่าไปคิดอย่างนั้นเลย; อย่างน้อยเขาก็เป็นผู้บังคับบัญชาที่มีโชคดีได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นั้นเราก็เคารพในส่วนนี้ก็แล้วกัน; แต่มิได้หมายความว่า เราจะต้องไปทำความชั่วตามเขา ตามคำสั่งของเขา.

คำว่าเคารพ ไม่ได้หมายความว่า ก้มหัวลงไปแล้วต้องทำตามทุกอย่าง, หรือไปพลอยเป็นอย่างนั้นไปด้วย. เคารพนั้นหมายถึงเอาใจใส่ให้ถูกต้อง ตามวิธี ตามเหตุตามผล เรียกว่าเคารพเอื้อเฟื้อ. เราเคารพต่อสุนัข หมายความว่า เราเอาใจใส่มันให้ถูกต้อง ตามเรื่องของการที่เราเป็นคน มันเป็นสุนัข, จะต้อง ปฏิบัติต่อกันอย่างไร ก็เรียกว่าเคารพเอื้อเฟื้อในสิ่งนั้น. เขาสูงกว่าโดยปริยายใด ก็เคารพ นั่นแหละเราอาจจะแก้ไขนิสัยของเขาได้. ถ้าเราไปแข่งดีเข้าด้วย ทีนี้ มันก็จะเกิดอันธพาล-

ต่ออันธพาลพิทักษ์. ที่นี้เสมอกันให้แสดงความเป็นกันเอง นี้ก็ไม่ใช่เป็นเพื่อนล้มมะเลเทเมา; แต่ต้องประพฤติต่อกันอย่างถูกต้องกลมเกลียวกันไป. ถ้าต่ำกว่าก็เมตตาปรานี อย่าไปดูถูกเขา, เห็นอกเห็นใจเขาซิ.

เรื่องมันก็มีเท่านี้. การที่จะปฏิบัติต่อสังคม คือผู้ที่จะต้องเป็นมิตรกันและกันทั้งโลก เป็นทิศเบื้องซ้าย; แม้จะต่ำกว่าเบื้องขวา แต่มันก็ใหญ่กว้าง กว่าเบื้องขวา เป็นเรื่องรอบตัวเราเสียมากกว่า. ถ้าปฏิบัติตามหลักที่พระพุทธเจ้าสอน ทิศเบื้องขวาหรือทิศเบื้องซ้ายนี้ก็จะปรากฏสว่างไสว ราบรื่นแก่กุลบุตรนั้น โดยไม่ต้องสงสัย.

นี่ทิศเบื้องขวากับซ้าย ทิศคุณี่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องอย่างนี้; ไม่ใช่ว่า ตรงกันข้ามไปเลย.

เวลาของเราก็หมดสำหรับวันนี้.

ทิศเบื้องหลัง และเบื้องขวา-ซ้าย | ๒๒๑

อุทธรณ์